

آنامین عزیز خاطیره سینه اتحاف اندیرم

ادبی تنقید

(مقاله لر و رای لر)

سرشناسه : آغداشلی، ع. م.، ۱۳۳۰-

عنوان و نام پدید آور : ادبی تنقید

مشخصات نشر: اردبیل : ساوالان ایگیدلری، ۱۳۹۳.

مشخصات ظاهری : ۱۹۴ ص، ۱۴/۵* ۵/۲۱ س.م.

شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۶۹۳۰-۴۶-۶

وضعیت فهرست نویسی : فیپای مختصر

یادداشت : فهرست نویسی کامل این اثر در نشانی <http://opac.nlai.ir> قابل دسترسی است.

شماره کتابشناسی ملی : ۳۷۸۵۵۱۷

کتایین ایچیده کیلر

ادبی تنقید	۵
نظامی گنجوی	۵۵
محمد فضولی	۸۷
شعیر حاققیندا	۹۹
دده قورقوددا اسلام ایدئاسی	۱۰۷
آراز قزئی ایله مصاحبه	۱۱۹
سوسماق بیلمه یین شاعیر	۱۳۱
گنجلیک هارایی	۱۳۷
سیاحتنامه و خاطیره لر حاققیندا	۱۴۱
صابر ادبی مکتبی	۱۶۳
ملی دوینغولار شاعیری	۱۸۵

ادبی تنقید

گیریش

چوخ تاسفلو حالدير كى، ايجيرمينجى عصرين سون ايللرينده^۱ بيز هله تنقيدين سون نائيلتلىرى حاققيندا دئييل، نه اولدوغو حاقدا يازماق مجبوريتينده قالميشيق. سۇز بوراسيندادير كى، بيزده تنقيد آنلاييشى نه اينكى دوزگون آنلاشيلماميش، عكسينه بير نۇع تاپدالاماق، ازمك، مئيداندا چيخارماق و بير سۇزله، دوشمنچىليك اعلان ائتمك كيمى قيمتلنديريلير. بونا گۇره ده تنقيدچى اثرى بوراخير، اونون مولفينى تنقيد ائدير. بئله ليكله ده ادبياتين و عموميتله صنعتين استقامتلنديرمه مسؤليتinden بويون قاچيراراق مولفله چارپيشماق مقصدينى گۇتورور و بو مبارزه ده گوجلوردن آرخا، توپلايير. يازيق اوخوجولار ايسه ادبياتى، صنعتى تنقيددن آييرير و تنقيدسيز ادبياتا، صنعته طرفدار چيخير. تنقيدسيز ادبيات، صنعت ده نتيجه اعتبارى ايله كور - طبيعى حركتلره قاپيلير و نه اينكى اصل استقامتيني ايتيرير، هم ده نئجه دئيرلر يئرلنده آددىملايير، بير چوخ حاللاردا ايسه حتى گئريه دۇنور.

بونا گۇره ده بيز ادبياتين، او جمله دن و خصوصيله آذربايجان ادبياتى نين اوزه رينه چۇكموش دومانى آرادان قالديرماق اوچون تنقيدين نايلىتلىرى حاققيندا دئييل، نه اولدوغو حاققيندا يازماق مقصده اويغون بيلديك.

هر شئيدن اول بونو بيلمه لي بيك كى، تنقيدين تاريخى ادبياتين اۇزو قدر قديمدير. اصلينده هر بير صنعت اثرينين اۇزو طبيعته و جمعيتنه تنقيدى ياناشماغين

^۱ - مقاله ۱۹۹۸/۱۳۷۶-جى ايلده يازيلميشدير.

نتیجه‌سیدیر. اطراف محیطه تنقید گوزو ایله باخمایان آدام البته کی، صنعت اثرینین صاحبی اولا بیلمز. کمال طالبزاده بو حاقدا دوزگون اولاراق یازیر:

«معلوماتور کی، شیفاهی خالق ادبیاتی نمونه‌لرینین، داهای سونرالار یازیلی ادبیاتین یارانماسی ایله یاناشی اونون شعریت نورمالاری، قایدای - قانونلاری، مقصد و وظیفه‌لری ایلك ائستتیک ملاحظه‌لرده میدانای چیخیر. بو، چوخ طبیعی و قانونی حالدير. چونکی، معین بدیعی ذوقه، تنقیدی، ائستتیک و اخلاقی گوروشه مالک اولمایان هئچ بیر یارادیجی صنعتکار تصور ائتمک ممکن دئییلدیر. بو گوروشلر ایلك مرحله‌ده نه قدر بسیط و ابتدایی، بدیعی یارادیجیلیغین اوزوندن هله آیریلما میس، اونا قووشموش شکیده اولسا دا، هر حالدا حقیقی صنعت نمونه‌لرینین یارانماسینا، اونلارین گئتدیگجه کامل لشمه‌سینه اوز تاثیرینی گؤسته‌یر. دئمک ادبی - تنقیدی فیکرین یارانماسی فولکلورون، بدیعی ادبیاتین اوز تاریخی قدر قدیم‌دیر، اونلارین میدانای گلمه‌سی بیر - بیریندن آیری دئییلدیر».

معلوماتور کی، آذربایجانین ادبی تنقید فیکری ایکی خط اوزه‌رینده میدانای چیخمیش و انکشاف ائتمیش‌دیر. باشقا سؤزله دئسک آذربایجانین ادبی تنقیدینی، ایکی منبعدن اؤیرنمک اولار:

بیری ادبیاتچیلارین یازدیقلاری کتابلار، ائستتیکا رساله‌لری و تذکره‌لریدیر. اون بیرینجی عصر عالمی خطیب تبریزینین «الکافی الی العروض والقافیه»، «معلقات السبعه» و «الحماس» اثرلرینه یازدیغی شرحلر، همین عصرین باشقا عالمی بهمنیارین «کتاب البهجت والسعادت»، اون دوردونجو عصر عالمی شرف الدین حسن رامی تبریزینین «حدیقه الحقایق» و «انیس العشاق»، اون آلتینجی عصر عالمی وحید تبریزینین «رساله جمع مختصر»، صادق بهی افشارین «قانون الصور» (رساله‌لیق حاققیندا) و دیگر عالمرین ادبیات نظریه‌سینه، آیری - آیری بدیعی اثرلرین شرحینه، ائستتیکایا حصر اولونموش اثرلرینده اورتا عصر آذربایجان

ادبی فیکرینی مشغول ائدن، اونون حل ائتدیگی بیر چوخ ادبی - تنقیدی مسئلهلر اؤز عکسینی تاپمیشدیر.

بورایا اورتا عصر ادبیاتشوناسلیغی نین مهم ساحهسی اولان تذکرهچیلرین فعالیتیه ده علاوه اولونسا، ایگیرمینچی عصره قدر آذربایجاندا ادبی، ائستتیک فیکری اؤیرنمکله و یایماقلا مشغول اولان پروفسیونال (پئشهکار) ادبیات علمی نین وارلیغینی تصدیق ائتمک ممکندور.

آذربایجان ادبی تنقیدینین ایکینچی اساس منبعی بؤیوک سؤز اوستالارینین بدیی اثرلریدیر. اورتا عصر صنعتکارلاری بیر قایدا اولاراق اؤز بدیی اثرلرینده ادبیاتین مقصد و وظیفه لری، ماهیتی حاققیندا چوخ قیمتی فیکرلر دئمیشلر کی، بونلاری ادبی - تنقیدی فیکرین انکیشاف پروسئسیندن هئچ جور آیرماق اولماز. قطران تبریزینین، خاقانی نین، نظامی نین، نسیمی نین، فصولی نین، قؤوسی نین، سؤز و صنعت حاققینداکی ملاحظه لری اورتا عصر پئشهکار ادبیاتشوناسلیغی ایله بیرلشهرک دؤرون واحد ادبی - ائستتیک گؤرۈشلرینی یاراتمیشدیر. کلاسیکلرین ادبی گؤرۈشلری ادبیاتین انکیشافینا، اونون ایدئیا - بدیی جهتدن ایره لی لهمه سینه تاریخ بویو کؤمک ائتمیشدیر. بو، تکجه آذربایجانا مخصوص دئییلدیر، دونیا ادبیاتینین ان بؤیوک نماینده لری هم ده اؤز دؤرلرینین گؤرکملی تنقیدچیلری اولموش، ادبی فیکرین انکیشافینا گوجلۈ تاثیر گؤستهرمیشلر.

ادبیات و تنقیدین قارشیسینداکی مسئلهلر آشاغیداکیلاردان عبارتدیر:

سؤز و اونون قدرتی، کلام، ذوق، تخیل، ادبی استعداد، اوریژینال فیکر دئمک باجاریغی و اونون ادبیاتین انکیشافینا تأثیری، نظریه چیلیگین، تقلیدین و ادبی اوغورلۇغون تنقیدی، صنعتین حیاتا مناسبتی، صنعتکارین مۇقعی، شعر و علم، صنعتین تربیه وی اهمیتی، اخلاقیاتلا ائستتیکانین علاقه سی، فورما و مضمون، ادبیاتین پرنسیپلری و س.

گۆرۈندۈپ كىمى بونلار ئىچى بىرىندە مۇلدىن سۆز گىتتىمىر و گىتتمەمەلىدىر دە. تنقىدچى بونو آيدىنلاشدىرمالىدىر كى، مولف دۇرون طلبلىرىنى بىلىر يوخسا بىلمىر. اگر بىلىرسە دۇرون پروبلېملىرىنى بىدىعى فورماسىنى وئره بىلىپ يوخسا وئره بىلمەيىپ، مسئلەيە مناسبتى اوبيېكتىودىر (عينى دىر) يوخسا سوبيېكتىو (ذهنى)؟ باشقا سۆزلە دئسك دونيانى، جمعيتى و اونا حاكم قانۇنلار رئالىستجەسىنە قاورايىپ اونون بىدىعى حلىنى وئرمەيە چالشيپ، يوخسا لاقىد قالىپ؟ معلومدور كى، تنقىدچى نىن اۇزو ادبياتىن اوزەرىندە كى وظيفەلىرى، صنعت اثرىنىن بوتون اينجەلىكلىرىنى اۇيرەنىپ منىمسەمسە، اثر حاققىندا ئىچى بىر سۆز دئىە بىلمەيەجك و تنقىدچىلىك وظيفەسىنىن دوزگون استقامتىدىن يانلاچاق و نهايت اثرى يوخ، مولفى تنقىد ائتمەيە، داها دوغروسو تاپدالامغا باشلاياچاقدىر. «كىنجى» قزىتى ۱۲ ماي، ۱۸۷۷، اونونجو نۇمرەسىندە بو حاقد ايازىردى: «... بىزىم شعرا قارداشلار يىمىزدان كى، اونلار الحق خالقىن گۆزچوسودورلر، التماس ائدىرىك، تقاضاى زمانەيە موافق خالقىن گۆزونو آچماغا سعى ائتسىنلر. يوخسا ھىيان دانىشماق بىر چتىن زاد دئىيل و اوندان ئىچى كىمسەيە بىر نفع يوخدور». «حقيقت افكار» قزىتى ۱۷ دئكابىر (دسامبر)، ۱۹۱۱نجى نۇمرەسىندە «تنقىد ندىر؟» سؤالىنا بئله جاواب وئرمىشدىر: «انتقاددان مقصد طرف مقابلين غلط ياخود سھوينى تصحيح ائتمكدير». «حقيقت افكار» قزىتى نىن فيكرىنجە تنقىدچى صنعتكارىن اصيل دوستودور و اونا ھاميدان چوخ اورەك ياندىرىر.

بوتون بونلاردان بئله چىخىركى، بىدىعى ادبيات كىمى تنقىد دە دۇرون اجتماعى - سياسى طلبلىرىنە جاواب وئرمەلىدىر. تأسفلودور كى، تنقىدچىلر بىر چوخ حاللاردا ادبى تنقىد دن تبليغات واسيطەسى كىمى استفادە ائدىرلر. «شھاب ئاقب» مجموعهسى ھلە ۱۹۱۱جى ايلدە بو حاقد ايازىردى: «شايان تأسفلودور كى، بىزدە حقيقى تنقىد يوخدور. بعضى غرض شخسى ايلە يازىلمىش مضر مقالەلر ن آدىنى

تنقید قویماق ایله بو گؤزهل قایدا جماعت نظرینده باشقا شکیلده گؤرونموشدور... تنقید کیمی عالی بیر معنایی فحشه آلت ائتمک قلم اهلینه یاراشمایان بؤیوک بیر وجدانسیزلیقدیر».

بئله قلم صاحبهرینه نفرت اولاراق عوزئیر حاجی به یوف یازیردی: «یازیق قلم، یازیق اوخوجولار، یازیق ادبیات کی، تربیه سیز الینه دوشوبلر، نفرت اولسون مقدس قلمی غرض شخصی آلتی ائدنلره، نفرت».

عوزئیر حاجی به یوف گؤسته ریردی کی، آذربایجان مدنیتی آرتیق ائله بیر مرحله یه چاتیب کی، هر ساحه ده اولدوغو کیمی تنقید ساحه سینده ده پئشه کار، ایشی بیلن، ساوادلی آدمالار جلب ائتمک لازیمدیر، «هر ایش اؤز اهلینه تاپشیریلمالیدیر». عکس حالدا تنقید آنجاق زبان گتیره بیلر: «...بیزیم بوش بوغاز تنقیدچیلر ده آز دئییلدیر... البته حقیقی و دوغرو تنقید واجبدیر و منفعتی ده چوخدور. لاکین جاهلانه تنقید چوخ ضررلیدیر. چونکی جاهلانه تنقیدچی هئچ بیر شئی آنلامیر، یاخشی و یامانی سئچه بیلمیر».

عوزئیر حاجی به یوف بونو بیلمیردی کی، ایندیکی بوش بوغاز تنقیدچیلر تکجه «جاهلانه و غرض شخصی» اوزوندن دئییل، اکثر حاللاردا باشقا بوش بوغازلارین امرینه لیبیک دئمک اوچون یازیرلار.

ادبی تنقید پرنسیپلریندن دانیشارکن بیر مهم مسئله یه ده - تنقیدچی ایله مولفین علاقه سی بیر - بیرینه مناسیبتی مسئله سینده ده توخونمالی ییق. تنقیده اعتناسیز یاناشان و حاقلی تنقیدی قبول ائتمه یین یازیچیلار مذمت اولمالی، تنقیدچینین شخصیتینه، نفوذونا حؤرمّت بسله مک فیکری یاییلمالیدیر. بیر سؤزله یازیچی حقیقتی دئین تنقیدچیه منتدار اولمالیدیر.

تنقید حاققیندا بعضی چوخ گولمه لی و ساده لوح فیکرلره ده راست گلیریک: «الینه یئنیجه قلم آلان گنجلرین و یئنی یئتمه لرین خاطرینه دگمک اولماز، اونلارین

یازیلاری یاخشی اولماسا دا آلقیشلاماق لازیمدیر. قوی ایسته دیکلیرینی یازسینلار» و س. بو کیمی فیکیرلر.

خاطراتمالی ییق کی، بئله یئنی یئتمه لرین مسئولیت سیزجه سینه یازمالارینا و بو یازیلارین هارادانسا پلانلاشماسینا زمین یارادان مطبوعات و شخصلر بونو بیلمه لیدیرلر کی، اونلار بیرینجی نؤبه ده بو گنجلرین اؤزلرینه ظلم ائدیر و دوزگون استقامتده انکیشاف ائتمه لرینه مانع اولورلار. ۲۰ جی عصر مشهور آذربایجان تنقیدچیسی سیدحسین «یئنی اقبال» قزئت، ۱۲ اوتکیابر (اکتبر) ۱۹۱۶، ۴۳۱-نجی نؤمره سینده حاقلی اولاراق یازیردی: «...بو، واختی ایله بئله اولدوغوندان زواللی جاوانلارین ترقی سینه دئییل، همان حالدا قالمالارینا سبب اولموش و هئج بیر یئنیلیک گؤستره بیلمه میشلر».

تنقیدچینین وظیفه سی

یوخاریدا قئید ائتدیگیمیز فیکیرلردن و مختلف قزئت و تنقیدچیلرین ملاحظه لریندن بئله چیخیرکی، صنعتکار اؤز اطراف محیطینده باش وئرن حادثه لری الک - خالبیر، صاف - چوروک ائدیر، مثبت جهتلری قباردیر، قیمت وئریر، ترنم ائدیر و خالق همن جهتی منیمسه مه یه یؤنه لیدیر. منفی جهتلرین ایسه چیرکینلیگینی، یارارسیزلیگینی، شرف و ناموسا ضد اولدوغونو گؤستهریر.

تنقیدچیه گلدیکده ایسه اونون وظیفه سی مولفین اثرینی صاف - چوروک ائتمکدیر. تنقیدچی، اثری آراشدیرمالی، تحلیل ائتمه لی و مولفین صنعتکار اولوب اولمادیغینی گؤستهرمه لیدیر. تنقیدچی صنعتکارا کؤمک ائتمه لیدیر کی، اؤز اثرینی بیر مولف کیمی یوخ، بیر اوخوجو کیمی اوخوسون، عادی جماعت کیمی سئیر ائتسین.

صنعتکارا دوزگون دونیاگؤروشو، صنعتکارلیق باجارینی، دؤورون طلبلرینی قاورایا بیلمک شرط ساییلیرسا، تنقیدچیه گوجلو وجدان، سارسیلماز اراده، شخصیت

مستقل‌لیگی و صنعتکارلیق پرنسیپلرینه صادق قالماق لازیم‌دیر. محض بونا گۆره‌دیر کی، تحلیل ائدیلن اثره دوزگون، علمی قیمت وئرمک اوچون سیدحسین، تنقیدچینی چوخ احتیاطلی اولماغا، مین اؤلچوب بیر بیجمه‌یه، فیکیر سؤلهمک اوچون تلمسمه‌یه چاغیریردی. او گۆسته‌ریردی کی، بدیی اثره قیمت وئررکن اونون هانسی «سیلک ادبی» ایله، هانسی بدیی یارادیجیلیق مئتودو ایله یازیلدیغینی معین ائتمک لازیم‌دیر. هر یارادیجیلیق مئتودونون اؤز بدیی پرنسیپلری، اؤز امک‌انلاری وار. اصلینده ادبی تنقید هر بیر بدیی اثری تحلیل ائدیب قیمت‌لندیریر، بو و یا دیگر ادبی جریانین یارادیجیلیق پرنسیپلرینی معین-لشدیریر و تصدیق ائدیر. باشقا سؤزله دئسک ادبی تنقید هر بیر بدیی اثری قیمت‌لندیرمک اوچون هانسی ادبی جریانا عاید اولدوغونو معینلشدیریر. اگر اثر همین ادبی جریانین یارادیجیلیق پرنسیپلرینه صادق قالمیشسا، اونو تصدیق ائدیر. بونا گۆره ده ادبیات‌شوناسلیغین عمومی مئتودولوگیاسینا (روش شناسی) اساسلانمالی و ادبیات تاریخینه استناد ائتمه‌لیدیر. معلوم‌دور کی، بوتون بو ایشلرله مشغول اولان ادبی تنقید حیات، اجتماعی مبارزه، دؤورون فلسفی و ائستتیک ایدئالاری ایله دریندن تانیش اولمالی و اونلارین عمومی استیقامتینی منیمسه‌مه‌لیدیر. معلوم‌دور کی، هر بیر بدیی اثره جمعیتمین و اوندکی اخلاقیاتین ائستتیک انعکاسی اولمالیدیر. بونا گۆره ده ادبی تنقید بدیی اثری جمعیت‌شوناسلیق، ائستتیک و اخلاقی کیفیتلرین وحدتی باخیمیندان قیمت‌لندیرمه‌لیدیر. او، ادراکی اهمیته مالک اولدوغو اوچون اثرین مزیتلرینی و قصورلارینی گۆسته‌رمه‌لی و بئله‌لیکه اونون ایدئیا و صنعتکارلیق جهتدن تکمیللشمه‌سینه یاردیم ائتمه‌لیدیر. او یالنیز اثری ایضاح ائتمکله کفایتلنمیر، هم ده اونو حیاتین و دؤورون قاباقجیل ایدئیا - ائستتیک طلبلری باخیمیندان معنالاندیریر و عمومی ادبی پروسئسه علاقه‌دار قیمت‌لندیریر. بیر سؤزله دئسک ادبی تنقید هر بیر بدیی اثری دؤورون یارادیجیلیق معیارلاری

ایله توتوشدورور، اؤلچور، مقایسه ائدیر و قیمتلندیره رک حؤکم وئیر. بس بو معیارلار هانسیلاردیر؟

تنقیدین معیارلاری

معلوماتور کی، انسان یارادیجیلیغا باشلاماقلا یاناشی یارادیجیلیق معیارلارینی دا معینلشدیرمیشدیر. همین معیارلاری سونراکی دؤورلرده و خصوصیه ۲۰ جی عصرده متخصصلر مختلف دؤورلرین صنعت اثرلریندن اؤیره نیب عمومی لشدیرمیش و مختلف مئتودلار و پرنسیپلر کیمی نظاما سالمیشلار. اولده دئدیگیمیز کیمی صنعتکارلار بعضا اؤز یارادیجیلیق فیکیر و ملاحظه لرینی بیرباشا و حتی بدیعی ایفاده ایله ده بیلدیرمیشلر.

مثال اوچون آذربایجانین داھی صنعتکاری نظامی گنجوی، اثری نجه دئیرلر چؤره-ک اوچون یازماماگی و معیشت آسیلیلینی اولمادان یاراتماگی صنعتکارلیغین بیرینجی شرطی بیلیر. او، بئله شاعرلر حاققیندا دئیر:

بو قارین اوتاران دوزسوز شاعرلر

سایه مده دونیانی باسیب یئدیله

شکاری توتماغا آصلان گرکدیر

تولکونون ایشی ده مفتہ یئمکدیر

نظامیه گؤره شاعر اؤز امه یی نین چؤره گینی یئمهلیدیر، سؤز خزینه سیننی قارینا یوخ، عظمتینه خرچلمهلیدیر. اونون اؤزو ده اؤز دئدیگینه صادق قالیر:

الیمین موزدویلا دولانیرام من

جلالیم یارانیر سؤز خزینه مده

اگر بئله اولارسا سؤز سئحره دؤنر، ایتی قیلینجدان کسرلی اولار و صنعتین اؤزونو یوکسه لدر، قدرتی نی آرتیرار:

بو جلال، بو آچیق سئحره باخین سیز
گناهدير بو سئحری دانماق شېهه‌سيز
منیم ديل قيلينجيم ايتيدير يامان
مسيح معجزوندن اوندا وار نشان
آرخيمدان سو ايچدی شعيرله صنعت
منله شهرت تاپدی سؤزده‌کی قوت
نظامی‌نین فيکرينجه نظامی اولماق اوچون شاه ساراييندان قاچماق، شاهلارين
حاکم کسديگی نورمالاری بير دفعه‌لیک آتماق و خالقا ياخينلاشماق لازيمدير:
ذره ايله دور، اوتور گونش ايشینی تک
جمشيد سارايی‌نین فيکريندن ال چک
پادشاه پولونا دیکمه گؤزونو
قانون کمندينه سالما اؤزونو
شاهلار مجلسيندن کنار اول، کنار
پامبيق اود گؤرنده آليشيب يانار
نظامی حاقلی اولاراق کئچميش ماجرالاری بير اگلنجه واسيطه‌سی کیمی يوخ، بير
عبرت درسی کیمی قيمتلنديره‌رک «خسرو و شیرين» پوئماسی حاققيندا دئيير:
عبرت گؤزويله باخ سن بو اثره
اؤزونو اويدورما افسانه‌لره
آذربايجانين ديگر دونيا شهرتلی صنعتکاری محمد فضولی سؤز و صنعت
حاققينداکی ائستتیک فيکرينی بير غزل ايله ايفاده ائده‌رک دئيير:
خالقا آغزين سيررينی هر دم قيلار اظهار سؤز
بو نه سيردير کيم، اولور هر لحظه يوخدان وار سؤز
آرتيران سؤز قدرینی صدقيه قدرين آرتيرار

کیم نه مقدار اولسا، اهلین ائیلر اول مقدار سۆز
وئر سۆزه احیا کی، توتدوقجا سنی خواب اجل
ائده هر ساعت سنی اول اویقودان بیدار سۆز
بیر نیگار عنبرین خطدیر کؤنوللر آلمانا
گۆستهریر هر دم نقاب غیبدن رخسار سۆز
خازن گنجینه اسرار دیر هر دم چکر
رشته اظهاره مین - مین گۆهر اسرار سۆز
اولمایان غواص بحر معرفت عارف دئییل
کیم صدف ترکیب تندیر، لؤلؤ شهوار سۆز
گر چوخ ایسترسن فضولی عزتین، آزا ائت سۆزو
کیم، چوخ اولماقدان قیلوبدور چوخ عزیزى خوار سۆز
فضولی صنعتکارلیغا ایکی شرط قویور. بیرى شعر دؤقوندن آگاه اولماق (فورمانین
گۆزه‌للیگی) او بیرى ایسه ساوالدی اولماق (مضمون دولغونلوغو) دور. فضولی‌نین بو
فیکری معاصر ادبی تنقیدین ایکی اساس پرنسیپیدیر. او، دیوانی‌نین مقدمه‌سینده
همین پرنسیپلری بئله بیان ائدیر:

«بو حاله مقارن مشاطه همتیم روا گۆرمه‌دی کی، مخدره حسن نظمیم پیرایه
معارفدن خالی منصفه دهرده جلوه قیلا و صراف استعداد علو رفعتیم رضا وئرمه‌دی
کی، رشته سیلک شعریم جواهر علمدن عاری گردنبند عالم اولا. زیرا کی، علم-
سبز شعر اساسی یوق دیوار اولور و اساس‌سبز دیوار غایتده بی‌اعتبار اولور. پایه
شعری حلیه علمدن معرا موجب اهانت بیلوب، علم‌سبز شعریدن قالب بی روح
کیبی تنفر قیلوب بیر مدت نقد حیاتیتم صرف اکتساب فنون عقلی و نقلی...»:

شعیر دؤقوندن اولمایان آگاه
اهل نظمى مذمت ائيله‌مسین

کندو جھلینہ اعتراف ائتسین

هر کراماته سحر سؤیلهمهسین

معاصر صنعتکاریمیز اؤلمز صابره گلدیکه ایسه او دا فضولی کیمی سؤزون قیسا و دولغون اولماسینی آلقیشلایر و بوش یثره اوزادیلماسینا قارشى چیخیر. او، «بیر مجلسده اون ایکی کیشینین صحبتی» باشلیقلی ساتیراسیندا ژورنالیستین دیلیندن دئییر: «من جریدم دولماق اوچون مطلبی اوزاتمیشام».

هله ۱۹ - نجو عصرده آذربایجان ادبیاتیندا ملاپناه واقف اؤز لیریک قوشمالاریندا رئالیزمین اساسینی قویموشدور. لاکین واقف یالنیز رئالیست اثر یازماقلا کفایت ائدیر، صابر ایسه تنقیدی رئالیزمین ان گوجلو و ان گؤزهل نمونه لرینی یاراتماقلا عینی حالدا مضمونجا رومانئیزم، شکیلجه فورمالیزمه اویانلاری گؤزدن یاییندیرمیر:

ای آلتین آی، اوزون گونش، ای قاشلارین کمان

جیران گؤزون، قاریشقا خطین، کاکلین ایلان

آلما چهن، چهنده زنخدان درین قویو

کیپریکلرین قامیش، دوداغین بال، تنین کتان

بوینون صراحی، بوی - بوخونون بیر اوجا چینار

اندامین آغ گوموش، یاناغین قیرمیزی انار

خالین اوزونده بوغدا، باشیندا ساچین غراب

قاه - قاه غریبه گولمه لیسن خانمان خراب

گؤروندوبو کیمی صنعتکارلاریمیز تاریخ بویو یارادیجیلیغا طلبکار یاناشمیش و دؤرون یارادیجیلیق پیرینسیپلرینه یاد اثرلری تنقید آتشینه توتوموشلار. البته بو، تکجه آذربایجانا و اونون ادبیاتینا مخصوص دئییل، بوتون خالقلاردا دا اولموشدور.

همین معیارلارین و پیرنسیپلرین یارادیلماسیندا، اؤیرنیلمه سینده و

عمومی لشدیریلمه سینده دنیا خالقلارینین خدمتی اولموشدور.

سۆز يوخدوركى، ادبى تنقيدىن مقايىسه معيارى ايكي ساحه يه آيريلير:

۱ - فورما

۲ - مضمون

بو او دئمكدير كى، بديعى ياراديجيلىق پرينسيپلرى اثرين هم فورماسينا هم ده مضمونونا تطبيق ائدىلمه ليدير. لاکين همين پرينسيپلرى ايضاح ائتمزدن اول اينجه صنعتين اؤزو و اونون خصوصيتلرى حاققیندا قيسا معلومات وئرمه يى مقصده اويغون حساب ائديريک. بونو دا قئيد ائديريک كى، گونون طلباتينا اويغون اولاراق اينجه صنعتين داها چوخ شعير نؤعونو نظرده توتوروق.

اينجه صنعتين خصوصيتلرى

اينجه صنعت ده ديگر هومانيتار علملر کیمی انسانين درک ائتمه پروسئسینده اشتراك ائدهرک اونون مهم و حسی مرحله سینه داخلدير. هم دقيق هم ده هومانيتار علملر طبيعته و جمعيته حاکم اولان قانونلاری اؤيرنمک و انسانين مادی حیات شرائطينی آسانلاشدیران يوللاری کشف ائتمکله کفایت ائدرسه، اينجه صنعت و اونا داخل اولان بديعى اثرلر و او جمله دن شعير طبيعته و جمعيته ائستتیک و رئاليست ياناشماقلا طبيعى و سوسيال قوه لری و اوبيئکتلری صاف - چوروک ائدير، دؤورون فلسفی و سوسيال نورمالاری ايله مقايىسه ائدير، سوزگجدين کئچيره رک خيره و شره آييرير و انسانلاردا اونا نسبت سئوگی و ياخود نفرت اويادير. گؤزه ليلیکلری ترنم ائدير، عيبه جرليکلى ايسه قارغايير.

علمين خلافيना اولاراق اينجه صنعتين ائديگی کشفلر جانسیز اوبيئکتلر دئييل، جانلى، دؤقو اوخشايلان و انسانين حظ آلدیغی گؤزه ليلیکلر ياخود جانلى، لاکين آجى، کوبود، نفرت دوغوروجو عيبه جرليکلردير. اينجه صنعت، اونا داخل اولان بديعى اثر و ائله جه ده شعير همين وظيفه نى يئرینه يئتيرمک اوچون بوتون

علملردن یارارلانمالیدی. باشقا سۆزلە، شاعر؛ «دۇورون عمومی استیقامتینی، آپاریجی قوهرلین خصوصیتلرینی، فلسفی - ائستتیک نورمالاری منیمسەمکدن علاوه گۆزەللیکلردن ذۇق آلماق و عیبەجرلیکلەر نفرت ائتمک باجاریغینا مالیک اولمالیدی». بیر سۆزلە، شاعر انسانین سئوینجینە سئوینمەلی، غمینە، کدرینە ایسە یانمالیدی. صمد وورغون بو حاقدا نئجە دە گۆزەل دئییر:

نعمتدیرسە گۆزەل شعیر،

شاعر اولان غم دە یئییر.

بس هر بیر بدیی اثر و ائلهجە دە شعیر یوخاریدا دئدیگیمیز وظیفەنی یئرینە یئتیرمک اوچون هانسی خصوصیتلرە مالیک اولمالیدی؟ بو سوالا جاواب وئرمک اوچون شعیرین ایکی جەتینی - فورما و مضمونونو نظره آلمالییق. باشقا سۆزلە دئسک شعیر پرنسیپلرینی تحلیل ائدرکن همین پرنسیپلری فورما و مضمونا عاید اولماقلا ایکی حصەیه بؤلوروک:

۱ - فورمایا عاید پرنسیپلر

بو پرنسیپلر آشاغی داکیلاردان عبارتدیر: وزن، قافیە، بدیی واسیطەلر، شعیریت، اوریژیناللیق، ذۇق و تخیل، ادبیات پرنسیپلرینە صادق قالماق، دیل و س. وزن شعیرین موسیقی چالاری، داخلی اینتوناسیاسیدیر. بلکه دە دئمک اولار کی، شعیری نئردن آیران ان مهم و حتی باشلیجا خصوصیتدیر. وزن سۆزون ییغجاملاشماسینا یاردیم ائتمکله، موسیقی قابلیت و ایفادەسینی آرتیرماقلا، سلیسلشدیرمکله سۆزون جاذبەسینی آرتیریر. وزن خالق دلبیلە دئسک سۆزون چکیسینی یونگوللشدیریر، قیمتینی ایسە آغیرلاشدیریر. وزن انسانین موسیقی حسیاتینا توخوندوغو اوچون سۆز و اونون مضمونونو دینلەییجیە قاباردیر، ازبیرلمەسینی آسانلاشدیریر، جانا هوپدورور.

اسلامیتدن اولکی آذربایجان پوئزاسینین وزنی آذربایجان دیلینین ایستر فوئنتیکاسینا و ایسترسه ده مورفولوژی و سینتاکتیک خصوصیتلرینه اویغون اولاراق هئجا شکلینده اولموشدور. اسلامیتدن سونرا ایسه عرب پوئزاسینا مخصوص «عروض» وزنی ده آذربایجان پوئزاسینا داخل اولموش و پئشه کار ادبیاتیمیزدا دوغمالیق قازانمیشدیر. لاکین شیفاهی خالق یارادیجیلیغیندا و خصوصیلہ عاشیق پوئزاسیندا «هئجا» وزنینی هئج بیر وزن عوض ائده بیلمه میشدیر. وزنین شعیرده اوینادیغی آیری بیر رولو دا سؤز سیراسینین اوزونلوغونو معین لشدیرمکدیر. وزنه رعایت ائدن شاعر سؤزلری معین اؤلچودن آرتیق و یا اسکیک دئمه ملی اولور. عکس حالدا سؤزون گؤزله لیگینه خلل یئتیشه جکدیر. بونا گؤره ده شاعر بیرینجی مصراعدا معین وزنی سئچیر و شعیرین آخیرینا کیمی همین وزنه رعایت ائدیر. مثال اوچون صمد وورغونون مشهور «دونیا» شعیرینه دقت یئتیرسک؛

اولدوزلار هاوانین باغیرینی دلیر،

قایالی داغلاردان دومان یوکسه لیر.

خیالیم گئجه نی سالما گلیر،

چاپدیریر آتینی بیرباشا، دنیا.

بیر ده گؤرورسن کی، آچیلان سولور،

دوشونن بیر بئیین بیر تورپاق اولور.

بیر یاندان بوشالیر، بیر یاندان دولور،

سیریرینی وئرمه بیر سیرداشا، دنیا.

بیرینجی مصراع ۱۱ هئجالی و ۶، ۵ بؤلمه ده اولدوغو اوچون قالان مصراعلار دا همین اؤلچوده دئیلمیشدیر.

قید ائتمک لازیمدیر کی، عاشیق پوئزیاسی «هئجا» وزنی باخیمیندان اولدوقجا زنگین و رنگارنگدیر.

عروض وزنینه گلدیکده ایسه فضولی دن بیر نمونه ده دقت یئتیرک،

نئی کیمی هر دم کی، بزم وصلینی یاد ائیلهرم،

تا نفس واردیر قورو جسمیمده فریاد ائیلهرم.

روز هجراندیر، سئوین ای مرغ روحوم کیم بو گون

بوقفسدن من سنی البته آزاد ائیلهرم.

قان یاشیم قیلماز وفا گریان گؤزوم اسرافینا،

بونجا کیم، هر دم جگر قانیندان امداد ائیلهرم.

لؤح عالمدن یودوم اشکیله مجنون آدینی

ای فضولی من دخی عالمده بیر آد ائیلهرم.

گؤروندویو کیمی غزلین وزنی «فاعلاتون، فاعلاتون، فاعلاتون» دور و بوتون مصراع لاردا همین وزنه رعایت اولونموشدور.

معلوم اولدوغو اوزره «عروض» وزنی عرب پوئزیاسینا عایدیدیر و بونا گؤره ده عرب

دیلینین موسیقی قابلیتینه وقراماتیک دیلله دئسک فونئتیکاسینا اساسلانیر. عرب

دیلی صائترینین کمیتجه اورتا و اوزون اولدوغونو، آذربایجان دیلی صائترینین ایسه

یالنیز اورتا کمیتده اولدوغونو نظره آلساق «عروض» وزننین پوئزیامیزا تطبیقینین

دوغوردوغو چتینلیکلر و پروبلملر اؤزونو گؤسته ره جکدیر. محض بونا گؤره دیر کی،

آذربایجان شاعرلری همین چاتیشما زلیغی آرادان قالدیرماق اوچون معین صائتی

اوزادیر و یاخود بیر هئجا آرتیریر. مثال اوچون میرزه علی اکبر صابرین «پول»

باشلیقلی ساتیراسینین بیرینجی مصراع سیندا،

نور چشمانیم میسان ای پول، یا جانیم میسان؟

«پول» سۆزونون «او» صائینی اوزاتماساق بیر هئجا- مثلا «و» تک هئجالی سۆزو آرتیرماق مجبوریتینده قالا جاغیق.

نور چشمانیم میسان ای پول و یا جانیم میسان؟

محض بونا گوره دیر کی، «عروض» وزنلی شعرلرده و خصوصیه غزللرده «قارا»، «یارا» کیمی سۆزلر، آهنگ قانونونا اویغون اولمایاراق «قاره» یاخود «قرا»، «یاره» شکلینده یازیلیر. نیگار رفیع به یلی نین بیر غزلی بو خصوصدا خارا کتیریکدیر:

کؤلوم، نیه مین دردینه بیر چاره تاپیلماز

عرض ائیلیم اؤز دردیمی اول یاره، تاپیلماز

چیخدیم گئجه لر سیرینه آهسته او ماهین

گۆردوم آلیشان من کیمی اودلاره تاپیلماز

عاشیقلارا سوردوم، دئدی لر ای غمی پنهان

گیزلین یارادان آغریسی چوخ یاره تاپیلماز.

گۆروندویو کیمی بو غزلین دؤوروموزه عاید اولدوغونا باخمایاراق بیرینجی بیتینین ایکینجی مصرع سیندا «او» سۆزونون یئرینه و یالنیز وزن چاتیشمازلیغینی آرادان قالدیرماق اوچون «او» نون قدیم واریانتی اولان «اول» سۆزو ایشلدیلیمیشدیر.

دیگر بیر چیخیش یولو دا فارس و عرب دیلینده کی اوزون صائتلردن استفاده ائتمکدیر. بو، داها چوخ قافیه لرده باش وئیریر. فضولینین «ائیلهرم» باشلیقلی غزلیندن آشاغیداکی ایکی بیته دقت یتتیردیکده،

نئی کیمی هر دم کی، بزم وصلینی یاد ائیلهرم

تا نفس واردیر قورو جسمیمده فریاد ائیلهرم

لؤح عالمدن یودوم اشکیله مجنون آدینی

ای فضولی، من دخی عالمده بیر آد ائیلهرم

معلوم اولور کی، «یاد»، «فریاد» و «آد» سؤزلری قافیه تشکیل ائدیر. بو سؤزلردن ایکسی «یاد»، «فریاد» سؤزلری فارس دیلینه عاید اولدوغو اوچون عادى شکیلده دئییلیر، «آد» سؤزو ایسه آذربایجان دیلینه عاید اولدوغو اوچون اونون «آ» صائتى اوزالدىلیر. حتی غزلین ردیفینی تشکیل ائدن «ائلهرم» سؤزو ده اصلینده «ائلهرم» یاخود «ئدهرم» دیر کی، وزننى دولدورماق اوچون «ی» صامتى آرتیریلیمیشدیر.

قافیه شعیر تئخنیكاسى باخیمیندان وزنین حدودونو معینلشدیریر. قافیه‌نین ترتیبی شعیرین نؤعوندن آسیلیدیر. مثال اوچون غزل و قصیده‌ده بیرینجی بیتین مصراع‌لاری بیر - بیرله قافیه تشکیل ائدیر، قالان بیتلرین ایسه یالنیز ایکینجی مصراع‌لاری بیرینجی بیتله همقافیه اولور. یاخود معین قوشما فورماسیندا هر بندین اوچ مصراعسی همقافیه‌دیر، دؤردونجو مصراع ایسه او بیرى بندلرین دؤردونجو مصراع‌لاری ایله عینی قافیه‌ده اولور.

قافیه شعیر تئخنیكاسیندان علاوه شعیر پوئتیكاسینین یوكسهلمه‌سینده ده مهم رول اویناییر. بونا گؤره ده صنعتکار شاعرلر بو بدییى واسیطه‌دن شعیره لازیم اولان تئخنیکانین حدودوندان کناردا دا استفاده ائتمیش و معین شعیر فورمالاری یاراتمیشلار. مثلا هر بیتینی دؤرد برابر حصه‌یه بؤلهرک قوشما وزنینه اولدوغو کیمی اولکی اوچ حصه‌نى همقافیه ائتمیش، دؤردونجو حصه‌نین قافیه‌سینی ایسه غزلین عمومی قافیه‌سینده گتیرمیشلر. فضولی‌نین آشاغیداکی بیتى بونا گؤزهل نمونه‌دیر؛

شب هجران یانار جانیم،

تؤکر قان چشم گیر یانیم،

اویادار خالقى افغانیم،

قارا باختم اویانمازمی؟

قامو بیمارینا جانان،

دوای درد ائدر احسان.
نئچین قیلماز منه درمان؟
منی بیمار سانمازمی؟
یاخود هر مصراعا یاریم مصراع آرتیرماقلا شعیرین "مستزاد" (جیغالی) نؤعونو
یاراتمیشلار. ابوالحسن راجی نین آشاغیداکی ساتیراسینی بونا مثال گتیرمک اولار:
چایسیز بو گئجه عرشه چیخار ناله و زاریم
ای وای سیمماواریم
سنسیز بیلیرم قالما یا جاق صبر و قراریم
ای وای سیمماواریم
ای ایستکانیم، قهوه خوریم، تنگ بلوروم،
رفع اولدو غروریم
یولداشلارا الحق سندن شام و نهاریم،
ای وای سیمماواریم
یولداشا دئدیم، یاتما، کی، بیر زادین اولار فوت
النوم اخی الموت
دئدی: عربی سؤیلمه، حافظ اولو تاریم.
ای وای سیمماواریم
یاخود قافیه ده بیر سؤزدن ایکی معنادا استفاده ائتمکله هم اؤز باجاریقلارینی
گؤسته رمیش، هم ده شعیرین دوشوندوروجو جهتینی قابارتیمیشلار.
بعضا ده قافیه سؤزونون هر حرفینی آیری - آیریلیقدا دئمکله داها دا قدرت نمالیق
ائتمیشلر. جیناس اوچون مثال:
بولبول قونوب دوست باغیندا، آدالا،
سیاه زولفون نه تۆکوبسن آ- دالا ؟

مرد ایستر کی، چۆرک وئره آد آلا.
نامرد گۆزلر مرد ایگیدین سینی سین.

«عاشیق علسگر»

ساچین سودا مار کیمی،

اونار سو دامار کیمی،

سیز یلدا تدین عاشیقی،

یانما، سو دامار کیمی.

«ساری عاشیق»

صنعتکارلاریمیزین هم قافیه دن شعیر تئخنیكاسی باخیمیندان هم ده بیر بدیعی
واسیطه سی کیمی استفاده ائتمه دائره سی اولدوقجا گئنیش، چئشیدلی و
رنگارنگدیر. ایستر خالق یارادیجیلیغیندا ایسترسه ده پشه کار شاعرلرین اثرلرینده
قافیه دن سۆزون اولینده ده استفاده ائتمه حاللارینا چوخ راست گلینیر. بو حاقدا
نئچه مثال:

خالق سۆزوندن:

میس - میس ائله یینجه، بیر دفعه میستافا دئی.

عاشیق علسگر:

چرشنه گونونده، چشمه باشیندا،

گۆزوم بیر آلا گۆز خانیم دوشدو.

آغا جعفر حسنلی:

رنگلره باتیردی اؤز فیرچاسینی،

سارینین تامینی بیلیمک ایسته دی.

زهریمار ساریلیق،

سارماشیق اولوب،

ساریلدی بوینونا،

ساری سنئتیاپر سحرینده...

خاطرلتماق لازیمدیر کی، کلاسسیک پوئزیامیزلا سربست شعیریمیزین فرقی وزن و قافیہنین اؤزونه مخصوصلوغودور. بئله کی، سربست شعیرده وزن اؤلچوسو کمیتجه غیر معین اولدوغو اوچون قافیہنین یثری و تکرارلانماسی کونکرئتلتشمیر و شاعرین اؤز شخصی اولسوبوندان آسیلی اولور و کلاسسیک شعیره نسبت داها آز رول اویناییر.

کلاسسیک شعیریمیزده قافیہنین ایستر تئخنیکی ایسترسه ده بدیعی اهمیتی او قدر گوجلو ایدی کی، اونو یثرینده و دوزگون معنادا ایشلتکم شاعری چوخ دوشوندوروردو. دیگر طرفدن ایسه پئشه کار یارادیجیلارین اثرلرینده "عروض" وزننین آپاریجی رول اوینادیغی و بونا گؤره ده قافیہلرین فارس و عرب (داها چوخ فارس) سؤزلریندن اولدوغو اوچون عالمیر قافیہ ایشینی آسانلاشدیرسینلار دئییه لغتیر یازیر و بونا گؤره ده سؤز سیراسینی بیرینجی حرفه دئییل، سونونجو حرفه اساسا ترتیب ائدیردیلر. قطران تبریزی، اسدی طوسی، هندوشاه ناخجیوانی، محمدبن هندوشاه ناخجیوانی و ب. همین لئکزیکوقرافلاردان دیرلار (لغت-شوناسلاردان دیرلار).

بدیعی واسیطه لر شعیرین پوئتیکیلیگینی قوللوغوندادیر، هم ده اونون ائستتیک جهتینی گوجلندیریر. وزنن مضمونا اوغونلوغو، قافیہ، بنزتمه، جیناس، خالق یارادیجیلیغینا مراجعت و س. بدیعی واسیطه لرندیرلر. ایلکین صنعت اثرلریندن تومتوش ایندیه قدر خالقین استفاده ائتدیگی ساییسیر - حسابسیز بدیعی واسیطه لر آرتیق ثابتلشهرک ادبیاتیمیزدا نورمایا چئوریلیمیشدیر. بدیعی واسیطه لر مضمون اعتباری ايله مثبت و منفی معنا داشیا بیلیر. مثال اوچون "قارا کیش"، "قارا خبر"، "قارا کاغیذ"، "قارا گروه" و س. بو کیمی ایفاده لرده "قارا" سؤزو منفی معنادا

ایشله‌نن بدیعی واسیطه‌لردیر. ب. ق. سه‌ندین بیر بندینده همین آنلاییش چوخ
گۆزهل شکیلده ایفاده اولونموشدور:

قارا قیش دونیانی بریاد ائدردی

دالیجا یاز اولوب، یای اولماسایدی

قارانیقدا انسان الدن گئدردی

گونش اولماسایدی، آی اولماسایدی

بونون قارشیلیغی اولان "ایشیق" ایسه همیشه مثبت معنادا ایشله‌دیلن بیر بدیعی
واسیطه‌دیر. یئنه ب. ق. سه‌نده مراجعت ائدک:

قوی بونو سؤیله‌ییم ائل وورغونندان

سانمایین مقصدیم بوش یاراشیق‌دیر

دالیجا سؤیله‌میش او اؤلمز انسان

دونیا‌دا ان بؤیوک قوت ایشیق‌دیر

هله ده، هله ده بیزیم یئرلرده،

ساده انسانلارین آندی چیراقدیر

ائللر ایچینده، کندده، شهرده

مقدس یئرلرین آدی اوجاقدیر.

اؤلمز صنعتکاریمیز صمد وورغونون "دونا" شعیرینده‌کی بیر جیناس بدیعی
واسیطه‌لیک باخیمیندان چوخ گۆزهل‌دیر:

بیز گلدی - گئدریک، سن یاشا، دونیا...

نه عؤمره آجی‌ییر، نه یاشا دونیا

هر بیر شعیری بدیعی واسیطه‌لردن استفاده باخیمیندان قیمتلندیررکن
تنقیدچینین بوینوندا ایکی وظیفه دورور:

۱ - شاعرین پوئزیمیزدا ثابتلشهرک نورمایا چئوریلیمیش بدیعی واسیطهلردن یئرینده و دوزگون معنادا استفاده ائدیپ ائتمهمه سینی و،

۲ - یئنی بدیعی واسیطهلر تاپماقدا یاخود یاراتماقدا باجاریقلی اولوب اولماماسینی معینلشدیرمک.

خاطرلاتمالی ییق کی، شعیرین اوریژیناللیغی و شاعرین ذوق و تخیلو شعیرین هم ده پوئتیکلیگینه خدمت ائتدیگی اوچون بیر نؤع بدیعی واسیطه حساب اولونا بیلر. آشاغیداکی مثاللار بدیعی واسیطهلرین نه کیمی رول اوینادیغینی داها دا آیدینلاشدیریر.

کتاب دده قورقود:

ماوی گؤیلر ایستیه ییب، آچان زامان یاخاسینی،

قایالاردان آستاییری، سحر زری چوخاسینی

ب. ق. سهند:

قارانیلق گنجهنین مرموز سیماسی،

همی کدر دوغور، هم اورهک سیخیر.

قارا ابهاملارین اوچروم دونیاسی،

کیمسه نی بودره دیر، کیمسه نی ییخیر.

میرزه علی اکبر صابر:

خمس شرابی سیده ساقی وئریب دئدی:

صابر فقیردیر چاتار آنجاق زکات اونا

دیرناق آراسی خاتیرلاداق کی، واختیله سید عظیم شیروانی اؤز شاگردی، کیچیک

صابری مشهد زیارتیندن گلیمیش بیر دوستونون گؤروشونه آپارمیشدی. مشهدینین

چانتاسیندا اون دنه لیمو واردی. اونون ایکیسینی سید عظیمه بیرینی ایسه صابره

وئردی. صابر ده یوخاریداکی شعیری فی البداهه اولاراق سؤیلدی. او، بو شعیرده

“زکات” ین اوندای بیر، “خمس” ون ایسه بئشده بیر اولماسیندان، ها بئله “خمس” ون سیده، “زکات” ین ایسه یوخسولا وئرلمه حؤکموندن و شیروانی نین اوستاد و سید اولدوغونو، اؤزونون ایسه عادی بیر شاگرد (یوخسول) اولدوغونو نظره آلاراق یوخاریداکی اوریژینال شعیری دئمیشدیر.

محمد فضولی:

آشیان مرغ دل زولف پریشانیندادیر
هاردا اولسام ای پری، کؤنلوم سنین یانیندادیر

و

حدیقه تخته تعلیم اولوب، ریاحیندان
یازیلدی مهمل و معجم اونا حروف هئجا
مزین ائیلهدی اوراق لالهنی شبنم
حروف لالهده اولماز اگر چی نؤقطه روا
گؤتوردو شبنمی از هاردن حرارت مهر
شکوفه نؤقطه لرین گر چی کیم، اندر املا
محمد حسین شهریار:

حیدربابا، یلدریملار شاخاندا،
سئلر، سولار شاققیلدا ییب آخاندا،
قیزلار اونا صف باغلا ییب باخاندا،
سالام اولسون شؤکتوزه، ائلوزه
منیم ده بیر آدیم گل سین دیلوزه
گؤرون دیو کیمی شهریار اؤز گوجلو ذوق و تخیلوندن یوخاریداکی تابلونو یاراتماقدا
باجاریقلا استفاده ائتمیشدیر.

شعیرین اور یژینالیگی اونون خالق یارادیجیلیغیندان، خالق عادت - عنعنہ لریندن، خالقین ایدئیا - مفکورہ سی و دنیاگوڑوشوندن نہ قدر یارارلاندیغیندان آسیلیدیر. بو حاقدا نمونہ وی مثالار:

سہراب طاہر:

بیر کندین اوستونہ پاییز ائیردی،

یاپیشا - یاپیشا آعاجلاریندان.

میرزہ علی اکبر صابر:

سانما ازدیکجہ فلک بیزلری ویرانلیق اولور.

اون تمناسی ایله بوغدا دگیرمانلیق اولور.

قاریشیق دیر ہلہ لیک ملتین استعدادی،

الہ نیرسہ، صافی بیر یان، توزو بیر یانلیق اولور.

چالخالاندیقجا، بولاندیقجا زامان نئھرہ کیمی

یاغی یاغ اوستہ چیخار، آیرانی آیرانلیق اولور.

و

تا گلیریک بیز دہ بیر آز آنلایاق

محضر عرفاندا وورور تک صبیر.

نصرت کسہ منلی:

اولان اولوب، کئچن کئچیب بلکہ دہ

ایندی داہا کؤورہ لمہ بین یثری یوخ

عؤمروم بویو بئلہ گلیب منیمکی

اولیندن بیر واردی، بیر یی یوخ!

اوزاقدایدی من ایستہ یین اوجاقلار

اورہ گیمدن گلیب کئچدی سازاقلار

آتالیدی، آنالیدی اوشاقلار
بیزیم ائوده بیرى واردى، بیرى یوخ!
گۆزلریمه دولدورموشام یاغیشی
بیر کۆینکده چیخارمیشام من قیشی
شالوار - پئنچک گئیینردى تاي - توشوم
منده ایسه بیرى واردى، بیرى یوخ!
اوزاق گزدى عمی، دایى، بیبى لر
سۆز آراسى منه "ئولن" دئدیله
نشان اوچون ایکی شئی ایسته دیله
منده ایسه بیرى واردى، بیرى یوخ!
واخت گله جک، بو گونو گۆره جکسن
چوخ سوالا گۆزونو دؤیه جکسن
واخت گله جک سن اؤزون دئییه جکسن
دئییه جکسن: "بیرى واردى، بیرى یوخ!"
قاباقچا دئدیگیمیز کیمی پوئزیانى نثردن آییران، فرقلىدیرن جهت شعیرین وزن و
قافیه سیدیر. بونا گۆره ده دئدیگیمیز بدیعی واسیطه لر تکجه شعیره عاید دئییل،
نثرین ده پوئتیكاسى همین واسیطه لرله یارانیر. بیز نمونه اولاراق علویه بابایغوانین
"آداملار و طالعلر" رومانیندان بعضی ایفاده و عبارهلری وئرمکله کفایتلنیریک:
"سۆزلر چاپلاق داشی کیمی سطیرلردن سوروشوردو."
"چنه سینین قیریشیق دریسینی قایتان کیمی ییغان نازیک دوداقلاریندا..."
"قزئتلرین خیشیلتیسی یوخوسونا حارام قاتاندا..."
"پنجره قاباغینداکی سؤیودون ذیره وه سی سیلکه لندى. پرده لر قاباردى."
"یوخارى گۆزه یاتان آدامین خورولتوسو سوکوتو میشارلادی."

“آی گاه بو، گاه او بیرى آغاجین ذیروه‌سینه ایلشیردی.”
 “... قوجا حکیمین اگنی - باشی کیمی قیریشمیش اوزونو قایغی کئشلیکله نظرден
 کئچیردی.”
 “باکیا باهار گلیمشدی. عادتاً قوجا کولکلر شهرینه باهار قورخا - قورخا گلردی.”
 “نئون لامپالارین، رنکلاملارین گور ایشیغی قارائلیغی بیر گؤز قیریمیندا اوددو.”
 “اولدوزلو گؤیله دنیزین قارا پرده‌سی آراسیندا چیرپینان ایشیغی گؤسته‌ردی.”
 “آی قالخیر، سویون سطحینه دؤشنمیش ساری فرش اوزانديقجا اوزانیردی. دنیز
 قاباریر، دردلی - دردلی آه چکیردی، کولک ایسه اسنه‌پیردی.”
 شعرین دلی و اونا حاکیم اولان ادبیات پرینسیپلری مضمون باخیمیندا دا
 اهمیتی اولدوغو اوچون بو موضوع علاقه‌دار بؤلمه‌لرده نظرден کئچیریله‌جکدیر.

۲ - مضمونا عاید پرینسیپلر

بوئو بیر فیکرین ایفاده‌سی، اورینال فیکر دئمک باجاریغی، حیاتا مناسبت،
 صنعتکارین موقعی، اخلاقیات و ائستتیکله علاقه‌سی، رئالیزم پرینسیپلرینه صادق
 قالماق، رومانئیزم، ناتورالیزم، فورمالیزم و دیگر بو کیمی خسته‌لیک و انحرافلاردان
 اوزاق اولماق و س. و. ا. مضمونا عاید پرینسیپلریدیر.
 بوئو بیر فیکرین ایفاده‌سینه گلدیکده معلوم‌دور کی، معین بیر فیکری بیر جمله‌ده
 دئمک ممکن‌دورسه اونو اوزاتماق ان آزی بوش بوغازلیقدیر. زئینال خلیلین بیر
 مینیاتورونه دقت یئتیرک:

“بیر نامرد بیر چای اوزه‌رینه کؤرپو سالدی، چای او گوندن قورودو.”
 گؤروندویو کیمی بونو اوزاتماغا هئچ ده لزوم یوخ‌دور. لاکین ائله حاللار دا اولور کی،
 شاعر بو و یا دیگر بیر فیکری بدیعی دیلده ایفاده ائتمک اوچون اوخوجودا معین
 احوال - روحیه یاراتمالی، نئجه دئیرلر بیر تابلو چکمه‌لی اولور. بو، البته سؤزو

اوزاتماق دئییلدیر. اگر شعیرده وئرلمیش معین اوبیئکتلر و وارلیقلار بوتؤو بیر فیکرین ایفاده‌سینه قوللوق ائدیرسه، اونلارین آراسیندا عضوی علاقه واردیرسا، مثبت قیمتلندیریلمه‌لی، یوخ اگر بئله خصوصیتلر یوخدورسا، اوندا دئمه‌لی بو شعیر “بوش‌سؤزلر توپلوسوندان” عبارتدیر. بعضا ائله اولور کی، شاعر بوتؤو بیر فیکری بیرینجی بیتده بیان ائدیر. لاکین همین بیانلا کفایتلنمه‌ییب بیر سوؤتله اونون اطرافلی ایضاحینی دا وئریر. صابرین “حریت” ساتیراسی بو خصوصدا خاراکتئریکدیر:

نولور شیرین مذاق ائتسه منی حلوی حریت

یئسم بیر لوغما اوندان سؤیله‌سم اوققای حریت

دئی، خیر اولسون یوخو گؤردوم کی، بیر دریا کناریندا

تؤکوبلر یان با یان، قات - قات بوتون لای - لای حریت

یغییب دا دولدورورلار کیسه - کیسه، باغلانیر مؤحکم

وورورلار تلله، داغدان دا آشیر بالای حریت

زبس چوخدان بری شؤوقونده ایدیم من بو حلوانین

دئدیم، یاران، نولور وئرسز منه بیر پای حریت؟

سؤزوم خوش گلمه‌ییب تحویلداره سؤیلدی: “گم شو

بدست کوته از نخل مجو خرما ی حریت

نمیدانی که این دلبر بو گون مخصوص ایران است

تو خود نامحرمی بر شاهد زیبای حریت.”

کمال یاس ایله محروم اولوب بیر یاندا اگلشدیم

آلیب بیر کشتیه دولدوردولار تای - تای حریت

“سیویستوک” قیشغیریب، کشتی روان اولدو، باخیردیم من

هله گئتمکده ایدی زورق دریای حریت

کی، ناگه بیر قارا بایراق آچیلدی دور آغاجیندا

یازیلیمیش اوندا بیر خط مصیبت زای حریت
اوخورکن خطی معلوم اولدو کشتیبانی غرق اولموش
قالیب دریادا حیران کشتی دعوای حریت
بو سسندن سکسه نیب دوردوم، گؤتوردوم ساعته باخدیم
هله گؤردوم کی، شب دیر، سؤیلدیم: لایلا ی حریت
گؤروندویو کیمی شعیرین بیر کلمه سی بئله آرتیق دئییل، نه اینکی اوخوجونو
یورمور، عکسینه شعیری سونونا قدر اوخومایینجا ال چکه بیلیرسن. آخیردا ایسه
سون درجه دوشوندوروجو و آجی بیر حقیقتله شعیره یثکون وورولور.
قید ائتمک لازیم دیر کی، بؤیوک بیر ادبی مکتبین بانسی اولان میرزه علی اکبر
صابرین همین ساتیراسی اوریزینال فیکیر دئمک باجاریغی، حیاتا مناسبت و دیگر
بوتون مضمونا عاید پرینسیپلر باخیمیندان دا سجه ویدیر. اصلینده صابر
یارادیجیلیغی بشدان آباغا اوریزینال فیکیر، یثنی و رنگارنگ سوژئتلرله دولودور.
بونون اصل سببی ده اونون خلقیلیگینده و خالق یارادیجیلیغینین دورو و قاینار
بولاغیندان قیدالانماسیندادیر.
یثنی سوژئت تاپماق و اوریزینال فیکیر دئمک نصرت کسه منلی نین ده “داها
ناغیللارا اینانمیرام من” شعیرینده گؤزل شکیلده اؤز ایفاده سینی تاپمیشدیر. اونون
بیر بندینی وئریک:
ائله یوخولاردا آتلار کیشنه دی
دیولری قازانا سالدیم، بیشمه دی
گؤزله دیم گؤیلردن آلما دوشمه دی
داها ناغیللارا اینانمیرام من
بعضاده شاعر اول بیر تابلو چکیر، سونرا فیکرینی سؤیله ییر. بختیار واهب زاده نین
“موغام بوئماسی” تین باشلاغینجی بئله دیر:

بلکه...

بیر قوش اۆتور

بو داغلارین بوداغیندا

چمن - چاییر مورگوله بیر.

صنعتکار شاعر اۆز اثرینده حیاتا مناسبتینی بیلدیرمه لیدیر. حیاتی ترنم ائتمک، اونو حیوان یاشایشی سویه سینه ائندیرمک ایسته ینلره قارشى دورماق، نههیلیمه اوغراماق، حیاتا نیک بین یاناشماق، گله جگه اینام، طبیعتی و انسانی سئومک هر بیر صنعت اثرینین باشلیجا خصوصیتلریندن اولمالیدیر. البته بو او دئمک دئییلدیر کی، صنعتکار، رومانئیمه اویاراق هر بیر طبیعی و سوسیال قارا قوه یه گۆز یوممالی اولسون. عکسینه، بئله قوه لرین طبیعته و جمعیته ضد اولدوغونو، مادی و معنوی انکیشافین قارشیسیندا دایاندىغینی دویمالی، قاورامالی و گۆسته رمه لیدیر. داهای دوغروسو صنعتکار اۆز خلقی مۇقعینی قورومالی و زحمتکش خالق مۇقعیندن چیخیش ائتمه لیدیر.

صنعتکار اۆز خالقینین و ائله جه ده عموم بشرین تاریخ بویو یاراتدیغی اخلاق نورمالارینا رعایت ائتمه لیدیر. لاکین بو او دئمک دئییلدیر کی، قارا قوه لرین و اونلارا عاید فانائیزمین خالقا قبول ائتدیردیگی آنتی ائتیک و قوندارما نورمالارا دا رعایت ائتسین. صنعتکار همین نورمالارین اخلاقا و انسانلیغا ضد اولدوغونو بدییی شکیلده گۆسته رمه لیدیر. بونو گۆسترمگه قادر اولماق اوچون ده اۆزونو خالقدان آیرمالمالیدیر، اۆزونو بیلجی، یاخشینی پیسدن سئچه بیلن یئگانه شخصیت، خالق ایسه آنلاماز و آخماق حساب ائتمه مه لیدیر. هم ده اونو تمامالیدیر کی، هر بیر صنعتکار اۆز خالقینین یئتمه سیدیر و اونولا دیل تاپماق مجبوریتینده دیر. باشقا سۆزله دئسک صنعتکارین آنتی ائتیک نورمالاری افشا ائتمه سی "اۆزونو تنقید"

شکلىندە اولماليدير. ميرزه على اكبر صابر بو ايشى سون درجه باجارىق و داهىلىكلە گۆرموشدور:

من بئله اسرارى قانا بيلميرم
قانماز اولوب دا دولانا بيلميرم
آختاخانا، داغدا دانا بۇيودو
من بۇيوك اوللام ھاچانا بيلميرم؟
گۆروندوبو كىمى بوتون بو يارامازلىقلارين اصل سببىنى بىلن شاعر خالقا مراجعتى
اۋزونه مراجعتله عىنيلشديرير.

مضمونون گۆزەللىگى يوخارىدا دئدىكلريمىزدن علاوه ھم دە ائيرين ائستىتىكا و
رئاليزمىندىن آسيليدير. بو حاقدانئجه دە گۆزەل دئمىشدير اولمز صابر:

شعر بير گۆوھر يكدانه ذيقىمتدير
سالمارام وصف دروغ ايله اونو قيمتدن
دئىهرم ھجو، سۆزوم “دوغرو”، كلاميم “شيرين”
“اھل ذۇقە” وئرەرم “نشئە” بو خوش شربتدن
و سۆزە خطابا،

بير نور “حقيقت”سن، انديب حق سنى نازل
كىم، بخش ائدەسن گلشن ناسوتە فيوضات...
سلوكى شاعرين عينا صفا دئييل دە نەدير؟
وطن پرستە بو مسلك روا دئييل دە نەدير؟
ناسيل دا عصرە گۆرە “مظھر” اولماسين شاعر؟
فؤادى “لۇحە گيتى نما” دئييل دە نەدير؟
ائلهجە دە،

اى ناطقە بديعە پرداز!

وی صحبت دلپذیرین اعجاز!

ای مهبط فیض آسیمانی!

مفتاح خزینہ معانی

یاخود دا،

شاعرم چونکی، وظیفہم بودور اشعار یازیم

گۆردویوم نیک و بدی ائیلہ ییم اظہار، یازیم

گونو پارلاق، گونوزو آغ، گنجہنی تار یازیم

پیسی پیس، اگرینی اگر، دوزو هموار یازیم

نیہ بس بؤیلہ برہلدیرسن آقاری، گۆزونو؟

یوخسا بو آیینہ ده اگر گۆرورسن اؤزونو؟

صابر یوخاریداکی شعرلرینده پوئزیانین ائستتیک و رئالیست جہتلیرنی

وورغولاییر. "سۆزوم دوغرو"، "بیر نور حقیقتسن"، "وطن پرستہ..."، "عصرہ گۆرہ"،

"لؤحہ گیتی نما"، "خزینہ معانی"، "نیک و بدی" ایفادہلری صنعتین رئالیست

مؤقعیندن چیخیش ائتمہلی اولدوغونو، "کلامیم شیرین"، "اھل ذوقہ وثرہرم نشئہ"،

"صفا دئییل ده..."، "بدیعہ پرداز"، "اعجاز" ایفادہلری صنعتین (شعیرین)

ائستتیکلیگینہ تأکید ائتمکدیر. هم ده اونون آخیردا وئردیگیمیز شعیری رئالیزمین

بوتون پرنسیپلرینی بیان ائدیر.

بس شعیرین (اٹلہجہ ده هر بیر صنعت اثرینین) مضمونونا عاید ایکی اساس

پرنسیپ - ائستتیکا و رئالیزم ندیر؟

ائستتیکا و رئالیزم

ائستتیکا

ائستتیکا گۆزلہلیک قانونلارینی، اینجہ صنعتین گئچرکلیکلہ مناسبتینی، اونون

نوع و ژانرلارینین، بدیعی شعورون قانونا اویغون انکیشافینین اؤزل خصوصیتلرینین،

بدیعی یارادیجیلیق مئتودونو اؤیرهنن فلسفی علمدیر. او، همچنین انسانین

گەرچكلىگى ئىستىتىك منىمىسەمەسىنىن مختلف جەھەتلىرىنى آراشدىرىر. انسانىن گەرچكلىكلە ئىستىتىك مناسىبىتى شىخىسىت، جەمىيەت و طىبىعت آراسىنداكى عضوى حصەسىدىر. علمى فلسفە دىقق علملرىن قانونلارىندان استفاده ائىدىب عمومى فىكىر يورودەرك علمى دونياگۇرۇشونو ياراتدىغى كىمى ئىستىتىكا دا اينجە صنعت قانونلارىنى عمومى لىشدىرەرك ئىستىتىك دونياگۇرۇشونو يارادىر. باشقا سۆزلە دىك انسان دونيانى هم علمى هم دە ئىستىتىك جەھەتنىن اۇيرەنەر، قاورايرىر. بونا گۇرە دە "ئىستىتىكا حىقىقىتى انسانا سئودىرەك يوللارىنى تدىقق ائىدن، اۇيرەنەن علمدىر" دىك يانىلمايش اولوروق. علمى فلسفەنىن وظىفەسى حىقىقىتى كشف ائىتمەكەرسە، ئىستىتىكانىن وظىفەسى اونو سئودىرەكەدىر. بونا گۇرە دە صنعتكار گەرچكلىگى گۇزەل و سئوملى گۇستەرمەلىدىر. فلسفى دونيا گۇرۇشونەكى حىقىقت چىلپاقدىر. ئىستىتىك دونياگۇرۇشونەكى حىقىقت ايسە آغىللارى حىران قويان گۇزەل سئوگىلىدىر. تصادفى دئىلىدىر كى، عارفلر حىقىقىتى كشف ائىتمەكە كفايتلنمىر، اونو هم دە سئوير، اونون هم دە وورغونو اولورلار. بو وورغونلوق هر نەبى و حتى اۇزونو بئله اونوتماق درجەسىنە يوكسەلىر. محض بونا گۇرەدىر كى، فضولى حىقىقىتى سئومەين علم صاحبلرىنى عارف بىلمىر:

حكمت دونيا و مافىها بىلن عارف دئىل،

عارف اولدور بىلمەيە دونيا و مافىها نەدور.

گۇزەلپرستلىك مئىلى انسان وارلىغىنىن آيرىلماز حصەسى اولدوغو اوچون اونو انسانسىز تصور ائىتمەك دە غير ممكوندور. اوزون تارىخى مدت عرضىندە انسانلاردا گۇزەللىكدن حظ آلما مئىلى علمى سهوہ يول وئرىلمەسىنە و ئىستىتىكانىن گۇزەللىك حاققىندا علم آدلاندىرىلماسىنا سبب اولموشدو. بو دا گەرچكلىكدە و اينجە صنعتەدە عىبەجرلىك پروبلەمىنىن تنقىدىنى اوزون مدت كۆلگەدە قويوموشدو. حىقىقتە و انسانلىغا ضد قوہلر ئىستىتىكا گۇزەللىكدىر، دئىہ صنعتكارلارى حياتىن

آجی جهتترینی، حاقسیزلیغی گورمه‌مه‌یه چاغیرماقلا اونلاری یالنیز وصف ائتمه‌یه وادار ائتمیشلر. گئرچک‌لیگی ائستتیک منیمسه‌مک اؤز - اؤزونه و کور طبیعی شکیلده باش وئرمیر. او، ادراک پروسسینین، علمی بیلک‌لرین، اجتماعی مناسبت‌لرین و شخصیتین انکیشاف سوبه‌سی ایله سیخ باغ‌لیدیر. دئمه‌لی انسانین شعورو و علمی بیلگی یوکسه‌لدیکجه، ها بئله سوسیال مناسبت‌لر عدالته دوغرو یؤنلدیکجه و عینی حالدا هر بیر فردین شخصیتی انکیشاف ائتدیکجه ائستتیک منیمسه‌مه‌سی ده یوکسه‌لیر. گئرچک‌لیگین بدیی - ائستتیک منیمسه‌نیلمه‌سینین ان یوکسک فورماسی اینجه‌صنعتده اؤز انعکاسینی تاپیر. بیر سؤزله دئسک ائستتیکا گئرچک‌لیگین ترنمو و اونا ضد اولان عیب‌ه‌جرلیک‌لرین تنقیدی دئمک‌دیر. همین ایکی خصوصیت هر بیر صنعت اثرینده واردیرسا مثبت قیمت‌لندیریلمه‌لیدیر.

بیلدیگیمیز کیمی جمعیتین هم مادی هم ده معنوی جهتی واردیر. اونون مادی جهتی اقتصادیات معنوی جهتی ایسه اجتماعی شعور‌دور. اینجه صنعت ایسه همین شعور فورمالاریندان بیرى اولاراق گئرچک‌لیگی ائستتیک منیمسه‌ییر. گئرچک‌لیگین بوجور منیمسه‌نیلمه‌سینین اوچ جهتی واردیر:

۱- اوبیئکتیو گئرچک‌لیکده ائستتیک‌لیک (ائستتیک‌لیگین اوبیئکتیو وارلیغی).^۲

۲- سوبیئکتیو ائستتیک‌لیک (ائستتیک شعور).^۳

۳- اینجه صنعت (اوبیئکتیو و سوبیئکتیو ائستتیک‌لیگین سینتئزى).^۴

یوخاریداکی اوچلویون ماهیتینی باشا دوشمک اوچون آشاغیداکی مثالا دقت یئتیرمک کفایت‌دیر:

^۲ - بعد عینی زیبایی شناسی

^۳ - بعد ذهنی زیبایی شناسی

^۴ - سنتز بعد عینی و ذهنی زیبایی شناسی که همان اثر هنری است.

ساوالان داغی بوتون گۆزلیگی و یار-یاراشیغی ایله تا قدیمدن مؤوجود اولموش و هئچ بیر دهیشیکلیگه اوغرامامیشدیر. دیگر طرفدن ایسه اونون مؤوجودلوغو هئچ کیمین استهینندن آسیلی دئییلدیر. بو، ایستتیکلیگین اوبیئکتیو وارلیغیدیر.

آذربایجان خالقینین، او جملهدن و خصوصیه بو خالقین صنعتکارلارینین همین داغ حاقیندا هر دؤوره مخصوص تصورلری اولوب. انسانین، صنعتکارلارین اطراف محیطی درک ائتمهسی انکیشاف ائتدیگجه ساوالان حاققینداکی تصورلری ده-ییشمیشدیر. بو، سوبیئکتیر استتیکلیک یاخود استتیک شعور آدلانیر.

معاصر استتیک شعور مالیک صنعتکارین یاراتدیغی اثر اوبیئکتیر و سوبیئکتیر ایستتیکلیگین نتیجهسیدیر.

“اوبیئکتیو گئوچکلیکده استتیکلیک” او دئمکدیر کی، گۆزهلیک و عیبه جریک انسان فردلرینین ایستهگیندن آسیلی اولمایان عینی خصوصیتلردیر. محض بونا گۆره دیر کی، هئچ کیم حاققا - عدالته قارشى چیخا بیلیر. چیخماق ایستهینلر ایسه بو ایشی اونلارین اؤزونو تحریف ائتمکله گۆره بیلیر. حاقسزلیغا رواج وئرمک ایستهینلر ده اونا حاق دونو گئییندیرمهلی اولورلار. سوبیئکتیو استتیکلیک ایسه اصلینده اوبیئکتیو استتیکلیگین انسانلار طرفیندن قاورانیلماسی، درک ائدیلمهسیدیر. بونا گۆره ده انسانلارین اجتماعی شعورو یوکسهلیب، درک ائتمه قابلیتی آرتدیقجا سوبیئکتیو استتیکلیک ده انکیشاف ائدیر، یوکسهلیر و هر دؤورون طلبلرینه اویغون استتیک معیارلار یارادیر. مثال اوچون “چاتما قاش” و “آل یاناق” اورتا عصر آذربایجانین استتیک معیاری ساییلریدسا آرتیق معاصر دؤورده بو خصوصیتلر اؤز اهمیتینی ایتیرمیشدیر. یاخود همین دؤورده وطنین گۆزهلیگی محض اونون یایلاق و قیشلاقلاریندا، اوجا داغلاریندا و درین دره لرینده ایدیه معاصر دؤورده وطن بوندان داها اوستوندور و ملی خاراكتئر داشیر.

دئمه‌لی صنعتکار اوبیئکتیو ائستتیک‌لیگی اؤز ائستتیک شعورو ایله قاوراییر و اونلارین سینتتیزینی یارادیجیلیغیندا انعکاس ائتدیریر. بئله‌لیکله مولفین ائستتیک شعورو یوکسه‌لیب دؤورون طلب‌ری سویه‌سینه چاتدیقدا اونون اثری ده انکیشاف ائده‌رک دؤورون طلب‌ری سویه‌سینه یوکسه‌لیر. باشقا سؤزله دئسک گئچرچک‌لیگین ائستتیک قاورانیلماسینین اوبیئکتیو اساسی انسانلارین یارادیجی، مقصد یؤنلو پراکتیک فعالیتیدیر.

ائستتیکانین مهم کاتئقوریالاری (مقوله‌لری) (گؤزه‌لیک و عیبه‌جرلیک، علوی‌لیک و آلچاق‌لیق، فاجعه‌ویلیک و کومیک‌لیک و س.) گئچرچک‌لیگین اؤزونده مخصوص شکیلده منیمسه‌نیلمه‌سینین تظاهردور. بونا گؤره ده ائستتیک منیمسه‌نیلمه‌نین اوبیئکتیو طرفی حقیقت‌دیرسه، سوبیئکتیو طرفی اخلاقی حس، تأثرات، ایدئیا و ایدئاللاری اوبیئکتیو حیات پروسئس‌لرینین خصوصی فورمادا انعکاسی و تجسم‌ودور. دئمه‌لی ائستتیکا باخیمیندان صنعت اثرینین خلقی‌لیگی، بدییی اوبرازلارین خصوصیت‌لری، فورما و مضمونون قارشیلیق‌لی علاقه‌سی اونو قیمت‌لندیرمک اوچون اساس نورمالاردیر.

شعیر ائستتیک‌لیگینین اوریژیناللیغینا گلدیکده ایسه اونون چوخ اهمیت‌لی بیر جهتی ده دیل‌دیر. معلوم‌دور کی، دیل اونسیت واسیطه‌سی اولاراق دوشونجه‌نین سؤزلره ایفاده ائدیلمه‌سینه خدمت ائدیر. بونا گؤره ده دوشونجه ایله دیل آراسیندا عضوی علاقه و سون درجه هماهنگ‌لیک و اویغونلوق اولمالیدیر. همین علاقه و اویغونلوق یارادان تکجه دیلین لئکسیک (سؤز فونددو) و قراماتیک جهتی دئییل، هم ده اونون حیاتین بوتون ساحه‌لرینه عاید بدییی اؤلچو، معیار و نورما ایفاده‌لری و باشقا سؤزله دئسک هر بیر عمومی فیکرین ملی ایفاده طرزیدیر. بو حاقدا بیر آز اطراف‌لی دانیشاق.

بیلدیگیمیز کیمی بشر ایلک گوندن اعتبارا دونیانی آنلاماغا، درک ائتمه یه چالیشمیش و مشاهده ائتدیگی هر بیر وارلیغین و حادثه نین اصل سببینی اؤیرنمه یه جان آتمیشدیر. دوغرو دور، بو ساحه ده بیر چوخ یانلیش فیکیرلر سؤیله میش و بعضا عصرلر بویو همین یانلیش فیکرین اسیری اولموش و بو اسیرلیکدن قانسیز - قاداسیز قورتارا بیللمه میشدیر. اورتا عصر آوروپاسیندا گئندن آمانسیر اینکویزیسیا (تفتیش عقاید) دیوانلاری هامیا معلوم دور. لاکین مسئله یه کل حالیندا باخساق بو یانلیملار آپاریجی و تعین اندیجی دئییلدیر، انسان تفکرونون اصل استقامتی انکیشاف ائتمک، درینلشمک و تکامل تاپماقدیر.

اوریزیناللیق

بیر ده خاطرلتماق لازیمدیر کی، هر خالقین آنلاییش و درک ائتمه نی بیان ائدن اؤزونه مخصوص ایفاده طرزى واردیر. همین اؤزونه مخصوص ایفاده طرزى معنوی ملی مدنیت آدلانیر و هر بیر خالقین فولکلوروندا - ناغیللاردا، تاپماجالاردا، یانلیتماجالاردا، آتالار سؤزو و ضرب مثلرده و س.ده اؤز انعکاسینی تاپیر. مثال اوچون فارس و آذربایجان خالقلاریندا عینی معنادا ایشله نن بیر قارغیشین فارس واریانتی "خاک بر سر"، آذربایجان واریانتی ایسه "کول باش" دیر. یاخود عائله قورماق موضوعو فارس دیلینده "ازدواج"، آذربایجان دیلینده ایسه "ائولنمک" عباره سی ایله ایفاده اولونور. گؤروندویو کیمی عینی بیر موضوعو فارسلا یکی مخالف جینسین بیرلشمه سی، آذربایجان خالقى ایسه حیاتین تشکیل ائدیلمه سی شکلینده ایفاده ائدیrlر. ائله جه ده ائو تیکمک، کؤرپو سالماق، یول چکمک کیمی سؤزلری ده ساده لئکسیک آنلاییشدان علاوه معین ملی درک ائتمه، ملی قاوراما دا داشییرلار. اصل اوریزینال صنعت اثری همین خصوصیتلره مالیک اولمالیدیر. زنگین خالق یارادیجیلیغینا مالیک اولان آذربایجان فولکلوروندا طبیعت و جمعیتین بوتون

ساحه‌لرینه عاید مثال اولدوقجا چوخدور. بیز ایسه اسکندر اعتبارین همین موضوعیا

عاید سجه‌وی “سیغیرچینلار” شعرینی وئرمکله کفایتله‌نیریک:

“قارا بولودلار” کیمی

شوملارین اوستونده گزیر،

“توپا - توپا” سیغیرچینلار.

هاوادا گاه “آچیلیر،”

گاه “یغیلیر،”

گاه “دوزولور ساپا،”

سیغیرچینلار.

هارا گلدی اوچور،

هارا گلدی قاجیر،

بیر دن تاپا سیغیرچینلار.

بیر اووچو گولله آتدی.

تۆکولدولر توریاغا،

گۆلرین “یاخاسیندان،”

“دویمه کیمی” قوپا - قوپا

سیغیرچینلار.

بیر ده گۆردون “یاغدی” چۆله

“قارا قار کیمی”

لوپا - لوپا سیغیرچینلار.

بیر هنیردن، بیر سسدن،

اوچدولار، گۆزدن ایتدیلر،

“اوقلره هوپا - هوپا” سیغیرچینلار.

محض بونا گۆره دیر کی، یازدیغی دیلده دوشونمهی باجارمایان شاعر اوریژینال بیر اثر یارادا بیلیمه جکدیر. تصادفی دئییلدیرکی، آذربایجانین بؤیوک شاعری شهریارین آذربایجان دیلینده یازدیغی اثرلری ایچهریسینده "حیدر بابایا سلام" پوئماسی ان اوریژینال بیر اثردیر. همین اثری یارادارکن شاعرین بوتون وارلیغی و او جمله دن دوشونجه سی آذربایجاندا کنار عالمه اؤز علاقه سینی قیریر و بو دیارین معنوی معیارلاریندا عبارت بوتون دوغما بدیعی واسیطه لر اونون زنگین طبیعتینی و عادت - عنعنه لرینی بیان ائتمک اوچون شاعرین قوللوقوندا حاضر دایانیر، امرینه تابع اولور. شاعر الوان بویالارلا یاراتدیغی اؤز رنگارنگ تابلوسونون حیرانی اولور و بو حیرانلیغی گیزله ده بیلیمیر و اؤزوندن آسیلی اولمایاراق "آخ نه گؤزه ل قایدادی شال ساللاماق" دئییر.

ائله جه ده تصادفی دئییلدیر کی، صمد وورغونون

یئردن آیاغینی قوش کیمی اوزوب،

یای کیمی دارتینیب اوخ کیمی سوزوب،

یئنه اؤز سوروسون نظاما دوزوب،

باش آلیب گئدیرسن هایانا جیران؟

شعیری آدامدا وصفه سیغمایان علوی بیر احوال - روحیه یارادیر.

بونا گۆره ده باشقا بیر مدنی معیاردا دوشونوب آذربایجان دیلینده یازان شاعرلرین

اثرلرینی بدیعی ترجمه آدلاندیرساق سهو ائتمه میش اولاریق.

معلومدور کی، هر بیر اثری ائستتیکا و اوریژیناللیق باخیمیندا تنقید ائدیب

قیمتlendیرنده اونون مئتودونو، اسلوبونو، فردی ایفاده طرزینی معین لشدیررکن دیل

- دوشونجه او یغونلوقونو دا معین لشدیرملی بیک. هم ده بو موضوعو فردی ایفاده

طرزینه یوخ، اولسوبا عاید ائتمه لی بیک. دئمه لی اولسوب ایکی حصه یه بؤلونور، بیر

بین الخالق، او بیر ايسه ملی خاراكتئر داشییر. بو حاقددا داها سونرا اطرافلی

دانیشاغاچیمیز اوچون هله‌لیک یارادیجیلیق مئتودو حاققیندا ایضاحات وئرمه‌یه باشلایریق.

یارادیجیلیق مئتودو

اگر اینجه صنعت ادراکی خاراكتئر داشییرسا، داها دوغروسو درک ائتمه پروسئسی‌نین اؤزل فورماسیدیرسا، اونون مضمونو انسانین دنیاگؤروشوندن آسیلی اولراق تاریخا دولغونلاشمالیدیر. انسانین حیاتا، جمعیته مناسبتی دگیشدیکجه اینجه صنعتین مضمونو دا دگیشمه‌لی اولاجاق و طبیعیدیر کی، مضمونون ایفاده طرزى ده همین دگیشیک‌لیگه اویغون مرحله‌لر تشکیل ائده‌جکدیر. همین مرحله‌لر اؤزونون مضمون و فورما خصوصیتلری ایله سئچیلیر و ادبی مئتود آدلانیر. اینجه‌صنعت اؤز مضمون اعتباری ایله هومانیتار درک ائتمه‌لرین دیگر فورمالاری کیمی صنفی خاراكتئر داشییر. بونا گؤره ده گئری قالمیش مرتجع و قارا قوه‌لر طرفیندن انگل‌لنمه‌سی طبیعیدیر. نظامینین "سارای شاعرلری" دئییه آدلاندیردیغی اوزدن ایراق شاعرلر همین قارا قوه‌لرین نماینده‌لریدیر کی، موجود وضعیتین ترنمو ایله مشغول اولورلار. معلومدور کی، دئدیگیمیز مرتجع‌لر انسان دوشونجه‌سینین قارشیسیندا بیر حاصر کیمی دایانیر و حقیقی صنعتکارلارین سسینی باتیرماق اوچون زوراکیلیق ایشلدیر. لاکین بو دا بللیدیر کی، هئچ بیر زوراکیلیق دوشونمک پروسئسینین قارشیسینی آلا بیلمز، چونکی صابر دئمیشکن،

- گؤرمه، - باش اوسته، یومارام گؤزلریم.

- دینمه، - مطیع، کسه‌رم سؤزلریم.

- بیر سؤز ائشیتمه، - قولاغیم باغلارام.

- گولمه، - پکی، شام و سحر آغلارام.

- قائما، - باجارام، منی معذور توت.

بۇيلەجە تكللف محالى اونوت.

قابل امكانى اولور قانماق؟

مجر نار ايچره اولوب يانماق؟

ائيله خموش آتش سوزائىنى

قىل منى آسوده، هم اؤز جانىنى.

نهايت همين قارا قوهلر اينجه صنعتى اؤز اصل مجراسيندان ياييندىرماق و ايسته دىكلرى استقامتده آپارماق اوچون اؤز مئتودونو يارادير. ۱۹ و ۲۰ - نجى عصرلر همين باخيمدان قوندارما مئتودلارين مئيدانا گلمه سيله علامتداردير. بيز همين مئتودلارين ماهيتىنى، مضمون و فورما خصوصيتلرينى ايضاح ائتمزدن اول حيات و جمعيتين گوزگوسو اولان و انسان تكمالونو استقامتلنديرن رئاليزم مئتودونو، اونون مضمون و فورما سجيهلرينى وئره جك و اونو هدهله ين مختلف ادبى - بديعى مئتودلارى تانيتدير اجاجيق.

رئاليزم حيات حقيقتلرينى بو و يا ديگر تصوير نؤعونه مخصوص اؤزل تصوير واسيطه لرى ايله عكس ائتديرير. گئنىش معنادا دئسك رئاليزم بديعى ياراديجيلىغين مترقى ايديايا ماليك اولماسى واينانديريجيلىغيدير. باشقا سؤزله حيات و جمعيتدن كنار خوليلار، اينانيلماز دوشونجه و حؤكملر رئاليزمه ضددير و رومانئيزمه قايتماق دئمكدير. مترقى ليك دئديكده ايسه خالق كوتله سينين، زحمتكش انسانلارين منافيعى قوروماق، حياتا و گله جگه نيك بينليك و اينامدان عبارتدير. اينانديريجى دئديكده ايسه باش وئرن حادثه لرى ياخود طبيعى منظره لرى اولدوغو كيمي عكس ائتديرمك دئييلدير. چونكى بو تقديرده صنعتكار ناتوراليزمه يوورالانير، نتيجه اعتبارى ايله نئهيلىزم و آوانتوريزمه اوغراياراق انسانا و حياتا نفرتى، انتقام روحيه سىنى و مايوسلوغو ترنم ائتميش اولاجاقدير. رئاليزم مئتودو بوتون بو يانيلمالاردان، انحرافلاردان آماندا قالماق اوچون تىپيك خاراكتئرلرين تىپيك

شرایطه تصویرینی وئرمه‌یی اساس گۆتورور. تیپیک خاراكتثر دئدیكه صنعتكارین سئچدیگی شخصیت محدود و پارادوکسال دئییل، گئنیش خالق کوتله‌سینه شامل اولان، داها دوغروسو اولارین سوسیال و سیاسی، اقتصادی وضعیتینی عكس ائتدیرن اوברازدیر. دئمه‌لی اگر صنعتکار یوخسول بیر اوشاگی حمایه‌سینه آلیب، اونون تحصیل آلماسی اوچون شرایط یارادان و اونو بیر عالیم کیمی یئتیرن بیر وارلینی اؤز اثرینین قهرمانی کیمی گؤسته‌رسه رئالیزمدن اوزاقلاشمیش اولور. چونکی بئله بیر وارلی جمعیتده تیپیک دئییل و مستثنالیق تشکیل ائدیر. تیپیک شرایط دئدیكه جمعیتین عمومی شرایطی نظرده توتولور. اگر صنعتکارین تصویر ائتدیگی ماجرادا یوخسول بیر فرد اؤز سعیی نتیجه‌سینده مال - دؤلت صاحبی اولوب، میلیونرلر جرگه‌سینه قوشولورسا، بو، تصادفی بیر حال اولدوغو اوچون تیپیک شرایط سایيلا بيلمز. عمومیتله رئالیزمین سجه‌وی خصوصیتلری آشاغیداکیلاردان عبارتدیر:

اثرین اساس زمینین اوبیئکتیو وارلیغی، مولفین معاصر اولدوغو جمعیتین جدی اجتماعی مسئله‌لرین قویولوشو و بدیعی حلی، دؤرون تیپیک اجتماعی مناقشه‌لری، انسان پسیخولوگیاسینین درینلیک‌لرینه مداخله، انسانین سوسیال و فردی حیاتینین گئنیش تصویر، اجتماعی عیبه‌جرلیک‌لرین انکاری، بلاواسیطه صنعتکارین ائستتیک ایدئالینی ایفاده ائدن اوברازلار واسیطه‌سیله یوکسک هومانیت ایدئاللارین تصدیقی.

رئالیست صنعتکار تصویر اولونان قهرمانلارا، حادثه‌لره، مبارزه توقوشمالارینا و مسئله‌لره اؤز مناسیبتینی گیزلتمه‌لی، حل ائتدیگی مسئله‌لره شخصی، سوسیال، ائتیک و سیاسی قیمتینی وئرمه‌لیدیر. رئالیست مئتود بدیعی اثرین فورما، ژانر، اوسلوبونا اهمیتلی درجه‌ده تاثیر گؤسته‌ریر. البته ساتیریک شعر، کومئدی، درام، حکایه، پائوست و رومان ژانرلاریندا رئالیزم داها دولغون شکیلده اؤز عکسینی تاپیر.

رئالیزم بدیعی اثرده نئجه تظاهر ائتمه‌سینی شرطی اولاراق آشاغیداکی شکیلده عمومی‌لشدیریریک:

۱ - صنعتکارلارین ادبیاتا گتیردیگی تیپلر و خاراكتئرلر دؤور اوچون سجه‌وی اولان اجتماعی قروپلارین وضعیتینی، سوسیال علاقه و مؤقعلرینی عکس ائتدیرمه‌لیدیر. بونون جانلی مثالی داهی صنعتکار عزئییر حاجی‌به‌یوفون "او اولماسین بو اولسون" موسیقیلی کمئدیاسینداکی تیپلردیر. بو تیپلرین هئچ بیر قوندارما، تصادفی و جمعیتدن کنار تیپلر دئییلدیر.

۲ - هر بیر بدیعی یارادیجیلیق، منسوب اولدوغو جمعیتین اجتماعی حیاتینین درست چکلمیش بدیعی لؤحه‌سی اولمالیدیر. بو لؤحه‌ده ملی گئرچک‌لیگین بوتون سجه‌وی خصوصیتلری، عادت و عنعنه‌لری، آداملارین، سوسیال طبقه‌لرین حیاتی و پسیخولوگیاسی اؤز عکسینی تاپمالیدیر. البته بو، دئیدیگیمیز خصوصیتلرین هامیسینین یالنیز بیر اثرده یا شعیرده وئريلمه‌لی اولدوغو دئمک دئییلدیر. حیاتین آیری - آیری ساحه‌لرینی دولغون و تام شکیلده عکس ائتدیرمک بوتؤو بیر لؤحه‌نین بیرحصه‌سینی تشکیل ائدیر. سؤزوموزو اساسلاندیرماق اوچون میرزه علی اکبر صابرین مشهور فارس شاعری حافظین "دل می‌رود ز دستم صاحب دلان خدارا" باشلیقلى غزلینه یازدیغی تضمیندن بیر بند وئریریک:

"دل می‌رود ز دستم صاحب دلان خدارا

دردا که راز پنهان خواهد شد آشکارا"

آسوده‌لیک بو ساعت یئردن گؤیه جهاندا،

وار ایسه واردیر آنجاق ایراندا هر مکاندا:

تبریزده، سارابدا، خالخالدا، خان‌چوباندا،

غیرتلی شاهسونده، هر آندا، هر زاماندا،

لورلاردا، شیخ گؤزه‌لده، کشکاندا، اصفهاندا،

تهراندا، انجمنده، کابنئتده، پارلاماندا،
ایشلر بوتون حقیقت، سۆزلر بوتون گوارا،
“دردا که راز پنهان خواهد شد آشکارا”
گۆروندویو کیمی ایضاحا هئج بیر احتیاج یوخدور، ایرانین مشروطه دؤورو سوسیال
- سیاسی وضعیتى دولغون و بدیعى شکیلده اؤز عکسینی تاپمیشدیر.
۳ - رئالیست اثرده فردیچیلیگه یئر یوخدور. بو انحراف خصوصیه ساتیرادا اؤزونو
گۆستهیر. بئله کی، ساتیرا آیری - آیری شخصلرین تنقیدینه چئوریلرک هجو
شکلی آلیر. البته معین بیر اجتماعی قروپون نمایندهسی کیمی تانینان، معین بیر
صنفی تمثیل ائدن کونکرئت بیر شخصین هجوى فردیچیلیگه قاپیلماق دئییلدیر.
چونکی بئله هجولردن مقصد همین اجتماعی قروپ و صنفی افشا ائتمکدیر. مثال
اوچون صابرین “آوروپادا ممدهلینین عشقبازیلی” آدلی ساتیراسیندان بیربند
دئدیگیمیزه جانلی ثبوتدور:
رحم ائت منه، جان مادمازل
کۆنلوم اولوب قان مادمازل
... دل بی سکوندور، گل منه
عشقیم فزوندور، گل منه
ایلک باخیشدا و شعرین اولینده فردیچیلیک خاراكتئرلی گۆرونن بو شعر سونراکی
بندلرینده ایرانین او دؤورده کی وضعیتینی آیدین شکیلده عکس ائتدیریر. بونو دا
قئید ائدک کی، صابرین سونرا اونون اوسلوبونو داوام ائتدیرن شاعرلر میثدانا
چیخدی. اونلارین ان گوجلوسو میرزه معجزشبیسترلی ایدی. لاکین سونرالار همین
ساتیرا اؤز مۆقعینى تاماميله دگیشه رک اگلنجه واسیطه سینه چئوریلدی. ماراغالی
کریمینین اگلنجه خاراكتئرلی سوسیال باخیمیندان مضمونسوز اولان شعرلری
دئمک اولار کی، همین مرحله نین یئکونودور.

۴ - رئالیست صنعتکار اؤز لیریک مضمونلو شعرلرینده بئله گؤزه‌للیگی و حیاتی ترنم ائتمکله انسانلاردا گله‌جگه اینام و یاشاماق مئیلینی گوجلندیریر. هم ده صنعتکار طبیعتی و اوندا اولان گؤزه‌للیکلری، آیلی - اولدوزلو سمانی، داغلی - دوزلو یئری تعریفله‌ینده اونو جانلی بیر وارلیق کیمی گؤسته‌ریر. بونا مثال اولاراق معاصر شاعریمیز ائل اوغلودان بو حاقدا بیر نمونه وئیریرک:

خیرمان - خیرمان اولدوزلار،

شبیه‌لرله توخونموش،

غریبلردن الندی،

سولار،

چایلار،

دنیزلر،

اولدوزلا سیلله‌لندی.

ائله بیل کی، گئجه‌نین

ایسلاق کیرپیک‌لریندن،

داغلارین اتگینه

اینجیلر سپه‌لندی.

سولار،

چایلار،

دنیزلر،

اولدوزلا سیلله‌لندی.

چایدان اولدوز درمیه

گۆلده اولدوز گۆرمیه

- او غملی گئجه‌نین ده -

کیرپیکلری اوزاندى.

گۆيدە بىر اولدوز سۇندو.

گۆلدە بىر اولدوز ياندى.

چمن - چمن اولدوزلار،

چۇللر سېھلندى.

چۇللر اودا بھلندى.

گۇرونديوو كىمى شەيردەكى لىرىكلىك، شاعرىن گىنىش و علوى رومانىكاسى ھىچ دە اونون رئالىستلىگىنى شېھە آلتىنا آلمىر. اصلىندە رئالىست صنعت اثرى، اىستىر شىفاھى خالق يارادىجىلىغى، اىستىرسە دە كلاسسىكلرىمىزىن اثرلرى طبعىتى انسانسىز نە تصور ائدر، نە دە عكس ائدېر. خالقىمىز “گىتدى خوبلۇغون داغلار، ائل سندن اوز دۇندردى” دىكرن ائلىن داغلاردان اوز دۇندردىگىنى داغا بىر نۇع اسكىكلىك سايىر. ياخود كوراوغلو اۋزونو تەقدىم ائدرن “منى بىنادان بىلدى، داغلار قوينوندا - قوينوندا” دىندە طبعىتە انسانى آيرى - آيرى وارلىقلار كىمى بوخ، بوتۇ و بىر - بىرىندىن آيرىلماز بىر وحدت كىمى گۇستەرىر. تصادفى دىيىلدېر كى، عاشىق علسگر “گۇزەللر سىيرانگاھىسان، گۇروم سنى وار اول يايلاق” - دىيە تەرىفلەيركن يايلاغى گۇزەللرىن سىيرانگاھى آدلاندىرېر. عاشىق علسگر ھمىن شەيرىندە يايلاقلا بىر انسان كىمى - سانكى سئوگىلىسىدېر، دانىشىر، اونا مراحەت ائدېر، اونو چكىندىرېر:

من سنى گۇرندىن برى،

سىنم اولوب غم دفترى.

يازىق عاشىق علسگرى،

اۋلدور، گناھكار اول، يايلاق.

محض بونا گۆره دیر کی، بختیار واهبزاده نین لیریکاسیندا آذربایجان موغامی بعضا بیر قوش کیمی اۆتهرک چمنی - چاییری مورگوله دیر، بعضا ده آهی ایله کورو قورودور، سالی یاندیریر.

بورادا دیرناق آراسی قئید ائدک کی، بیزجه رئالیزم بشرین لاپ اولدن یارادیجیلیق مئتودو اولموشدور. دوغرو دور، اونون سجهیه وی خصوصیتلری و اساس پرنسیپلری ۱۹ - ۲۰ عصرلرده حاضرانیب عمومیلشدیریلیمیشدیر، لاکن بوتون دؤورلرده رئالیزم یارادیجیلیغین آپاریجی مئتودو اولموشدور. البته مختلف دؤرلرین علمی انکیشافی و دونیا گؤروشو سویه سینه اویغون اولاراق سیموولیک، معارفچی، تنقیدی خاراكتئر داشیمیشدیر. ناغیللاریمیزدا، داستانلاریمیزدا و عمومیتله خالق یارادیجیلیغیندا افسانه وی اوبرازلار، غیر عادی حاللار، جانسیز اوبیئکتلرین دانیشماسی و س. هئچ ده اونلارین رئالیست جهتینی اسکیلتمیر.

۵ - رئالیست صنعتکار حیاتی یالنیز مشاهده ائتمکله کفایتلنمه می، اونو تحلیل و تدقیق ائتمه می، اونداکی داخلی ضدیتلری آچمالیدیر. اون آلتینجی عصرین مشهور صنعتکاری عاشیق عباس توفارقانلی نین آشاغیداکی شعیری دئدیگیمیزه جانلی ثبوتدور.

آدام وار، دولانار صحرانی، دوزو.

آدام وار، دوشورر گولو، نرگیزی.

آدام وار، گئیمه یه تاپماز بئزی

آدام وار، آل گئیر، شالی بهینمز.

آدام وار، چوخ ایشلر ائیلر ایرادا،

آدام وار کی، یئته بیلمز مرادا.

آدام وار کی، چۆره ک تاپماز دونیادا.

آدام وار، یاغ یئیر، بالی بهینمز.

بو حاقدا معاصر پوئزیا میزا دا مراجعت ائدیر و رسول رضانین بیر شعیرینی وئریک:
دئییر لر چوخ قدیمده، بیر گون
سیررینی قویویا دئییب دلک.
سیررینی دئییب کی، پارتلاماسین،
سینه سینده اوره ک.
بیر قارغی گؤیه ریب، قالخیب قویودان
بو قارغینی کسیب،
توتک دوزلدیب
چوبان.
هامی بیلیر دانیشماز قارغی،
قورو اولا، یاش اولا.
آنجا ق بو قارغی دانیشیب
سسله نیب توتک.
دئییب، "بوینوزو وار اسکندرین"
بئله لیکله بؤیوک سرکرده نین
سیرری فاش اولوب.
نه بوینوزلو آدام گؤرموشم،
نه دانیشان توتک،
بس نئله مک،
دولو اولاندا اوره ک؟
بیلیمیرم اسکندرین
بوینوزو واردی، یوخدو
آنجا ق یئر اوزونده
جاوابی مشکل سوالار

ایندی ده وار
اوندا دا چوخدو.
یاخشى اولمازمى
اونلارى دئيك بيز،
اسکندر سيز
چوبانسيز
قويوسوز
توتکسيز؟

دئمهلى رئاليست اثرين ماهيتيني حيات حقيقتلرينين اجتماعى دركى تعيين ائدير.
بونا گؤره ده دئمك اولار كى، رئاليست اثرين گوجو اونون دوغرولوغوندا و حقيقت
حسينين درينليگيندهدير.

۶ - رئاليست صنعت كار حياتى، سوسيال گئركچليگى تنقيد ائتمك، اونون منفى و
كؤلگهلى طرفلرينين اوستوندن پردهنى قالديرماق، بير سؤزله بوتون حادثه و
اوبرازلارا (شخصيتلره) اؤز مناسبتيني گيزلتمه مكله ياناشى ياراتماق ايدئياسيني دا
ايرهلى سورمهلى و اساسلانديرماليدير. رئاليست اثره انقلابى كيفيت گتيرن ده
محض همين خصوصيتدير. بير سؤزله دئسك هر بير رئاليست اثر مقصديؤنلو
اولماليدير. رئاليست صنعتكار مجرد فيكىرلره، عمومى و موضوعدان كنار تعريفلره،
طمطراقلى و بركلى عبارلره اويمامالى، حياتين درينليگينه باخماقدان قورخامالى،
حقيقتدن و رئال عالمدن قاچماماليدير. بئله اولما ديقتدا ايسه صنعتكار فورماليزمه
قايپلاجاق و سؤزله اويناماقدان باشقا بير ايش گؤرمه يه چكدير. قئيد ائتمك لازيمدير
كى، فورماليزم ان مترقى حاليندا فردى خاراكتئر داشيير و سوسيال حياتا و
جمعيتيه ياددير. فورماليزمه قايپلان صنعتكار اؤز شخصى غم - غصه سيني دئمكدن
باشقا هئچ نه يه قادر دئييلدير. بئله صنعتكارين اؤز شخصى ايستهيى تامين اولونارسا
سؤزو ده قورتاراجاق و نهايت يا نئهيلىزمه اوغراياجاق ياخود دا "صنعت صنعت

اوچوندور" ایدئاسینا اساسا خالق کوتله‌لرینی تخذیر ائده‌جکدیر. فورمالیزمه اویغکتیو ائستتیک‌لیگه یئر یوخدور. هر شئی سوبیئکتیو خاراكتئر داشییر. بئله صنعتکار مثال اوچون حیات یولداشی ایله یولا گئتمه‌ینده غم‌لی یازاجاق، ایشی دوز گتیرنده ایسه شاد اثر قوراشدیراجاقدیر.

اصلینده رئالیزم مضمون باخیمیندان ناتورالیزم و رومانئیزم طرفیندن، فورما باخیمیندان ایسه فورمالیزم طرفیندن هده‌لنیر. داها دوغروسو صنعتده فورما و مضمون اویغونلوغو پرنسیپینی نظره آلساق فورمالیزمین مضمونو رومانئیزمدن باشقا بیر شئی اولما بیلیمز. البته بونو دا دئییک کی، شعرین و هر بیر صنعت اثرینین رومانئیکاسی رومانئیزم دئمک دئییلدیر. رومانئیکا صنعتکارین فردی ایفاده طرزینین گوجلو بدییی قولودور. صنعتده رومانئیکا اولماسا اوخوجونو اؤزونه باغلایا بیلیمز. سیاسی - تنقیدی ساتیرالاردا بئله گوجلو رومانئیکا واردیر. بؤیوک ادبیات‌شوناس یاشار قارایف "رئالیزم: صنعت و حقیقت" آدلی اثرینده صابر حاققیندا دانیشار کن حاقلی اولاراق یازیر: "پوئزیا تاریخمیزده واقف و فضولینین تمثالیندا داوام ائدن ایکی مختلف اوسلوبی استقامتی عضوی وحدتده صابر بیرلشدیریر، واقفین ساده‌لیگی، ج. محمدقولوزاده‌نین دئموکراتیزمی، فضولی‌نین پسپخولوگیزمی، نظامی‌نین ائپیزمی - هامیسی صابرده سینتئز تشکیل ائدیر." اگر ترلان نوروزون دئدیگی کیمی "رئالیزمین قارشیسیندا قویولان باشلیجا طلبلردن بیرى اثرین بدییی - ائموسیونال تاثیرلی لیگینی و ایناندیرجیلیغینی تامین ائتمک، اوخوجودا غم و فرح حسی اویاتماقدیر" - سا، رومانئیکانین بدییی اثرده چوخ مهم رول اوینادیغینا اینانمالی ییق.

۷ - رئالیزمین صنعتده باشلیجا طلبلریندن بیرى معاصرلیکله سیخی باغلی لیقدان عبارتدیر. باشقا سؤزله دئسک صنعتکار نوا‌تور(یئنلیک گتیرن) اولمالیدیر. معلوم‌دور کی، هر بیر صنعتکار اؤز عصرینین یئتیرمه‌سی، اؤز زمانه‌سینین انسانیدیر. بونا گؤره ده معاصر صنعتکار اؤز دؤورونون باشلیجا پروبلملرینی، مسئله و

مشکل‌لرینی درک ائتمه‌لی و اونلارین بدیعی فورماسینی و بدیعی حلینی وئرمه‌لیدیر. معاصر صنعتکار حیاتا و جمعیته یئنی و چاغداش گؤزله باخمالیدیر. بو، کئچمیشده‌کی عنعنه‌لری تامامیله بیر یانا آتماق دئمک دئییلدیر. کئچمیشدن نئجه دئیرلر کولو قویوب اودو گؤتورمه‌لیدیر. بئله اولمازسا مودئرنیزمه تنزل ائده‌جک و توکنمز بیر قایناقدان محروم اولاجاقدیر. لاکین بو ایشین اؤزو چوخ چتیندیر. میرزه فتحعلی آخوندوف کیمی باجاریقلی نوواتور صنعتکار کئچمیشه محض میخانیکیی یاناشماغین نتیجه‌سینده فضولی یارادیجیلیغینا منفی قیمت وئرمیشدیر: ”بهر صورت، تورک آراسیندا دخی بو زمانه قدر متقدمین دن شاعر اولماییدیر. فضولی شاعر دئییل و خیالاتیندا اصلا تاثیر یوخدور؛ آنجاق ناظم اوستاددیر.“ (آخوندوف اثرلری، باکی، علم نشریاتی ۱۹۸۸، جیلد ۲، صحیفه ۱۸۱).

سوسیال علاقه‌لرین مرکب‌لشمه‌سی رئالیزم ایدئیا - تفکرونون ده انکیشافینا و مرکب‌لشمه‌سینه سبب اولور. بدیعی ادبیاتدا رئالیزمین درین‌لشمه‌سی پروسئسی یازپچیلار قارشیسیندا زمانه‌نین باشلیجا سوسیال پروبلملرینین، اجتماعی ترقی‌نین دینامیکاسینی گؤسته‌رمک وظیفه‌سینی ایره‌لی سورور. بئله اولمادیقدا اؤز تاثیرینی تامامیله ایتیره‌جک و بازارسیز بیر اثره چئوریله‌جکدیر. حال بوکی، ک. طالیزاده دئمیشکن: ”حیاتی حقیقتلری عکس ائتدیرن صنعت اثری، عینی زاماندا، حیاتیین اؤزونه تاثیر ائتمه‌لیدیر.“

رئالیزمین پوئتیکاسینا اویغون اولاراق هر بیر معاصر صنعت اثرینده پئرسوناژلار دؤورون تیپیک صورتلری سویه‌سینه قالدیریلمالی، یعنی بورادا سینیف و طبقه‌لر اؤز سوسیال - پسیخولوگیا و تفکرو ایله جانلاندیریلمالیدیر. معاصر دؤورون ایستر فردی، ایسترسه ده سوسیال پسیخولوژی خصوصیتلرینه بلد اولمایان، داها دوغروسو اونو منیمسه‌مین صنعتکار پئرسوناژلاری دؤورون تیپیک صورتلری سویه‌سینه قالدیرا بیلمز.

نظامی گنجوی

اولدوزلار ھاوانین باغرىنى دلیر،
قایالى داغلاردان دومان یوکسه لیر.
خیالیم گئجه نی سالاما گلیر.
چاپدیریر آتینی بیرباشا دونیا.
بیر ده گۆرورسن کی، آچیلان سولور،
دوشونن بیر بئیین بیر تورپاق اولور
بیر یاندان بوشالیر بیر یاندان دولور
سیریرینی وئرمه بیر سیرداشا دونیا.
«صمد وورغون»

گیریش

تاریخین اثرکن چاغلاریندا، هله تصور ائتدیگیمیز زامانلاردان دا قدیم بیر دۇرده
ایکی چوبان آراسیندا بئله بیر سوال - جواب اولور:
- ایه، گۆره سن آی تزهله ننده کؤهنه آیی نئینیرلر؟
- دوغراییب گۆیه سپیرلر، اولدوز اولور.
بلکه ده انسان طبیعت و یارادیلیش حاققیندا بیرینجی دفعه باخ بئله جه دوشونمه یه
باشلامیش و هر شئیین، داها دوغروسو وارلیغین یارناماسی نین سببینی اؤیرنمه یه
جان آتمیشدیر.
او، ایستر یازلی - پاییزلی طبیعتله مبارزه ده ایسترسه ده جمعیتده کی قارا قووه لرله
دؤیوشده بؤیوک ایتگیلر وئرمیش، اولمازین عذاب - اذیته قاتلانمیش، آجلیغا و

سوسوزلوغا دۇزموش اولسا دا همیشه خئیری، ایشیقلیغی آلقیشلامیش، شری وقارانلیغی قارغامیشدیر:

قارا قیش دونیانی برباد ائدردی،

دالیجا یاز اولوب یای اولماسایدی.

قارانلیقدا انسان الدن گئدردی،

گونش اولماسایدی، آی اولماسایدی.

شره، قارانلیغا سینه گرن انسان بعضا ده دوز یولوندان آزیب، حیوانلارین ظاهری قدرتینه یا سما جیسملرنین غیر عادی لیگینه او یاراق اونلاری اؤز تانیرسی حساب ائتمیشدیر. بعضا ده بو آزعینلیق ائله بیر درجه یه چاتمیشدیر کی، داشدان و آغاجدان اؤزو اوچون تانریلار یونوب یاراتمیشدیر.

ائله حاللار دا اولموشدور کی، اؤز قدرت و وار - دۆلتینه او یان بیر آدام من سیزین تانیرزام - دئییه باشقالارینی سجده ائتمه یه وادار ائتمیشدیر. بویون اگمه یه نی حتی اودا آندیرمیشدیر.

بوجور آجیلی - شیرینلی، سئوینجلی - کدرلی حیات سورن انسان دؤزولمز ظلملر آلتیندا نئی کیمی اینیلده سه ده بئله حاققی ترنم ائتمیش، حاققا طرفدار چیخمیشدیر.

او، تکجه اؤز مبارزه سیله کفایتلنمیه ییب، عینی حالدا الدهه ائتدیگی اوغورلارین، معروض قالدیغی ظلم و حاقسیزلیقلارین، اوغرا دیغی مغلوبیتلرین سببلرینی اؤیره نیب گله جک نسله یادگار قویماقلا بشر مدنیتی نی یاراتمیشدیر. بو مدنیت یازی یوخ ایکن آغ ساققال آتالارین و آغ بیرچک آنالارین سینهلرینده قورونوب ساخلاتیلیمیش و یئنی نسله تحویل وئریلمیشدیر. لاکین همین مدنی تجربه لر قورو و جانسیز سؤزلره دئییل، کؤنول اوخشیان، اوره یه یاتان و انسان وارلیغی نین بوتون اینجه لیکلرینه یول تاپان بدیعی ایفاده لرله بیان ائدیلمیشدیر.

انسان حیاتی داوام ائندیکجه بدیی ایفاده واسیطه‌لری مختلف ساحه‌لرده تجسم تاپاراق موسیقی، شعر، ناغیل، داستان، آتالار سؤزو و ضرب مثلر، تاپماجا، بیلمه‌جه، یانلیتماجالار، روایتلر و دیگر صنعت ساحه‌لرینی یاراتمیشدیر. همین صنعت اثرلریندن انسان حیاتی‌نین بوتون آغریسینی، آجیسی‌نی، سئوینجی‌نی و کدرینی، ظفر و مغلوبیتی‌نی و گئتدیک یوللارین ائیشینی - یوخوشونو، هابئله دونیاگؤروشونو، ایدئیا - مفکوره‌سینی آیدینجا دویماق اولور. آشاغیداکي بیر روایت دقت یئتیرک:

دئییرلر اسکندر پادشاهین بوینوزو وارمیش. بونا گؤره ده هر دفعه باشینی قیرخ‌دیردیگی دلله‌یی اؤلدورتدوررمیش کی، سیری آچیلماسین. بیر گون نؤبه بیر دلله‌یه چاتیر. دلک اسکندرین پاپاغینی گؤتوروب باشیندا بوینوزو گؤرن کیمی اؤلدوروله‌جه‌یینی یقین ائدیر. نه ایسه، باشی قیرخ‌دیکدان سونرا اونو جلالدا وئیر کی، اؤلدورسون. جلال اونو آپارارکن یالواریب یاخاریر و بو سیرری هئچ کیمه آچمایاجاغینا سؤز وئیر. جلال‌دین یازیگی گلیر و اونو اؤلدورمکدن واز کئچیر. بیر گون، ایکی گون، بیر‌ای، ایکی آی کئچیر، دلله‌یین اوره‌گینده‌کی سؤز آز قالا سینه‌سینی دله‌جکدی. دؤزه‌بیلیمیر. لاکین، بونو دا بیلیر کی، دانیشماسی ایله اؤلدورولمه‌سی بیردیر.

نهایت چاراسی کسلیلر و باشینی بیر قویویا ساللایب «اسکندر ذوالقدرین بوینوزو وار بوینوزو» دئییر و اوره‌یینی بوشالدير. او گوندن سونرا چوبانلار قویودا بیتن قارغیدان نئی دوزلدیب چالاندا نئیدن بئله بیر سس چیخارمیش «اسکندر ذوالقدرین بوینوزو وار بوینوزو».

بو روایتدن بئله چیخیر کی، انسان سؤزله دئییه بیلمه‌دیکلرینی سازلای دئمیشدیر.

اوردا کی، دیل - آغیز سؤزدن اوسانار،

سوروشون مطلبی تئللر سؤیله‌سین.

دوداق دانیشارسا اود توتار، یانار،

گرکدیر زخمه‌لر، اللر سؤیله‌سین.

«ب. ق. سهند»

یازی مئیدانا چیخدیقدان سونرا انسان اؤز یارادیجیلیق تجربه‌سینی و بیر سؤزله اؤز صنعتینی قایالارا حک ائتمکله ابدیلشدیرمیش و نئجه دئیرلر تاریخن داش یادداشینا تاپشیرمیشدیر.

انسان حیاتی‌نین بوتون ساحه‌لرینده اولدوغو کیمی صنعت ساحه‌سینده ده پئشه‌کار^۵ صنعتکارلار میدانا چیخیر و اؤلمز اثرلر یارادیر و انسان مدنیتی‌نی زنگینلشدیریرلر. ائله بونا گؤره ده ادبیات یکی قولا بؤلونور:

۱- مولفی بللی اولمایان، عموم‌خالقا منسوب اثرلر یاخود شیفا‌هی خالق ادبیاتی.

۲- پئشه‌کار مولفلرین یاراتدیغی اثرلر.

آیدیندیر کی، آذربایجان خالق‌ی دا همین عمومی استقامتده حرکت ائتمیش و هئج ده مستثنا بیر خالق اولمامیشدیر.

بونو دا قئید ائدک کی، آذربایجان ادبیاتیندا عاشیق یارادیجیلیغی مستثنالیق تشکیل ائدیر و هر یکی قولا یعنی هم شیفا‌هی خالق ادبیاتینا، هم ده پئشه‌کار ادبیاتا عاید اولور. داها دوغروسو عاشیق ادبیاتی مولفی‌نین بللی اولدوغو باخیمیندان پئشه‌کار ادبیاتا و نشر اولمازدان اول خالقین محکمه‌سینه وئرلیب، خالق سوزگه‌جیندن کئچدیگینه گؤره شیفا‌هی قولا داخیلدیر.

هر بیر خالقتا اولدوغو کیمی آذربایجانین بدییی ادبیاتی دا فورما باخیمیندان یکی ساحه‌یه، شعر و نثر ساحه‌لرینه آیریلیر. باشقا سؤزله دئسک آذربایجانین ایستر شیفا‌هی خالق یارادیجیلیغیندا ایسترسه ده آیری - آیری صنعتکارلارین اثرلرینده

شعیر ده وار نثر ده. بیز ایسه مقاله‌میزده آذربایجان ادبیاتی‌نین شعیر قولونا عاید سؤز اوستالاری‌نین عصرلر بویو یاراتدیقلاری اینجیلری آراشدیراجاغیق. معلوم‌دور کی، تاریخن مختلف مرحله‌لرینده آذربایجان خالق یاشقا قۇملرله علاقه‌ده اولموشدور. بو علاقه‌نین بعضیسی فارس‌لارلا اولدوغو کیمی طبیعی - مدنی، عرب‌لرله اولدوغو کیمی دینی، مونقوللار و بیر سیرا یاد ائلرله اولدوغو کیمی ایستیلچی خصوصیت داشیمیشدیر. همین علاقه‌لر ایستر قدیم، ایستر سه ده چاغداش ادبیاتیمیزا درین تاثیر بوراخمیشدیر. بو تاثیر خصوصیه شعیر وزنینه او قدر گوجلر اولوب کی، عرب شعیرینه عاید اولان عروض وزنی آذربایجان پوئزیاسینا کئچهرک دوغمالاشمیشدیر.

بونو دا قئید ائدک کی، آذربایجان شاعرلری بعضا نظامی گنجوی کیمی تامامیه فارس دیلینده، بعضا ده فضولی (هم ده عرب دیلینده) و شهریار کیمی آذربایجان و فارس دیل‌لرینده یازیب یاراتمیش و بئله‌لیکله فارس ادبیاتینا بؤیوک خدمت ائتمیشلر.

نظامی گنجوی

آذربایجان شعیرینی نظامی گنجوی ایله باشلاماغیمیز هئچ ده تصادفی و سبب‌سیز دئییلدیر. گۆره‌جه‌ییمیز کیمی نظامی گنجوی ایران و ائله‌جه ده آذربایجان شاعرلرینه بیر یارادیجیلیق مکتبی کیمی عصرلر بویو خدمت ائتدی و فضولیه قدر هئچ کیم نظامی‌نین یوکسه‌لدیگی ذیرویه یوکسه‌له بیلمه‌دی. نظامی یارادیجیلیغی سؤزون اصل معناسیندا آذربایجان شعیرینین مضمون و تئخنیکاسی (فنی) باخیمیندان بونؤوره‌سینی تشکیل ائدیر. ائله بونا گۆره ده نظامی‌نی دریندن آراشدیرماق، اؤیرنمک و اونون یارادیجیلیق عمانی‌نین درینلیگینه وارماق سونراکی شعیریمیزی اؤیرنمک اوچون یئگانه یولدور.

نظامی نین حیاتی

ایلاهی، ایشہ اویله تدبیر قیل، لطف ائله،
سنه راضیلیق حاصل اولسون، بیزه قورتولوش.
ایلیاس یوسف اوغلو نظامی گنجوی ۵۲۰ هجریده آذربایجانین قدیم گنجہ شهرینده
بیر صنعتکار عائلده آنادان اولدو. کونیه‌سی ابومحمددیر. او، «لئیلی و مجنون»
پوئماسیندا «آتامین خاطیره‌سی» باشلیغی آلتیندا بئله یازیر:
آتام یوسف ابن زکی مؤید،
بابام تک دونیانی ترک ائدیپ گئتدی.
دؤورائین ایشیدیر، نه ائتمه‌لی‌یم؟
نه اوچون آغلايیم؟ دئییلدیر سیتیم.
آتالار یولونو چوخ گؤردویومدن،
اؤز آتا قلبیمی قوپاردیم کی، من،
اؤلوم تیکانیندان سوزولن زهر،
جانیمایثریسین، اریسین غملر.
شاعرین اؤلادینا گلدیکده ایسه اؤز یازدیغیندان معلوم اولور کی، اونون محمددن
باشقا اؤلادی یوخموش:
عؤمرومون ایلک گولو - او تکجه بالام،
او اغیز لذتیم، او سون پیالام.
دئدی: ای کلامی ائکیزیم آتا
اثری قارداشیم، عزیزیم آتا،
گؤرونویو کیمی نظامی نین اوغلو دا آتاسی نین کلامینی اؤزونه ائکیز و قارداش
ساییر.

شاعرین یاشاییب یاراتدیغی دؤورده گنجه شهری بؤیوک کاروان یولونون اوستونده اولدوغونا گؤره دونیانین مختلف یئرلریندن گلن تجارت کاروانلاری بو شهرله علاقه ساخلاپیردیلار. بورادا بؤیوک سارایلار و مکتبلر (مدرسه‌لر) اولدوغو کیمی گئنیش تجارت بازاری دا موجود ایدی. عینی زاماندا همین شهرده ایپک، ساخسی و دمیرچی کارخانالاری دا وار ایدی. گنجهده مدنیتین دیگر مختلف ساحه‌لری کیمی شعر ساحه‌سی ده گئنیشلنمیشدی. لاکین شعرین نماینده‌لری شاه سارایلارینا خدمت ائدیردی. آذربایجاندا سارای شعرى هله بئشینجی عصرده شدادیلر دؤورونده انکیشاف ائتمیشدی. بو زامان گنجه شهرینده یاشایان تبریزی قطران اؤز قصیده‌لری ایله شهرت قازانمیشدی. آلتینجی عصرده ایسه نظامی‌نین قوجا معاصرلری اولان «بولؤلؤ گنجوی»، «خاقانی»، «فلکی»، «عزالدین شیروانی» کیمی شاعرلر یازیب یارادیردیلار. «مهستی گنجوی» خانیمین رباعیلری چوخ یاییلدیغی کیمی آتابه‌یلر ساراییندا اولان «مجیرالدین بیلقانی»نین قصیده‌لری ده مشهور ایدی.

بو شاعرلردن یالنیز خاقانی شیروانی سارایدان اوز دؤندرديکدن سونرا یئنی مترقی فیکیرلر ایره‌لی سورور و شاهلارین ظلمونه اعتراض صداسینی قالدیریردی.

نظامیه گلدیکده ایسه او، سارای قوللوغوندا اولانلارا نفرت بسله‌ییر و بئله دئییردی:

بو قارین اوتاران دوزسوز شاعرلر،

سایه‌مده دونیانی باسیب، یئدی‌لر.

شکاری توتماغا آسلان گرکدیر.

تولکونون ایشی ده مفتہ یئمکدیر.

و اؤز حاققیندا بئله دئییر:

الیمین موزدویلا دولانیرام من.

جلالیم یارانیر سؤز خزینم‌دن.

بو جلال، بو آچیق سحره باخین سیز
گناهدیر بو سحری دانماق شېهه سیز
منیم دیل قیلینجیم ایتیدیر یامان
مسیح معجزوندن اوندا وار نشان
آرخیمدان سو ایچدی شعیرله صنعت
منله شهرت تاپدی سۆزده کی قوت
جسارتلی شاعر بو سۆزلرله کفایتلنمیر و آچیقجا شاهلارین قوللوغونو ترک ائتمه یه
امر ائدیر:

ذره یله دور - اوتور گونش ایشینی تک
جمشید سارایی نین فیکریندن ال چک
پادشاه پولونا دیکمه گۆزونو
قانون کمندینه سالما اۆزونو
شاهلار مجلسیندن کنار اول، کنار
پامبیق اود گۆرنده آلیشیب یانار
بلکه ده یئددینجی عصرین داهیسی شیخ سعدی «گلستان»دا انسانلاری
سارایلاردان اوزاق و آزاد یاشاماغا چاغیراندا نظامی دن الهام آلمیشدیر.
نظامی ایلك تعلیم - تربیه سینی گنجه ده آلدی. شاعرین اثرلریندن آیدین اولور کی،
او اوشاق یاشلاریندان یثتیم قالدیغینا باخمایاراق چوخ جدی مطالعه سایه سینده
قدیم و اورتا عصر علملرینی او جمله دن کلام، حکمت، تاریخ، هئیت، طب و
هندسه نی مکمل اؤیرنمیش و اؤز دؤورونون بؤیوک عالمی، نئجه دئیرلر حکیمی
اولموشدور.

نظامی گنج یاشلاریندان یارادیجیلیغا باشلامیشدی و پوئمالارینی یازمامیش لیریک
شعیرلر یازمیشدی. قدیم شرق تذکره لری نظامی نین ایگیرمی مین بیتلیک دیوانی

اولدوغونو قئید ائدیرلر کی، بو دیواندان چوخ آز بیر حصه بیزه گلیب چاتمیشدیر.
دئمک هله پخته لشمه میس و جاوان ایکن یازدیغی غزللر آدمی واله ائدیر:

هر گئجه م اولدو کدر، غصه، فلاکت سن سیز
هر نفس چکدیم هدر گتدی او ساعت سن سیز
سنین اول جلب ائله یین وصلینه آند ایچدیم، اینان
هجرینه یاندی جانیم، یوخ داها طاقت سن سیز
سن منیم قلبیمه حاکم، سنه قول اولدو کؤنول
سن عزیز سن من اوجوز، بیر هئچم آفت سن سیز
سن نظامی دن اگر آرخایین اولسان دا گولوم
گئجه - گوندوز آراییب، اولمادی راحت سن سیز.

نظامی نین حیاتینا عاید آز معلومات واردیر. اثرلری اساسیندا معینلشدیرمک اولور
کی، دربند حؤکمداری شاعری اؤز سارایینا جلب ائتمک مقصدیله اونا آفاق آدلی بیر
کنیز گؤنده ریب، نظامی آفاقلا ائوله نیب و اوندان ۵۵۳ - نجو ایلده محمد آدلی اوغلو
اولوبدور. نظامی نین سئودیکی بو قادین ۵۵۹ - نجو ایلده وفات ائدیپ، شاعر بو
اؤلومو اوزون زامان یادیندان چیخارمایدیر.

شاعرین سئوگیسی آفاقین طالعی و واختسیز اؤلومو اونا ائله کدرلندیریب
اوزموشدوکی، «خسرو و شیرین» پوئماسیندا «شیرین» له «آفاق» ی مقایسه ائده رک
یازیر:

عبرت گؤزویله باخ سن بو اثره
اؤزونو اویدورما افسانه لره
اوخو بو داستانی، قلبینده کدر
او گؤزله «شیرین» اوچون آغلا بیر قدر
چونکی، تئز ترک ائتدی او، بو عالمی

جاوانلیقدا سولدو قیزیل گول کیمی
قیپچاق بوتوم تکی اوخ کیمی سوزدو
«آفاق» سئوگیلیمین سانکی اؤزایدو
او، دربند شاهینین بیر تحفه سیدی
صاف، آغیللی، گۆزهل گول غنچه سیدی
اغیارا غضبلی، منه مهربان
کۆنول یولداشیمدی او نازلی جانان

نظامی ۵۵۷ - نجی ایلدە ۳۷ یاشیندا اولاندا ایلك بۇیوک اثری اولان «سیرلرخزینه سی» نى یازیر. بو اثر شاعرین داها گئنیش دایره ده تانیماسینا سبب اولور. آذربایجانین جنوب حصه سینده حاکمیتده اولان «اُلدەنیزلر» دن «محمد جاها ن پهلوان» بو اثر دن خبر توتاندا نظامی دن اؤز آدینا یئنی بیر اثر یازماغی خواهش ائدیر. شاعر ۵۵۹ - نجو ایلدە «خسرو و شیرین» پوئماسینی قورتاریب «جاها ن پهلوان» ا هدیه گؤندەریر. همین پوئمادان سونرا نظامی نین شهرتی بیر چوخ اؤلکه لره یاییلیر. «جاها ن پهلوان» ۵۶۵ - نجی ایلدە اؤلور. قارداشی نین یئرینه کئچن آتابه ی «قیزیل آرسلان» همین ایلدە شاعری گۆرمک اوچون گنجه یه گلیر. اونلار گنجه یاخینلیغیندا گۆرورشورلر. «قیزیل آرسلان»، شاعره بیر کند باغیشلا ییر. شاعر بو گۆروشو سونرالار تصویر ائدیپ «خسرو و شیرین» پوئماسینا علاوه ائدیر.

«خسرو و شیرین» پوئماسینی یازان دان سونرا نظامی اؤز دیوانینی تکمیللشدیرمه یه چالیشمیشدی. بو زامان شیروانشاهلاردان اولان «آخسیتان» شاعره قاصد گؤندهریب «لیلی و مجنون» مۇسوسوندا اثر یازماغی تکلیف ائدیر. لاکین شاعردن او اثری عرب و فارس زینتی ایله بزمه یی ایسته ییر. نظامی همین مکتوبون قیسا مضمونونو اثرین مقدمه سینه سالیب، بئله یازیر:

بیر گون نشئه لیدیم، عالم شاد کیمی

دملر ایچینده دیدیم، کیقباد کیمی
قاشلاریم آچیلدی، سانکی بیر کامان
قاباغیمد ایدی یازدیغیم دیوان
بو زامان بیر ائلچی گلدی ایوانا
شاهین مکتوبونو گتیردی مانا
اون - اون بئش سطیردی شاهین بو سؤزو
گۆزهل خطی ایله یازمیشدی اؤزو:
ای سؤز دونیاسینا حاکم نظامی،
قوللوقا محرمسن، توت التجامی
ایسترم مجنونون بؤیوک عشقینه
بیر سؤز خزینهسی آچاسان یئنه
بو موضوع شاهیدیر بوتون سؤزلرین
لایقیدیر بو سؤزه سنین هنرین
بو تزه گلینه چکنده زحمت
فارس، عرب دیلیله وور اونا زینت
تورک دیلی یاراماز شاه نسلیمیزه
اسکیکلک گتیرر تورک دیلی بیزه
«آخسیتان»ین بو طلبی نظامی یه چوخ آغیر گلیر:
قوللوق حلقه سیننه دوشدو قولاغیم
قان ووردو بئینیمه اسدی دوداغیم
عؤمروم ویران اولدو سولوب سارالیم
امرین قاباغیندا جاوابسیر قالیم
سیرریمی دئمیه بیر محرم هانی؟

اونا من سؤیله ییم بو ماجرانی

بونو دا قئید ائدک کی، همین دؤورده «لیلی و مجنون» ماجراسی خالق آراسیندا گئیش یاییلمیش و بلکه ده عاشیقلار طرفیندن ده نقل ائدیلمیش. یقین کی، «آخسیتان»ین بو آغیر تکلیفیندن قاباق نظامی همین محبت ماجراسینی اؤزو ده خالقین اؤز دیلینده (آذربایجان دیلینده) یازماق فیکرینده ایمیش. ائله بونا گؤره ده حؤکمدارین «عرب وفارس» دیلینده یازماغا دایر امری اونا ائله سارسیدیر کی، سیرینی آچماغا، دردینی دانیشماغا بیر محرم آختاریر و نهایت بو محرمی تاپیر. اونون محرمی البته اوغلو محمددن باشقا بیر آدام دئییلدیر:

قلبیمده جان کیمی عزیزیم اولان

محمد نظامی - اوغلو بو زامان

اؤپدو آياغیمی خیلی مهربان

دئدی: ای گؤیله میدان اوخویان،

و بئله لیکله اوغلونون مصلحتی ایله «لیلی و مجنون» پوئماسینی فارس دیلینده یاراتدی.

نظامی دن سونرا اؤزبک شاعری «علیشیر نوائی» و آذربایجان شاعری، اسلام شرقینین فخری «محمد فضولی» همین موضوع اوزهرینده پوئمالار یازدیلا.

مسئله بوراسیندادیر کی، نظامی نی بؤیوک محبتله سئون و اوستاد دئییه آدینی چکن فضولی او داھی نین «لیلی و مجنون» وندا هانسی چاتیشمازلیغی گؤروب کی، همین موضوع اوزهرینده یئنی بیر پوئما یاراتماغی لازیم بیلیم؟ بیزه ائله گلیر کی، نظامی نین «لیلی و مجنون» وندا ایکی جهت فضولی نی قانع ائتمیر. بیرى اونون آذربایجان دیلینده اولماماسی، دیگرى نظامی نین محبت مسئله سینه منطقله یاناشماسیدیر.

نظامی «لیلی و مجنون» پوئماسینی یازاندان سونرا ۵۷۶ - نجی ایلده «یئددی گۆزل» پوئماسینی یازیب باشا چاتدیریر.

شاعر سون بۇیوک اثری اولان «اسکندرنامه»نین بیرینجی حصه‌سینی یازاندان سونرا گنجه‌ده ایکینجی دفعه زلزله اولور. شهر داغیلیب خرابا قالیر. شاعر بو بدبخت حادثه‌نی بۇیوک کدرله قلمه آلیر. لاکین او، «اسکندرنامه»نین ایکینجی حصه‌سینی قورتاردیقدان سونرا داها بۇیوک اثر اوزهرینده ایشله‌یه بیلیمیر. آراسیز ایشله‌مک، سحری دیری گۆزله آچماق، آغیر معیشت عذابی، خصوصیه معاصرلرینین دئدی - قودوسو شاعری داها تئز الدن سالیر. او، حیاتی‌نین سون گونلرینی قوجالیق شعیرینده گۆسته‌ریر:

بو چمنده قوجالقدان بئلیم دؤندو کمانه،

بوندان سونرا بو بوداقدان یئتیشیرمی کام منه؟

آغ توکلردن قار ییغیلدی، باشیم اوسته قالاندی

وجودوم بیر خیمه کیمی یاتماسین بس؟ آماندی

بۇیوک صنعتکار ۵۸۲ - نجی ایلده آلتیمیش ایکی یاشیندا ایکن گنجه‌ده وفات ائتدی. اونو شهرین یاخینلیغیندا، سونرالار شیخ مقبره‌سی آدلانان یئرده دفن ائتدیلر. شاعرین اثرلری اؤزوندن سونرا بیر یئره توپلانیب «خمسه» آدی ایله مشهور اولدو.

نظامی‌نین یارادیجیلیغی

حسنون گۆزله آیتلری ای سئوگیلی جانان

اولموش بوتون عالمده سنین شأنینه شایان

گل ائيله عنایت منه وئر بوسه لبیندن

چونکی گۆزه‌لین بوسه‌سیدیر عاشقه احسان

سوردوم کی، «کؤنول هاردادیر؟» آلدیم بو پیامی

«هئچ سورما تاپیلماز، اونو آختارسا دا انسان»

رحم ائيله دئییب سئل کیمی گؤز یاشیمی تۆکدوم

کیم قانیميله ال یوما ای آفت دؤوران

انصافین اگر وار ایسه سؤيله بو نظامی

سنلن نئجه رفتار ائله سین ای مه تابان؟

نظامی نین ادبی ارثی تکجه پوئمالاردان عبارت دئییلدیر. اونون عینی زاماندا معنالی

غزللری، قصیده و فخریه لری، رباعیلری ده واردیر. قدیم آذربایجانین ان یاخشی

عنعنه لرینی داوام ائتدیرن، اونو یئنی و اوجا بیر پیلله یه قالدیران یئنی بیر ادبی

مکتبیین بانئسی اولان نظامی اؤز لیریک شعرلرینده ده معاترلریندن فرقلی بیر

صنعتکار کیمی دقتی جلب ائدیر.

شاعرین الده اولان غزللرینین مهم حصه سی محبت موضوعسوندا یازیلیب. بوغزلرده

حیات و یاشاماق آرزولاری، محبتله یارانان سئوینج و کدر حس لری، جاوانلیغی نین

صاف و مقدس آرزولاری ترنم ائدیلیلر.

ائله بونا گؤره دیر کی، نظامی غزللری بو گون ده اوخوجولار طرفیندن سئویلیر:

گؤزوم آیدین، گؤزومه صورت جانان گؤرونور

مشک عنبر ساچاراق عطرله افشان گؤرونور

آیریلیق زهرینی داددیم، آجی دا اولسا، ووصال

ایکی دونیایا دگر، ائيله کی، هجران گؤرونور

سنی بیر دفعه گؤرنده گووه نیر عشقیمیزه

نه اوچون گؤزلرین ای گول بئله گریان گؤرونور؟

ای صنم، وصلین ایله ائيله کی، شاد اولدو کؤنول

ییرتدی غم کؤینه یینی گون کیمی خندان گؤرونور

شادلیغیندان آلیشیب یاندی نظامی، دئدی کی:

گۆزوم آیدین، گۆزومه صورت جانان گۆرونور
اونون رباعیلرینده حقیقته ورغونلوق، معرفت پیاله سیندن سرمست اولماق و عرفان
عمانینا غرق اولماق جهدی گۆزه ده ییر. دؤورونون بوتون حکمتینی اؤیره نن
وايگیرمینجی عصرده بئله حکمت و منطق جارچیسى کیمی تانینان شاعر سرمست
اولماغا نئجه ده جان آتیر:

ایلاهی، او یاری سن بیدار ائله
سرمستلیک جامیندان هوشیار ائله
یا منی اؤزومدن ائيله بی خبر
یا اونو حالیمدان خبردار ائله
شادیق کی، غم ایله یار اولموشوق بیز
قان اولدو کؤنلوموز هر لحظه سن سیز
اودلو آه چکمه دن دوداق آچمادیق
یاشسیز یومولماییب بو گۆزلریمیز

هاردان معلوم؟ بلکه ده بؤیوک فضولی «ته دور» مطلع لی غزلینی یازاندا نظامی نی
دوشونور و اونون دئییه بیلمه دیگی دردینی دئمک ایسته ییرمیش:

اؤيله سرمستم کی، ادراک ائتمه زم دنیا نه دور
من کیمم ساقی اولان کیمدور می و صهبا نه دور
حکمت دنیا و مافیها بیلن عارف دئییل
عارف اولدور بیلمه یه دنیا و مافیها نه دور
البته هر صنعتکارین اؤز یولو، اؤز یارادیجیلیغی واردیر. نظامی یارادیجیلیغیندا
عرفان، اخلاقیات و محبت، منطق حاکیمیتی آلتیندادیر.

دؤورونون بؤیوک عالمی اولان و پوئمالاریندا تاریخی عبرت درسی کیمی گؤتورن
نظامی انسانلاری صداقته چاغیریر و نهایت نئجه دئیرلر بیر آرشین بئزدن آرتیق

آپارمیا جاقلا رینی خاطر لادیر. ایندی ده او حاقدا یازدیغی ایکی رباعی سینه دقت
یئتیرک:

عۇمور وفاسیز دیر، گولوم، انسانا
یاخشیلیق توخومو سن اک هر یانا
بو دونیا هئچکسه قالما یا جاقدیر
باری وفالی اول اؤز دوستلارینا

یئمن سلطانی نین باخدیم قبرینه
بیر کفن چیخاردیب او، وئردی منه
دئدی کی، گولمه، سن، سخاوتیمه
دونیا دان کؤچنده بو چاتیب منه
عمومیتله نظامی یارادیجیلیغیندا آشاغیداکی موضوع و کاتئقوریا لار (مقوله لر)
اولدوقچا چوخ قاباریقدیر:

۱ - دینی و فلسفی دنیا گؤرؤشو ۲ - منطق ۳ - محبت موضوعو ۴ - نصیحت ۵
- ظلم و حاقسیزلیغا قارشى مبارزه

نظامی هر شئیدن اول علمی برهان و اسلام فلسفه سیله سیلا حلا نمیش بیر مسلمان
شاعر و عارف دیر. معلوم دور کی، بوتون عارفلرین اثرلرینده مئی، جام شراب، قدح،
سرمست اولماق و سائره بو کیمی تئرمینلر واردیر کی، مجازی معنادا ایشلنمیشدیر.
مثلا بؤیوک حافظ دئییر:

ساقی بنور باده بر افروز جام ما
مطرب بگو که کار جهان شد به کام ما

آیدیندیر کی، شاعرین «باده» دن مقصدی چاخیر دئییلدیر. همین شعیرین سونراکی
بئیتیندن ده اونون «باده» دن اولان اصل مقصدی آیدینجا گؤرونور:

ما در پیاله عکس رخ یار دیده ایم

ای بی خبر ز لذت شرب مدام ما

اونون «شرب مدام» دان مقصدی یئگانه واجب الوجود و فیاض مطلقین فیضیندن
ابدیلیک سیراب اولماغا جان آتماسیدیر کی، چوخ گؤزهل شکیلده و بدیعی دیلله
ایفاده اولونموشدور. نظامیه گلدیکده ایسه قاباقجا دئدیگیمیز کیمی اثرینی منطقله
تجهیز ائدن شاعر همین سؤزو بدیعی دیلده، لاکین دولایی یوللا دئییل، بیرباشا و
کسکینلیکله بیان ائدیر. «شرفنامه» نین (اسکندر نامه) نین مقدمه سینده اؤزو
حاققیندا دانیشار و اؤز احوال - روحیه سینى بیان ائدرکن بئله دئییر:

قبریمه گلرکن قدحی دولدور

نظامی یاتدیغی یئره قدح وور

ای اوغورلو خضر، سانما کی، منیم

بو «مئی» دن ایچیلن مئی دیر مقصدیم

او بؤیوک تانریا آیدیندیر بو ایش

عؤمرومده دیلیمه شراب دگمه میش

بو دیلیم، دوداغیم گؤرموش ایسه جام

اولسون نظامیه هر حالال حارام

نظامی نین مئی و شرابا نه کیمی مناسبت بسله مه سی باشقالارینا دا معلوم ایدی.
حتی شاه دا بونو بیلیردی.

ائله بونا گؤره ده گنجه نین یاخینلیغیندا نظامی ایله گؤروشن و بو گؤروشه اونا
«حمدونیان» آدلی بیر کند باغیشلایان «قیزیل آرسلان» نظامی نی گؤرمک همین

امر ائدیږ؛ شرابلاری آرادان ییغیشدیریلار و مطربلر مجلسدن چیخیر. گلین بو
ماجرانی شاعرین اؤزدیلیندن ائشیدک:
خبر وئرنده کی، نظامی گلدی، اونون
شادلیغینا بیر سئوینج ده علاوه اولوندو
منیم آلاهیستلیگلمین حؤرمتمینی گؤزلهدی...
بویوردو اورتالیقدان مئی ییغیشدیرسینلار
منیم ایستهیمله رفتار ائتسینلر
ساقیلری خدمتدن ساخلادی
مطربلر باش اگیب چیخیب گئتدیلر
نظامینین ایستر نصیحتلرینده و ایسترسه ده اؤز پوئمالارینا یازدیغی مقدمه ده اونون
یارادیلیشا و نجه دئیرلر خلقتنه مناسبتی تکرار - تکرار گؤستهریلیر. او، انسانلاری
یارادیلیشداکی نظام - انتظامی گؤرمه یه و بونلار حاققیندا دوشونمه یه دعوت ائدیر.
بونا ثبوت اولاراق «لیلی و مجنون» پوئماسینین مقدمه سیندن بیر پارچانی
وئیریک:

بوتون انسانلارا سوال وئر بو دم
نه یوللا یارانندی بوشلوقدان عالم؟...
ای وارلیق نقشی نین ناظری اولان،
قالدیر انگللی ادراک یولوندان
یولوندا نه قدر جانلیلار واردیر،
سنین وارلیغینا پرستیشکاردیر...
بیر توز گؤرونسه ده هر ذره اگر
دونیا پرده سینده او دا ایش گؤرر
گؤیلره یوکسه لن بو یئددی حصار

ظارافات دئییلدیر، اؤز معناسی وار
پردہ آلتینداکی بو یئددی رواق
لووغالیق دئییلدیر، حکمتہ بیر باخ
قیسا سؤز، دونیادا نہ سن نہ دە من
اویونجاق دئییلیک خلقتیمیزدن
نہ شہوت، نہ یوخو، نہ دە کی، یئمک
حیاتین معناسی اولماسین گرک...
طبیعت قوراندا خلقتیمیزی
باشقا صحیفہدہ یازیبدیر بیزی
آنلاییب دوشونک هر شئی گرک
هر سیرری آچماقلا هنر گؤستهرک
یاخود «سیرلر خزینہ» سیندہ کائناتین یارانماسینی، مادی وارلیغین آیریلماز
حصہسی اولان حرکتین مؤجودلوغونو چوخ گؤزہل بیر بدیعی دیللہ ایفادہ ائدیر:
آچیلمادان گئجهنین و گوندوزون قانادی
جان - بدن قورمامیشدی بیر وارلیق اختلاطی
ظلمون چکیشمه‌لری اعضاده گیزلین ایکن
عدالت، برابرلیک دونیادا گیزلین ایکن
کرم، فیض لطفونو گؤسترهرک اوجالدی
اؤز سوسوز دریاسیندان پارلاق بیر دامجی سالدی
اوزه چپخدی دامجیدان بیر وارلیق دوزہله‌رک
تئز حرکت ائله‌دی ماوی رنگلی بو فلک
توز قالخیزیب چاغلایان سودان یئر دوغوردولار
سنین جواهرینی بو قومدان یوغوردولار

نظامی «خسرو و شیرین» پوئماسی نین آخیریندا اوغلو محمدہ نصیحت ائدہرک
بئلہ یازیر:

بدر اولان زاماندا گۆزہل ہلالین
نور ساچاجاق گۆیہ سنین کمالین
بیلیک کسب ائتمککہ دونیانی قازان
«اسما»نی اوخو کی، معنا آلاسان
قاچ او سۆزلردن کی، معناسی بوشدور
ایلاہی علملر اؤیرنمک خوشدور
ائلہ ناموسلو اول دئسین ہر گۆرن
آغیللی اوغلونا، نظامی، احسن

گۆرۈندۈیۈ کیمی نظامی اۆز اوغلونو ایلاہی علملری اؤیرنمہیہ تشویق ائدیر و
«معنالی» علمین اساسینی «اسما»نی، یعنی معین آدلاری اؤیرنمکدہ بیلیر. بس
اونون «اسما»دان مقصدی ندیر؟ «اسما» آلاہین حضرت آدمہ اؤیرتدیگی علمدیر
کی، ملکلری اونون قاباغیندا سجدهیہ دوشمہیہ و ابلیسی اۆز کفرۈنو اظہار ائتمہیہ
مجبور ائتدی.

البتہ نظامی گنجوی دین علملرینی اؤیرنمککہ کفایت لنمیر، دقیق علملرین
اؤیرنمہ سینی دہ لازم بیلیردی. او، «للیلی و مجنون» پوئماسیندا یئنہ اوغلو محمدہ
نصیحت ائدرکن دین علمی ایلہ یاناشی طب علمینی اؤیرنمہیہ دہ تۆصیہ ائدیر:

علملر علمیدیر، دئمیش پیغمبر

دین علمی، طبابت علمی، مختصر

نظامی نین بیر سیرا علمی فیکیرلری دہ واردیر کی، چوخ ماراقلیدیر. مثلا مریخ
پلانئتی نین (سیارہ سی نین) اطرافیندا دائروی ہالہ نین مۆجۈد اولدوغو و گۆزہ
گۆرۈنمہ نین جانلی نین مختلف خستہ لیکلرین عاملی اولماسی ہا بئلہ اوزہرلیک

توستوسونون میکروبا ضد اولدوغو اونا بللی ایمیش. بونلارین هامیسیندان اهمیتلیسی کائناتداکی وارلیقلارین دائروی اولماسیدیر کی، «آلبرت ائینشتین»ین مشهور نظریه‌سینده ده وورغولانیر. قوی شاعرین اؤز فیکرینی اؤزوندن ائشیدک:

تورپاقدان نه قدر خرج آلسا روزگار

آلدیغی تورپاقلای چوخور دولدورار

بوندان آلدیغینی اونا وئره‌رک

آلدیغی مایه‌نی قایتاریر کولک

بو قات - قات یئرلره دقتله بیر باخ

تورپاقدان قورولموش بو یئرلر آنجاق

گاه زلزله قوپار، گاه سئلر آخار

تورپاق توتا بیلمز بیر یئرده قرار

زلزله باتیرار، سو یویار اونو

سونرا دوزنگاه چئوریلر سونو

او وادی زامانین حؤکم‌لریله

دؤنوب قیشلاق اولور اوبایا، الله

ایندینین اؤزونده ده یئر قابیغینداکی دگیشیکلیک ایکی عاملین، کوله‌یین و سویون

تأثیری نتیجه‌سی کیمی آراشدیریلیر. شاعر «کرویت» نظریه‌سینی داوام ائتدیره‌رک

دئیر:

یئرین حدودوندان اوطرفده ده

بولودلار، فلکلر قاقیشیر یئنه

اونلار بیر - بیرینه ساریلمیش برک - برک

هامیسی توپ کیمیدیر، گزیر کوره تک

بو کوره شکلینده یالنیز یئر دئییل

هر خط کی، هرله نیر، یووارلاق دیر (یومرودور) بیل...

پرگار خطی کیمی دولانان فلک

یالنیز بو قایدا ایله دؤور ائدیر گئرچک

چادیر تک چاتاراق بولود قاشینی

یئرین اوفوقونه قویموش باشینی

اونون قوشونونا یئتیرسن نظر

دائر اولماغا او دا مثیل اندر

نظامی انسان بیلگی نین محدودلوغونا و هله گؤیلرین چوخ سیرلرینی آچا
بیلمه دیگینه اشاره ائدهرک اینانیر کی، نهایت بیر گون بو سیرلر علم یولو ایله
آچیلماق دیر:

هله آچیلما میش علم ایله گؤیلر

لاکین هر علمده گولور بیر سحر

بیر قارا پول اولسون، بیر آرپا اگر

اوندا دؤرد گؤهردن تاپیلار اثر

دؤرد گؤهر ایسه حیاتین یارانماسیندا اساس ساییلان دؤرد عنصر - سو، تورپاق، اود،
هاوا دئمک دیر. شاعر موجوداتین هامیسیندا بو دؤرد عنصرین اشتراک ائتدیگینی
بیلدیرمک ایسته ییر. لاکین درین علمی دوشونجه صاحبی اولان شاعر بونونلا
کفایتلنمیر و بئله بیر سوال ایره لی سورور کی، توخومو جوجه ردن تورپاق و
سودورسا، بس اونا شکیل وئرن کیم دیر؟ بئله لیکله دقتی یارادیلشداکی نظام -
انتظاما یؤنه لدیر:

توخوم گؤیرسه ده تورپاقدان، سودان

بو سیرری آختاریب تاپما میش انسان

توخومو بسله یین تورپاقدیر آنجاق

اونا شکیل ده می وئیر بو تورپاق؟

نظامسیز اولسایدی یئر آلتی بیر آن

سالخیم اولاردیمی؟ دئیین، توخومدان؟

فیکیر دولاشدیران بو پردهده بیر

حاللار دگیشدیرن سبب گیزله نیر

نظامی گنجوی یارادیجیلیغی نین ان مهم ساحه سینی نصیحت تشکیل ائدیر. باشقا سؤزله دئسک اونون پوئمالاری و کیچیک حکایه لری بیر نؤع عبرت آمیز ماجرالاردان عبارتدیر. البته تاریخین ان مهم و اؤیره دیجی جهتی اونون انسان اؤولادینا وئردیگی عبرت درسیدیر. هله نظامیدن قاباق ایرانین ایستر فارس دیللی، ایستر سه ده آذربایجان دیللی ادبیاتیندا تاریخه عبرت آمیز باخیش و اونو بیر انتباه مدرسه سی کیمی گؤتورمک عنعنه سی موجود ایدی. ایرانین بؤیوک فارس شاعری ابوالقاسیم فیردوسی اؤز شاهنامه سینده رستم له اسفندیارین دؤیوش ماجراسینی نقل ائدیر کی، نهایت رستم «گز» اوخو ایله اونو اؤلدوردوکن سونرا بونو اؤزون طرف مقابلدن گوجلو اولماسی حسابینا قویمور و بو حادثه یه دؤورون و طالعین بیر اویونو کیمی باخاراق چوخ کدرلی بیر احوال - روحیه ایله بئله دئییر:

گر او را همی بخت یار آمدی

مرا تیر گز کی بکار آمدی؟

یاخود آذربایجان خالقینین دنیا شؤهرتلی آبیده سی «کتاب دده قورقود» داستانلاریندا بو جمله نی دفعه لرله و هم ده دده قورقودون دیلیندن ائشیدیریک: «اونلار دخی بو دنیا یا گلدی، کئچدی. کاروان کیمی قوندو، کؤچدو. اجل آلدی، یئر گیزله دی، فانی دنیا یئنه قالدی، گلیملو، گئدیملو دنیا، سون اوجی اؤلوملی دنیا».

نظامیہ گلدیکدہ ایسہ اونون اساس ایشی اسکندر موضوعسونو تاریخین عبرت درسینہ چٹویرمہسی و اؤزوندن سونراکی صنعتکارلارا یئنی بیر یارادیجیلیق مکتبی یاراتماسیدیر.

نظامی یارادیجیلیغیندا بیر قایدا اولاراق یئری گلدیکدہ اوغلو محمدہ نصیحتی اونوتمور. گلین «لیلی و مجنون» پوئماسیندا اوغلونا وئردیگی نصیحتلردن بیر نئچہ بیتیاوخویاق:

سن ای اون دؤرد یاشلیم، هر علمه یئتکین

گؤزونده عکسی وار ایکی عالمین...

غفلته اویمال، غیرت واختیدیر

ایندی هنر واختی، شهرت واختیدیر

اوجالماق ایسته سن بیر کمالا چات

کمالا احترام گؤسته ریر حیات

اوشاکن اصلینی سورسالار بیر آز

آغاج بار وئرنده جنسی سورولماز

ائله کی، بؤیودون بئله دیر قایدا

آتانین آدیندان سنه نه فایدا؟

سعادت کماللا یئتیشیر باشا

خالقا حؤرمه ائله، ادبله یاشا

اؤز آدینا لایق ایشلر گؤر کی، سن

آخیردا اوتانما خجالتیندن...

لاکین اونون نصیحتی آیری - آیری آداملارا خطاب ائتمکله بیتیمیر. او، عمومی نصیحتلر - بعضا حتی حیوانلارین دیلیندن دانیشماقلا شاهلارا و وارلیلارا نصیحت وئریر و اونلاری ظلم ائتمکدن چکیندیریر.

نظامی نین ایلک بۇيوك اثرى اولان «سيرلر خزینەسى» ایگيرمی «مقالات» دان یعنی ایگيرمی حکایه دن عبارتدیر. «مقالات» لاردا او، دۇورونده کی اجتماعی ظلملره قارشى اعتراض سسینی اوجالیدی شاهلارا، وارلیلارا و پشە صاحبلىرىنه نصیحت وئرمه، اونلاری دوز یولا و عدالته دعوت ائتمه یه چالیشیدیر. مثلاً «نوشیروان و بایقوشلارین صحبتی» حکایه سینده شاعر ظالیم پادشاهلارین اۆلکه نی نئجه ویرانه یه دۇندردیکلرینی تصویر ائتمیش و بونون اوچون اۆز معاصر دۇوروندن یوخ، تاریخن مثال گتیرمیشدیر. همین حکایه نی بورادا وئیریک:

نوشیروان قوشونلا بیر گون چیخمیشدی اووا
دوشدو اۆز دسته سیندن اوزاق، آت قووا - قووا
پادشاهها بو سفرده یولداش آنجاق وزیردی
هر ایکسی آت چاپیب آختاریب اوو گزیردی
دوشمین قلبی کیمی اوچوق، خارابا بیر کند
گۆرونجه تاجدارى بورودو، آلدی حیرت
خارابالیقدا ایکى قوش اوخویوب دوراردی
نغمه لری پادشاهین کۆنلوندن خیلی داردی
پادشاه دئدی: ای وزیر، بیر ائشیت بو آوازی
سنجه بو فیت وئرمه نین سؤیله، ندیر معناسی
وزیر جاواب وئردی کی: ای عصرین پادشاهی من
ناغیل ائدیم بو حالی عبرت آلماق ایسته سن
بوش - بوشونا اوخومور گۆردویونوز بو قوشلار
اونلارین آراسیندا بیر کبین صحبتی وار
باخ، بو قوشا وئرمیشدیر او بیرى، اۆز قیزینى
ایندیسه جئھیز اوچون او، آچاراق آغزینی

دئییر کی، بیز اولماریق سنینله قوهوم، آرتیق
منه وئرمه سن بیر بئله نئچه خارابالیق
او بیر قوش دئییر کی، واز کئچ، منه دیل تۆکمه
پادشاهین ظلمونو گۆر، یئتر، غم - غصه چکمه
اگر پادشاه بودوسا، اونون سایه سینده سن
یوز مین بئله خارابا کند آلاجاقسان مندن
بو سۆزلر آتش کیمی یاخدی نوشیروانی
اوجالدى ائله دیکجه گۆیه آه و فغانی...

«سلطان سنجر و قاری» حکایه سینده شاعر حاکملرین ظلمونو و اؤزباشینالیغینی
گۆسته رمک ایسته ییبدير. او، دارغانین ظلموندن شیکایت ائدن قارینین دلیله
اۆلکه ده سرخوش دارغالارین تۆره تدیکلری جنایتلری نمایش ائتدیرمیش و ظلمون
قحطلیگه سبب اولدوغونو سؤیله میشدیر.

شاعرین ایستر مبارزه و ایسترسه ده نصیحت پرینسیپ و مئتودو سونراکی
صنعتکارلار طرفیندن معیار گۆتورولموش و بیر ادبی عنعنه کیمی داوام
ائتدیریلرک تکمیللشدیریلیمیشدیر.

اۆلمز صنعتکار شیخ سعدی شیرازی «بوستان» کتابیندا همین عنعنه نی یئنی و
اۆزونه مخصوص باجاریقلا داوام ائتدیرمیش و حتی گلستان اثرینده نثرله یازماقلا
تزه بیر یول آچمیشدیر. دوغرودان دا سعدی ایله نظامی مفکوره سینین یاخینلیغی و
اوخشارلیغی حیرتلندیرجی حالدير. نظامی انسان حاقیندا دئییر:

گئیینسن ده باراشار سنه هر کوبود پالتار
آداملیق اولماز ایپک پالتار ایله آشیکار

سعدی ایسه همین ایفاده نی داها گۆزهل و داها بدیعی دلیله ایفاده ائدیر:
تن آدمی شریف است بجان آدمیت

نه همین لباس زیباست نشان آدمیت

رسد آدمی بجایی که بجز خدا نبیند

بنگر که تا چه حد است مکان آدمیت

نظامی «سیرلر خزینه سینده» بیر نصیحتچی کیمی چیخیش ائدیرسه «خسرو و شیرین» پوئماسیندا انسانین داخلی عالمینی داها مکمل شرح ائدن بیر صنعتکار کیمی اوجالیر. بو اثرده او، انسانلارا نجیب حس لر آشیلاماغا (ایلقا ائتمه په) چالیشیر، بؤیوک و اوجا آرزولار اوغروندا مبارزه په چاگیران، ایره لی آپاران بؤیوک محبتدن بحث ائدیر. ساسانی شاهلاریندان خسرو پرویز ایله «برده» لی شیرینین محبت ماجراسیندان بحث ائدن بو اثرده نظامی یثنی بیر ادبی مکتبین بیناسینی قویور.

شاعر گؤسته ریر کی، شیرین آغیللی، قوچاق، تدبیرلی، عدالتلی، عینی زاماندا صداقتلی بیر قیزدیر. او، ایلك محبتینه آخیرا قدر صادق قالیر. بوتون چتین لیکلره دؤزور، ائلیندن، اوباسیندان آیری دوشور، لاکین قطعیتی نی ایتیرمیر، سؤزونون اوستونده مؤحکم دورور، اؤز مقصدی اوغروندا آخیرا قدر مبارزه آپاریر.

بؤیوک شخصیتلرین نظامی حاققینداکی فیکیرلری

بیز بو حاقدا بعضی شرق و غرب، خصوصیه فرانسالی شخصیتلرین نظامی باره سینده دئدیکلری سؤزلردن و ملاحظه لردن قیسا معلومات وئیریک:

اؤزبک شاعری علیشیر نوائی:

«نظامی سؤز اینجیسی معدنی نین خزینه داریدیر. نظامی خمسه سی اؤز مضمون و معناسینا گؤره او قدر عظمتلی و آغیردیر کی، اونو اؤلچمک اوچون گؤیلر قدر بؤیوک تره زی، یئر کوره سی کیمی ایری داش لازیمدیر».

بؤیوک شرق شوناس برتلس:

«يالنيز بونو دئمك اولار كى، بو شاعر بيزيم اوچون ايضاح ائدىلمه ين بير معجزه دير...
من شخصا دونيا ادبياتيندا بونا اوخشار بير موازى تاپماقدا چتينيلىك چكىرم.
نظامى اوچون مقياس يوخدور، اونو آنجاق اؤز اؤلچوسو ايله اؤلچمك اولار».
بؤيوك صنعتكار قۇتئە:

«اؤز اطرافيندا راست گلدیگی محبت افسانه لرينى، يارى معجزه لى افسانه لرى
نظامى جوشغون بير سئوگى ايله توپلاييب».
روس عالمى مارر:

«لئنينقراددا چالیشان معلملريم بو عقیده ده ديرلر كى، بشریت تاريخينده و بوتون
دونىادا هله اينديه كيمى حكيم نظاميه برابر آيرى بير شاعر يارانماييب».
قطران تبريزى:

«هامى، علمى افلاطونون آدينا يازسا دا، افلاطون ديرى اولسايدى اوندان (نظاميدن
ع.م.) علم اؤيره نردى».

نظامى و شيفاهى خالق ياراديجيلىغى

ماراقلدير كى، هم نظامى خالق ادبياتيندان چوخلو استفاده ائديب، هم ده خالق
اوندان سونرا اونون تأثيرى نتيجه سينده بير چوخ باياتى و قوشمالار ياراديب. اولجه
نظامى نين خالق ادبياتيندان فايدالانماسينا دائر مثاللارى وئيريك:

خالق دئيير:

ايت ايله يولداش اول، آغاجينى الدن وئرمه

نظامى دئيير:

گر سگى خود بود مرقع پوش

سگدلى را کجا کند فرموش

خالق دئيير:

اوددان كول تۇرر، كولدن نه؟

نظامی دئییر:

از این نا خوش نیاید خصلت خوش

که خاکستر بود فرزند آتش

خالق دئییر:

گؤز گؤرمز، اوز اوتانماز.

نظامی دئییر:

بروز آتشی بر نیارند گرم

که دارد همی دیده از دیده شرم

خالق دئییر:

قارا ائششگین باشینا یوگن وورماقلا قاطیر اولماز.

نظامی دئییر:

اگر بر خری بار گوهر بود

به گوهر چه بینی همان خر بود

خالق دئییر:

دیل اتدندیر، قیلینج دمیردن.

نظامی دئییر:

چه خوش گفت فرزانه ای پیش بین

زبان گوشتین است و تیغ آهنین

خالق دئییر:

دگیرمان نؤبتله ایشلر.

نظامی دئییر:

در این آسیا دانه بینی بسی

به نوبت در آس افکند هر کسی

خالق دئییر:

هر یثرین دووشانینی او یثرین تازیسی توتار.

نظامی دئییر:

که خرگوش هر مرز را بی شگفت

سگ آن ولایت تواند گرفت

خالق دئییر:

چوخ یثمک آدمی آز یثمکن قویار.

نظامی دئییر:

کم خور و بسیاری راحت نگر

بیش خور و بیش جراحات نگر

ایندی ده نظامی نین تأثیری نتیجه سینده خالقین یاراتدیغی بایاتیلاردان نئچه نمونه

وثریریک:

لیلی و مجنون پوئماسینین تأثیری آلتیندا:

سورونو سورون داغا

دومان، گل بورون داغا

لیلی سی ایتیمیش مجنون

سالیبدیر بیر اون (ün سس) داغا

یا دا:

گؤزوم قالدی او قاشدا

او کیر پیکده، او قاشدا

مجنون تک دیوانه یم

گزیرم داغدا، داشدا

یاخود:

آی گئدر باتار ایندی
نازلی یار یاتار ایندی
لیلی نین بازاریندا
مجنون جان ساتار ایندی
یاخود دا:

یار قویدو باغدا منی
نه آغیر چاغدا منی
اؤلسم مجنون تک اؤلوم
گرسینلر داغدا منی

گؤرونودیو کیمی نظامی هم خالق ادبیاتینا هم ده پشه کار ادبیاتیمیزا تکان وثره رک
اونلاری چوخ اوجا مرتبه لره قالدیردی. ائله بونا گؤره ده شاعر اؤزونه و اؤز
صنعتکارلیق و علمی باجاریغینا فخر ائتمه سینده حاقلیدیر. بیز ده سؤزوموزو اونون
فخریه سیندن نچه بیتله سونا چاتدیریریق:

منم اول شه معانی کی، فضیلتیم عیاندیر
یئرله زمانه حاکیم هنریم بیر آسیماندیر
نفسیم توتوب جهانی اوجا سسلی زنگه بنزر
قلمیم سه بایراق اولموش، او دا فاتح جهاندر
باشیمین ووقاری چاتمیش تاجینا او کیقبادین
بو جلالیمین یانیندا نه ساری، نه گورخواندیر
گونشیم فلکده پارلار، او، شفق ساچار جهانه
جسدیم مسیح دمدر، او، حیات باغیشلایاندیر...
من اؤزوم فصاحت ایله اوخوسام زبورو هر گاه
کسرم او موبدین بیل دیلینی کی، زندخواندیر.

فضولی عرفانی

بس کی، هجرانیندادیر خاصیت قطع حیات

اول حیات اهلینه حیرانم کی، هجرانیندادیر

انسان لاپ ایلک گوندن حقیقتی اؤیرنمه یه جان آتدیغینی گؤسته ریر. بس حقیقت نه دئمکدیر؟ حقیقت انسانین کشف ائتدیگی سیرلردیر. ائله دیرسه سیرلر حاققیندا نه دئمک اولار؟ سیرلر کائناتداکی ذره لرین بیر - بیرله علاقه سیدیر. مثال اوچون آذربایجانلیلار بیولوژی وارلیقدا موجود اولان علاقه لری آشاغیداکی کیمی «بیدیلی بیدان» ناغیلیندا گؤسته رمیشلر:

گونش بوزو اریدیر، بولود ایسه گونشی باسیر، یاغیش بولوددان یاغیر، گؤی اوت یاغیشدان بیتیر، قارا قویون گؤی اوتو اوتلاییر، جاناوار قارا قویونو یئییر، ایتلر جاناوارین آمانینی قیریر، ایتلری اؤز اختیارینا آلان انسان ایسه سیچانلا مبارزه ده پیشیکدن استفاده ائدیر و پیشیگه غالب گلن حیوان اولمور. لاکین طبیعتده باش وئرن حادثه لرین اصل سببکاری هانسی قوه دیر؟ بونو یونانلیلار هر بیر وارلیق اوچون بیر تانری یاراتماقلا ایضاح ائدیرلر. تانریلارین بیر - بیرله علاقه سینه گلدیکده ایسه بیر چوخ مسئله لر یئنه حل اولونماز قالیر. نهایت یثگانه تانری، آلاسه بوتون بو پروبلئم لره سون قویور.

همین ایناما گؤره آلاسه حقیقتلر حقیقتیدیر. مسئله بوراسیندادیر کی، گؤره سن همین حقیقتی و اونلارین باشیندا دوران مطلق حقیقتی کشف ائتمکله ایش بیتیرمی؟ یوخ، هر بیر حقیقت آنا حقیقته قووشماغا جان آتمالی، اونو سئومه لی دیر. معلوم دور کی، حقیقتین کشف ائدیلمه سی مسئله سی ایله فلسفه علمی مشغول اولور. بس حقیقتی سئومک مسئله سی نئجه؟ بو موضوع عرفان ساحه سینه عاید دیر.

بونا گۆره ده دئییه بیلهریک کی، عرفان دین فلسفه سینین ائستتیک دنیا گۆروشدور.

تصادفی دئییلدیر کی، عرفان بیر چوخ مشهور صنعتکارلارین یارادیجیلیق اوبیئکتینه (مؤوضوعونا) چئوریلهرک عصرلر بویو انسانی، بشریتی معنا قیدالاندیرمیشدیر. بوتون شرق صنعتکارلاری کیمی آذربایجانین دا مشهور شاعری، یازیچی سی، ترجمه چی سی، عالیمی و عارفی اؤلمز فضولی یارادیجیلیغینین بیرچوخ حصه سینده، او جمله دن غزلرینده عرفان عمانینا وارمیش و بشریته اینجیلر تقدیم ائتمیشدیر. شاعر عرفانا چاتماق اوچون عاشق اولماغی یئگانه یول بیلهرک غزلرینین لاپ باشلانغیجیندا دئییر:

قد انارالعشق للعشاق منهج الهدی (عشق هدایت چیراغینی عاشیقلر اوچون یاندیریر).

اگر بئله دیرسه، اوندا حقیقت یولونون یولچولاری اونو ایزله مه لیدیر. فضولی نین دلی ایله دئسک؛ سالک راه حقیقت عشقه ائیلر اقتدا.

گۆره سن عشق نه دیر؟

گلین شاعرین اؤزونو دینله ییک:

عشق دیر اول نشئه کامل کیم، اوندان دیر مدام

می ده تشویر حرارت، نی ده تأثیر صدا

نشئه کامل ائله بیر مقام دیر کی، انسان اؤزونو تامامیله اونودور و یالیز حقیقتی

گۆرور، دویور. معلوم اولدوغو کیمی حقیقتین یولو هامار و آسان بیر یول دئییل،

ائیشلی یوخوشلو، اوچوروملو وعذاب - اذیتلی بیر کئچیددیر:

عشق ایچره عذاب اولدوغون اوندان بیلیرم کیم،

هر کیمسه کی، عاشیق دیر ایشی آه و فغان دیر.

محض بونا گۆره دیر کی، عشق یولونون یولچوسو اولماق هر یئته نین ایشی دئییلدیر.
داها دوغروسو جانینا قییمایان آدام عاشیق اولمامالیدیر. شاعر بئله آداملارا خطابا
دئییر:

جان وئرمه غم عشقه کی، عشق آفت جاندیر

عشق آفت جان اولدوغو مشهور جهاندیر

حقیقت یولونون یولچوسو البته حاق عاشیقی اولمالی، کرم کیمی عشق اودونا
یانمالیدیر. بئله اولماسایدی، دورنالار کرمین اینیلتیسینه جاواب وئرمزدی. اؤلمز
شاعریمیز ب. ق. سهند ده یقین کی، همین حقیقتی نظره آلاق دئیمیشدیر:

عاشیق دایاندیرار سؤزو، صحبتی

الینده کی صدقلی سازی دانیشار

کمالا یئتنده انسان صنعتی

چؤلرین اؤرده یی، قازی دانیشار

ائلهدیر. یالنیز بوتون علملری اؤیره نیب حیکمت سیرلرینی بیله نه عارف (عاشیق)
دئمک اولماز:

حکمت دونیا و ما فیها بیلن عارف دئییل

عارف اولدور بیلمه یه دونیا و ما فیها نه دور

بیر چوخلاری عاشیق اولور، لاکین یولون چتینلیگینه دؤزه بیلمه ییب، عذاب - اذیته
قاتلاشما یاراق های - کوی سالماغا، آه ناله ائتمه یه باشلا ییرلار. بئله آداملار یالنیز
مدعی اولاراق یاری یولدا قالمالی اولورلار. سعدی همین موضوعنو نظره آلاق
دئیمیشدیر:

ای مرغ سحر، عشق زېروانه بیاموز

کان سوخته را جان شد و آواز نیامد

این مدعیان در طلبش بیخبرانند

وان را که خبر شد خبری باز نیامد
لاکین مدعیلری «مرغ سحر»ه اوخشادان سعدی اونلارین بو قدر آه ناله
ائتدیکلری نین سببینی آچمیر. بو ایشی داهی فضولی گؤرور:
آه و فریادین فضولی، اینجیدیبیدیر عالمی
گر بلای عشقله خشنودسن غوغا نه دور؟
معلومدور کی، عشق اهلینی باشا دوشمک اولدوقجا چتیندیر. یومشاق یاتاقد
گنجهله یین آدمالار سحره کیمی اویاق قالانلاری باشا دوشه بیلرلمی؟
گؤزو یاشیلارین حالین نه بیلسین مردم غافل
کواکب سئیرینی شب تا سحر بیدار اولاندان سور
غافل آدمالار عاشیققری نه اینکی باشا دوشه بیلمز، اوسته لیک اونو دیوانه ده
سایارلار. نه وارکی، فضولی نین فیکرینجه بونا دا دؤزمک لازیمدیر:
پنبه داغ جنون ایچره نهاندیر بدنیم
دیری اولدوقجا لباسیم بودور، اؤلسم کفنینم
دیرناق آراسی قید ائدک کی، شاعر یوخاریداکی شعیرده دلی لیک اتهامینی بدنه
چکیلیمیش داغ حساب ائدیر. داغین یئری آغارار و پامبیغا اوخشایار. اگر هر آددیم
باشی بیر داغ چکیلرسه اوندا بدن پامبیغا بوکولموش کیمی اولور. یعنی کی،
عاشیقین بدنی جنون داغیندان عمله گلیمیش پامبیغا بوکولور. بو گئییم دیریلیکده
اونون لباسی، اؤلدوکدن سونرا ایسه کفنی اولمالیدیر. فضولیه گؤره حتی ده لیلیک
اتهامینا معروض قالمایان عاشیق اصلینده هئچ عاشیق دئییلدیر:
طوق زنجیر جنون دایره دؤلتدیر
نه روا کیم، منی اوندان چیخارا ضعف تنیم
البته عشقین، محبتین لذتینی بیلن آدم زنجیره ده دؤزر، قاندالا دا، دامغایا دا.
مشهور روایتلره گؤره عمادالدین نسیمی نین قارداشی اونا یازدیغی بیر مکتوبدا

«سۆزلرلرلندن قان قوخوسو گلیر، اؤزونو اؤلومه وئرسن» دئییه اونو چکیندیریر.

نسیمی اونون جاوابیندا مشهور بیر شعر یازیز:

دریای محیط جوشه گلدی.

کۆن ایله مکان خروشه گلی.

سیرر ازل اولدو آشیکارا!

عاشیق نئزه ائيله سین مدارا؟

یعنی کی، سن ده من بیله نی بیلسن جانیندان قورخمازسان.

فضولی محبت لذتینی بیلمه ینلری غافل آدلاندراراق زاهدلره خطابا نجه ده گۆزهل

دئییر:

محبت لذتیندن بیخبردیر زاهد غافل

فضولی، عشق دؤوقون دؤوق عشقی وار اولاندان سور

دئمک فضولیه گۆره عشق همین نشئه کاملدیر. می ده کی حرارت، نی ده کی صدا

اونون تأثیریندندیر. حقیقت یولونون یولچولاری عشقی ایزله ییب عاشیق اولدوقدان

سونرا اؤز قایناغینا قووشاراق وحدت تشکیل ائدیر:

وادی وحدت حقیقتده مقام عشقدیر

کیم، مشخص اولماز اول وادیده سلطانندان گدا

بئله بیر مقاما اینانان آدام عشقندن ال چکرمی؟ البته یوخ:

ای فضولی، عشق معین قیلما ناصحن قبول

عقل تدبیریدیر او، سانما کی، بیر بنیادی وار

فضولی عشقی کامل انسانین وارلیغینین ترکیب حصه سی بیله رک اونو ایلاهی تقدیر

کیمی قیمتلندیریر و اونو منع اندنلری بو ایشدن چکیندیره رک دئییر:

ای کی، عشق اهلینه ائیلرسن ملامت، ترکیب ائت

سؤیله کیم، ممکنودور تغییر تقدیر خدا؟

و نہایت عشقی مطلق حقیقت سویہ سینہ قالیدر اراق سۆزلرینہ یثکون وورور:

ای فضولی، انتہاسیز دۇق بولدون (تاپدین) عشقدن

بۇیلہ دیر ہر ایش کی، حق آدیله قیلسان ابتدا

ایندی ده بیرینجی غزلدن بیرینجی بیتین ایضاحینی وئیریک:

۱- قد انارالعشق للعشاق منهاج الهدا

سالک راه حقیقت عشقه ائیلر اقتدا

۱- عشقدیر اول نشئه کامل کیم اوندا ندیر مدام

می ده تشویر حرارت، نی ده تاثیر صدا

۲- وادی وحدت حقیقتده مقام عشقدیر

کیم مشخص اولماز اول وادی ده سلطانندان گدا

۳- ائیلمز خلوت سرای سر وحدت محرمی

عاشقی معشوقدن، معشوقی عاشیقدن جدا

۴- ای که اهل عشقه سؤیلرسن ملامت! ترکیں ائت

سؤیله کیم ممکن مودور تغییر تقدیر خدا؟

۵- عشق کیلکی چکدی خط حرف وجود عاشقه

کیم اول ثابت حق اثباتیندا نفی ماعدا

۶- ای فضولی! انتہاسیز دۇق بولدون عشقدن

بۇیلہ دیر ہر ایش کی، حق آدیلا قیلسان ابتدا

ایضاحات:

۱- قد انارالعشق للعشاق منهاج الهدا

سالک راه حقیقت عشقه ائیلر اقتدا

بلکہ ده بؤیوک فضولی حافظدن الہام آلاراق بیرینجی غزلین بیرینجی میصرع-

سینی عرب دیلینده دئمیشدیر. بلکہ ده. حافظ دئییر:

الا یا ایهاالساقی ادر کاسا و ناولها، (ای ساقی می دن بیر کاسا وئر و چک باشینا اونو).
که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها، (چونکی عشق بیرینجی مرحله ده آسان
گۆرونوردو، لاکین قاباغا مشکللر چیخدی).

ائله بوراداجا قید ائدک کی، حافظ اوسانیب سارسیلاندا همیشه می جامینا سیغینیر:
اگر غم لشکر انگیزد، به جان عاشقان ریزد،
من و ساقی بهم سازیم و بنیادش بر اندازیم.

فضولینین یولو ایسه تام باشقادیر. تحملو، دۆزومو توکهنده عشقین اؤزونه سیغینیر.
چونکی: قد انارالعشق للعشاق منهج الهدا: عشق عاشیققرین هدایت چیراغیدیر. بو
چیراقلا عاشیققرین یولو ایشیققلانیر. تصادفی دئییل کی، لیلی مجنون پوئماسیندا
دۆزوم توتومو چاتیشمایاندا، «یارب بلای عشقیله قیل آشنا منی» دئییر...

بیلدیگیمیز کیمی عرب دیلی زامان فورمالاری باخیمیندان اولدوقجا یوخسول بیر
دیلدیر. عرب خالقلارینین زامانین مختلف فورمالاری حاققیندا اؤزوندن آسیلی
اولمایان تصورلری اولسا دا، اونو ایفاده ائدن سؤزلری یوخدور. اونا گۆره ده بو
فورمالاری ایفاده ائتمک اوچون یا جمله نین عمومی قورولوشوندان، یاخود دا بعضی
واسیطه لردن استفاده ائدی لر. مثال اوچون قورآن کریمدن بیر آیه یه دقت یئتیرک:
یا ایهاالذین امنو کتب علیکم الصیام کما کتب علی الذین مین قبلکم... بورادا
بیرینجی کتب «شهودی کئچمیش» (گذشته ساده) اولدوغونا باخمایاراق «نقلی
کئچمیش» (ماضی نقلی)، ایکینجی «کتب» ایسه یئنه «شهودی
کئچمیش» (گذشته ساده) اولدوغونا باخمایاراق «اوزاق کئچمیش» (ماضی بعید)
مضمونوندا قاورانلییر. شهودی کئچمیشی نقلی کئچمیشه دؤنده رن واسیطه لردن
بیری ده «قد» اؤن شکیلچیسیدیر (پیشوند). دئمهللی «قد انارالعشق» عشق
یاندیرمیشدیر دئمکدیر. بونولا دا بیرینجی میصراعنی آشاغیداکی کیمی
معنالاندرماق دوزگوندور: عشق عاشیققر اوچون هدایت چیراغینی یاندیرمیشدیر.

[بونا گۆره ده] حقیقت یولونون یولچولاری عشقه اقتدا ائتمه‌لیدیرلر. حقیقت یولونون یولچولاری ایسه عاشیقلردیر.

اصلینده فضولینین بیرینجی غزلی غزللرین گیریشی، عشقین ایضاحیدیر. دئمک عشق (۱) حقیقت یولو، عاشق ایسه بو یولون یولچوسودور.

۲- عشقدیر اول نیشه کامل کیم اونداندر مدام

می ده تشویر حرارت، نی ده تاثیر صدا

عشق ندیر؟ سعدی دئییر:

→ ای مرغ سحر عشق ز پروانه بیاموز، (ای سحر قوشو! عشقی پروانه‌دن اؤیرن).

کان سوخته را جان شد و آواز نیامد (او یاندی، جانی چیخدی، آما سسی چیخمادی).

این مدعیان در طلبش بی خبراند (بو مدعاچیلار جانانی سئومه‌یی بیلمیرلر).

وان را که خبر شد خبری باز نیامد (بیلنلرین اؤزوندن ایسه یاندیقلاری اوچون بیر خبر چیخمادی، اونلاردان خبر یوخدور).^۶

بیتین معناسیندان بئله بیر عمومی‌لشدیرمه چیخارماق اولار کی، سعدی «پروانه» نی حقیقی عاشیق حساب ائتسه ده عشقین نه اولدوغو قناعتینه گله بیلمیر، اونون ماهیتینی آچا بیلمیر. فضولی ایسه، «آه و فریادین فضولی اینجیدیدیر عالمی، گر بلای عشقیله خشنودسن غوغا ندیر؟» دئیهرک «عشقین» چوخ لذتلی بیر بلا اولدوغو قناعتینده اولدوغونو گؤسته‌ریر.

^۶ - البته افندی زاده مختار الشمس آبادی الاغداشی ۱۹۵۶نجی ایلده همین بیتلری آشاغیداکي کیمی معنی ائتمیشدیر: «ای سحر قوشو (ای بلبل)، سن عشقی پروانه دن اؤیرن! چونکی او یانمیشین جانی چیخدی، آما سسی چیخمادی (سنین کیمی آه و ناله ائتمه‌دی). حقیقتدن خبرسیز اولدوقلاری حالدا قورو ادعا ائدن بو مریدلرین، اونو (حق تعالی‌نی) ایسته‌مک و اختارماق ایشیندن معلوماتلاری یوخدور. معلوماتی اولان حقیقی عابدلردن [ایسه] هئچ بیر خبر گلمیر (اونلارین اهل طریقت اولدوقلارینی هئچ کس بیلمیر). یعنی های - هوی ائده رک اؤزلرینین اهل الله اولدوقلارینی کیمسه‌به سئز دیرمزلر.

حافظ یئنه ده عشقی می له باغلایاراق دئییر: ساقی به نور باده بر افروز جام ما، مطرب بگو که کار جهان شد به کام ما. ما در پیاله عکس رخ یار دیده ایم، ای بیخبر ز لذت شرب مدام ما.

عشق ندیر؟ فضولی بو بیتده عشقی «نشئه کامل» بیلیر و بئله بیر قناعتی ایفاده ائدیر: عشق نشئه کاملدیر، بونا گووره ده می ده کی حرارت و نی سسینده کی تاثیر عشقدندیر. دئمک عشق ۲) نشئه کاملدیر. نشئه ناركوتیک (مخدر) ماده لرین قبولندان سونرا بئیینده یارانان کاذب دونیادیر. بو دونیادا البته نه قایغی وار نه غم و کدر! انسان بو دونیادا اؤز حقیقتینی اونودور. باشقا غیر حقیقی و خیالی بیر عالمه دالیر. لاکین بو عالم اؤته ریدیر، موقتی دیر، هله لیکدیر و عینی حالدا حقیقی عالمه آراسی، علاقه سی تام کسلیمیر. باشقا سؤزله دئسک ناركوتیک ماده لرین یاراندیغی نشئه ناقصدیر. بوندان علاوه «نشئه نی پوزان» فاکتورلار لاپ یاخیندادیر. بونا گووره ده عارف لرین قناعتینه گووره انسان مادی واسیطه لرله «نشئه کامل» مقامینا چاتا بیلمز. نشئه کامل اؤزونو تمامیه اونوتماق، «اؤز» دونیاسینی محو ائتمک و حقیقتلر حقیقتینه و ارماق، او حقیقتین ایچینده اری ییب یوخ اولماقلا ممکن اولاییلر. گلین بو سؤزلری شاعیرین اؤزوندن دینله یک:

اؤیله سرمستم کی، ادراک ائتمه زم (ائتمه رم) دنیا ندور

من کیمم، ساقی اولان کیمدور، می و صهبا ندور؟

گرچه جاناندان دل شیدای اوچون کام ایستهرم

سورسا جانان بیلمه دن کام دل شیدا ندور؟

حکمت دنیا و ما فیها بیلن عارف دئییل

عارف اولدور بیلمه یه دنیا و ما فیها ندور.

بئله بیر سویه یه، عرفان سویه سینه چاتان عاشق «عشق دردیله خوشام، ال چک

علاجیمدان طبیب» دئییه جک، ساغالماغی «هلاک»، حکیمین درمانینی ایسه

«زهر» حساب ائده جک.

عشق دنیاسینین درینلیگینه البته وارماق اولماز. چونکی فلسفی- ائستتیک منطقه اساسا عشق اجتماعی انسانین ازلی و ابدی موضوعسودور. انسان یالنیز اؤز ائستتیک- معنوی انکیشافی سویه سینده اونو درک ائدیر، اوندان ذوق آلیر. بؤیوک فضولیمیز ده عشق فزاسیندا گزیب دولانیدقدان و اونون درینلیگینه واردیدقدان سونرا سون درجه ساده، لاکین جاوابسیز بیر سواللا قارشیلانیر:

بس کی، هجرانیندادیر خاصیت قطع حیات

اول حیات اهلینه حیرانم کی، هجرانیندادیر.

عرفان ساحه سینده گلدیکده ایسه ایکی واسیطه، «می» و «نی» واسیطه سی هامی- یا تانیشدیر. حافظ دئییر:

ساقی به نور «باه» بر افروز جام ما (ای ساقی! می جامینی می نورو ایله ایشیقلاندیر).

مطرب بگو که کار جهان شد بکام ما (ای مطرب! دئن کی، فلک آرتیق بیزیم مرادیمیزا اوغون فیرلانیر).

ما در پیاله عکس رخ یار دیده ایم (بیز می جامیندا یارین اوزونو گؤروروک) ای بیخبر ز لذت شرب مدام ما (داواملی ایچمه ییمیزین لذتی ده ائله بوندادیر و سنین خبرین یوخدور).

علی آقا واحد ایسه داها آیدین و داها بیر معنالی شکیلده;

ساقی دولانیم باشینا می جامینی گزدیر

سر مست اولوم باشیما میخانه دولانسین،

دئییر.

فضولیه گلدیکده ایسه او، «می» ده کی «تشویر حرارتی» عشقدن قاینالانان بیر مقام بیلیر. داها دوغروسو عاشیققرین ایچدیگی می انسانی پیان ائله یین می ایله فرقلیدیر و بو فرق ماهیت خارااکتتری داشییر.

نی مؤوضوعسونا گلینجه مولوی دئییر:

بشنو از نی چون حکایت می کند
وز جداییها شکایت می کند
دئمک نی سسی هجران اینیلتیسیدیر. آیریلیق ماجراسینین ایفادهسیدیر. لاکین
مولویه گۆره آیریلیقلارین باشیندا انسانین غربته دوشمهسی، اؤز اصلیندن
آیریلماسی دورور. بو آیریلیغی ایضاح ائدهرک دئییر:
کز نیستان تا مرا ببریده اند
از نفیرم مرد و زن نالیده اند.
البته مولوی نین بو قناعتینین اساسیندا چوخ گوجلو بیر فلسفی- هومانیتار منطق
دورور. فضولی ایسه بوتون بونلارا یاددیر. او، محبت مؤضوعسونا بو جور یاناشمانی
اساسسز عقل تدبیری حساب ائدیر:
ای فضولی عشق منعین قیلما ناصحن قبول
عقل تدبیریدیر او، سانما کی، بیر بنیادی وار.
اونا گۆره ده فضولینین «نی» یه اؤز باخیشی، اؤز یاناشماسی، اؤز مناسبتی وار:
ناله دندیر نی کیمی آوازه عشقیم بلند
ناله ترکین قیلمازام نی تک کسیلسم بند- بند
و... ووصالا چاتماق اوچون اؤز بختینه سیغینمالی اولور:
قیل مدد ای بخت یوخسا کام دل ممکن دئییل
بؤیله کیم اول دلربا بی درد دیر، من دردمند
دئمک (۳) عشق «می» دن قاینقلانان حرارت و (۴) «نی» سسپندن بوراخیلان
تائیردیر.

شعير حاققیندا

نعمت ایسه گۆزل شعیر

شاعیر اولان غم ده یئیر

«صمد وورغون»

معلوم اولدوغو اوزره انسانین درک ائتمه پروسئسی ایکی مرحلهدن عبارتدیر: بیرینجی مرحلهده انسانین حسیاتی، تخیل، تصور و عاطفه‌سی ایله یاناشی هم ده منطق و عاغل اشتراک ائدیر. لاکین حل ائدیجی رولو حسیات اویناییر. بو مرحلهده انسانین اؤیرندیکی ساحه‌نین حدودو تامامیله آیدین دئیلدیر. باشقا سؤزله دئسک انسانین حسی مرحله‌سینده‌کی معرفت ساحه‌سینی دیگر ساحه‌لردن جوغرافی خریطه‌لرینده مختلف اۆلکه‌لری بیر - بیریندن آیران مشخص خط کیمی بیر سرحد آیریمیر. بو سرحدین نئجه‌لیگینی تصور ائتمک اوچون گۆی قورشاغینداکی بویالارین بیر - بیریندن نئجه آیریلدیغینی تصور ائتمک لازیمدیر. ائله بونا گۆره‌دیر کی، حسی مرحله‌نین الده ائدیگی معرفت ایستر معرفت موضوعونون اؤزو باخیمیندان، ایسترسه ده اونو آیران سرحدلر باخیمیندان همیشه مباحثه‌لی اولور. بیرینجی مرحله‌نین عکسینه اولاراق ایکینجی مرحله‌ده، منطقی مرحله‌ده ایستر معرفت موضوعو، ایسترسه ده اونون حدودو، اونو آیران سرحد اصلا مباحثه دوغورمور، مباحثه دوغوردوقدا ایسه هامی‌نین قبول ائده‌جہ‌یی شکیلده حل اولونور. تصادفی دئییلدیر کی، منطقی مرحله‌نی آراشدیران علملره دقیق علملر، حسی مرحله‌نی آراشدیران علملره ایسه هومانیتار (انسانی) علملر دئییلیر. ان منطقی علم ریاضیات، ان حسی علم ایسه جمعیت‌شوناسلیق (جامعه‌شناسی) دیر. بس صنعت نئجه؟ اونون درک ائتمه پروسئسینده‌کی مؤقعی نه‌دیر؟ ایستر منطقی و ایسترسه ده حسی مرحله‌ده انسانین الده ائدیگی نائلیتلر اونون آغلینا، ذکاسینا،

منطقى و حسى باجارىغىنا باغليديرسا، ديگر طرفدن ده انسانين ماراغىنا، محبت و نفرتينه، بير سۆزله انسان صنعتينه بورجلودور. محض بونا گۆرهدير كى، «صنعت هم وسيلهدير، هم ده غايهدير» دئييريك.

صنعت بير وسيله كيمى انسانى سوسىال - علمى نائليت قازانماغا و بو نائليت لر اوغروندا اولمازين عذاب - اذيتلره قاتلاشماغا، بوتون چتينليكلره دۆزمهيه، بير سۆزله دئسك علمين كشف ائتمك آرزوسوندا اولدوغو حقيقتى سئومهيه وادار ائدير، يۇنلدير.

صنعت هم ده غايهدير. چونكى سوسىال - علمى نائليت لر قازانماقلا بيولوژى احتياج لاريني اۇدهين، تامين ائدن انسان هم ده يوكسك معنوى زيروهلره چاتماغا و انسان صنعتيندن ذۇق آلماغا چاليشير. دئمهلى «صنعت صنعت اوچوندور» دئينلر قصدا، يا سهوا انسان فاكئينا گۆز يومورلار. لاکين بو سهوه باخمايaraq همين سۆزون اۇزونده ده صنعتين غايه اولدوغو حقيقتى گيزلنميشدير.

دئمهلى، انسان بير طرفدن اۇز گلهجهيینه اينانمالى، ديگر طرفدن ايسه معنا قيدالانماليدير. باخ، انسانا بونو اونون صنعتى وئرير.

مادى نائيتلر اونون بيولوژى احتياجاتيني تامين ائديرسه صنعت نائيتلرى معنوى احتياجلارينى تامين ائدير.

علمين مختلف ساحهلىرى كيمى صنعت دونياسى دا چوخ چئشىدلىدير، رنگارنگدير. اونون بير چئشىدى، بير بوياسى شعيردير.

علم انسانين عاغيل و منطق باجارىغى ايله علاقه دارديرسا، ديگر صنعت اثرلىرى كيمى شعير ده انسانين اينجه دويغولارى و حسياتى ايله علاقه داردير. بونا گۆرهدير كى، شعير انسان اورهيىنين ان اينجه تئلرلرینه توخوناراق سازين سيملرينده مضرايين تۇرتديكى عكس عملر كيمى اونلارى ديللنديرير. شعير انسان آدلى بير حساس وارليغين ائستتتيك ذۇقونو اوخشاير، كۇنلانو آليز. بعضا پاييز بولودو كيمى

توتولموش اورەكلرى آچاراق سون باھارى ايلك باھارا دۇندەير، بعضا ايسە اۆتەرى سئوينجە قاپيلمىش اورەكلرى ائلە سارسيدير كى، اونون بير داھا ساغالاچاغينا اوميد قالمير. شعير ھەم دە انسانی اىستر طبعى قوھلرە، اىسترسە دە جمعىتەكى شر قوھلرە قارشى مبارزەدە سيلاخلاندىرير و غلبە چالاجاغينا زمين يارادير، اينام وئير. شعير ائلە بير شئيدير كى، اوجا داغلار، درين درەلر، ياشيل دوزلر و اوجسوز - بوجاقسىز عمانلار يارادان طبعيتين فسونكار الى شعيرين ياراتدىغى اعجازكار منظرەلرى گۇرندە حيرتدن بارماغىنى ديشلەيپر. آخى طبعيتين گۇزەل گوشەلريندە، يايلاقلار كىمى سئيرانگاھلاریندا ھمىشە دە گۇزەللر مۇجود اولمور، انسان نفسى دويولمور. تصادفى دئىيلدير كى، ددە علسگر آذربايجان طبعيتىنى ترنم اندركن؛

«گۇزەللر سئيرانگاھيسان،

گۇروم سنى وار اول يايلاق،»

دئير.

اصليندە صنعتكارين ياراتدىغى منظرەلرين اعجازكارلىغى دا اونون انسانلا بيرگە ياراندىغىندان ايرەلى گلير و اۆلمز شاعيرىمىز ب. ق. سھندين دىلى ايلە دئسك «طبعيت انسانسىز كور اولار،».

دئمك آيرى - آيرى صنعت اثرلريندە اولدوغو كىمى شعيردە دە يارادىچىلىق جھتى اولمايدير. رئاليزمى ناتوراليزمدن آييران جھت دە ھمين يارادىچىلىقدير. بو حاقددا بير آز اطرافلى دانىشاق. معلومدور كى، انسان يوخذان وار ائتمە قابليتینه مالىك دئىيلدير. يعنى اولمايان بير شئىي تصور ائدە بيلمز. اگر بئلەدېرسە، اوندا بس مثال اوچون بوينوزلو، قولاقلى، آلا و توكلو بير قورباغانى يعنى حتى طبعيتين گيالوۋى اثرالاريندا (زمين شوناسلىق دۋورلريندە) بئلە وار اولمايان بير مۇجودو نئجە تصور ائدە بىليرىك؟ البتە انساندا يارادىچىلىق باجارىغى اولماسايدى، بئلە بير مۇجودو

تصور ائده بیلمه یه چکدی. انسانین یارادیجیلیق قابلیتی بوینوزلاری مثل اوچون اینه کدن، قولاقلاری دووشاندان، توکو قویوندان یاخود هر هانسی بیر توکلو حیواندان آلیر و قورباغایا نجه دئییرلر قوراشدیرماقلا (مونتاژ ائتمکله) یوخاریدا تصور ائتدیگیمیز کیمی غریبه بیر وارلیق یارادیر. آذربایجان خالق یارادیجیلیغیندا دیو، پری، تپه گۆز و س. کیمی افسانهوی وارلیقلارین یارانماسی، هابئله حیوانلارین، بیتکی لرین حتی جانسیز وارلیقلارین دانیشماسی همین یارادیجیلیق قوه سی نین محصولودور.

لاکین اساس مسله بوراسیندادیر کی، بس شعیری دیگر صنعت اثرلریندن آییران و اونو سجه لندیرن اؤزل خصوصیتلر هانسیلاردیر؟ بو سؤالا جاواب وئرمزدن اول آشاغیداکی نمونه لره دقت یئتیرمه ییمیز یاخشی اولاردی:

باغچادا گوللر،

اوخور بولبوللر،

بئله دئییرلر:

یئنه یاز گلیر.

داغلاری گزدیم، گلدیم.

داشلارین دوزدوم، گلدیم.

یاری بیوفا گۆردوم،

الیمی اوزدوم، گلدیم.

آتینی یان چک،

توپ - قارا بیر چک،

هامیدان گۆیچک،

گول اوغلان.

«خالق ماھنیلاریندان»

خومار - خومار باخماق گۆز قایداسیدیر.

لاله تک قیزارماق اوز قایداسیدیر.

پریشانلیق زولفون اؤز قایداسیدیر.

نه باد صبادن، نه شانه دندیر.

«ملاپناه واقیف»

ایسته سن کؤنلوم کیمی زولفون پریشان اولماسین،

اول قدر جۇر ائت منه آه ائتمک امکان اولماسین.

«میرزه علی اکبر صابر»

اول پریش کیم ملاحت مولکونون سلطانیدیر،

حؤکم اونون حؤکمودورور، فرمان اونون فرمانیدیر.

«محمد فضولی»

یوخاریدا وئردیگیمیز نمونه لری اوخویان آدام ایلک نؤبه ده اونلارا نهسه بیر نظام -

انتظامین حاکیم اولدوغونو سئزه جکدیر. دوغرو دور هر بیر یازیدا، او جمله دن نثرده

ده نظام - انتظام حاکیمدیر. لاکین نثرده کی نظام داها چوخ قراماتیک قانون -

قایدالار (قواعد دستوری)، شعیرده ایسه پوئتیک نورمالار دیر (معیار شعریتی). شعیرده

گراماتیک قایدالار پوئتیک نورمالارین تابعچیلیگینده اولور.

پوئتیک نورمالارین قابیغی وزن و قافیه دیر، مضمونو ایسه اونون موسیقی چالاری و

بدیعی لیگیدیر.

بنزتمه، سیمبولیک ایفاده لر، تکرار، جیناس، ایهام، و س. بو کیمی بدیعی واسیطه لر

وزن و قافیه قوللوقوندادیر، اونلارا خدمت ائدیر.

شعیرین مختلف علمی ادبیات و تذکره‌لرده «منظوم اثر» یاخود ساده‌جه «نظم» آدلانديريلماسی دا ائله بورادان ایره‌لی گلیر و اونلارین هئچواخت آزالمایاجاق اهمیتینی گؤسته‌ریر. داهی صنعتکاریمیز فضولی‌ده شعیری نظم دئییه آدلانديراندا یقین کی، پوئتیک نورمالارین اهمیتینی نظره آلمیشدیر:

«القصه اسباب اختراع فنون نظم جمع اولوب، مقتضی ظهور آثار اولدیغی زامانلرده، هر دم دست قدرتیم مخترعات مصنوعه‌دن گردن کائناته بیر حماییل آسوردی، و هر ساعت سیاح طبیعتیم حقایق مؤلفات بدیعه‌دن بیر گولوستانه قدم باسوردی...»
لاکین پوئتیک نورمالار شعیرین اؤزو کیمی زامانلا تکمیلله‌شیر و بو پروسئسده بسیط و نئچه هئجadan عبارت اولان میصرع سویه‌سینه یوکسه‌لیر. ایستر هئجا وزنینه، ایسترسه ده عروض وزنینه میصراعلارین اؤلچولری معین‌لشیر. مثال اوچون هئجا وزنینه ۷، ۸، ۱۱، و... هئجالی، عروض وزنینه ایسه مثلا فاعلات فاعلات فاعلات و س. وزنلر میدانا چیخیر.

ماراقلیدیر کی، میصراعلارین معین اؤلچولره مالک اولان شعیرلره یاناشی «بحر طویل» فورماسی دا ایشله‌نیر. اصلینه باخسان حال حاضیردا «سربست» آدلانديرديغیمیز شعیر نؤعو بحر طویلین مکمل فورماسیدیر. اؤلمز صنعتکاریمیز م. ع. صابرين «الامان سرکش اولوب...» آدلی بحر طویلیندن بیر پارچایا دقت یئتیرک: «الامان سرکش اولوب، گونده بیر احواله دوشن دؤر زامانین بو دل آزار، جفاکار مخالف عملیندن کی، یاخیب عالمی ناره، قویوب آواره. خصوصاً من بیچاره کی، همواره یانیب نئی کیمی اودلاره، بئله جوش و خروش ائیله‌ییرم، سانکی سیم‌واره دؤنن قلبیمه مینلرجه شراره وورولوب، اشک تریم جاری اولار کاسه چشمیمدن، امان، بار خدایا...».

گؤرونودیو کیمی صابرين یوخاریداکی بحر طویلینده شعیرین بوتون پوئتیک نورمالاری، او جمله‌دن وزن و قافیه واردیر، قافیه‌نین یئری معین اؤلچولره

محدودلاشمیر. بونو دا قید ائدک کی، آذربایجان کلاسیکلری عروض وزنی نین معین لشدیردیگی اؤلچودن هئچ ده بیر باشا بحر طویله کئچمیر، بونلارین آراسیندا واسیطه رولو اوینایان «مستزاد» (آیاقلی) آدلی شعیر نؤعوو ده یاراتمیشلار. بونا مثال اولاراق «ابوالحسن راجی» نین آشاغیداکی ساتیراسینی وئیریک:

«چایسیز بو گئجه عرشه چیخار ناله و زاریم

ای وای سیمواریم،

سنسیز بیلیرم قالمایاجاق صبر و قراریم

ای وای سیمواریم،

ای ایسته کانیم، قهوه خوریم، تنگ بلوریم،

رفع اولدو غروریم

یولداشلارا الحق سندن شام و نهاریم

ای وای سیمواریم،

دده قورقود داستانلاریندا اسلام ایدئاسی

۱۹-نجو عصردن ادبیات عالمینه معلوم اولان «دده قورقود» آبیده سی مختلف عالمرین تدقیقات اوبیئکتی اولوبسا دا هر طرفلی اؤیره نیلیب آراشدیریلما میشدیر. بو آبیده دیرئزدئن کتابخاناسیندان تاپیلدیغی گوندن اعتبارا تدقیقاتچیلار آشاغیداکی سواللارا جاواب وئرمه لی اولدولار:

۱-آبیده هانسی تاریخده یازیا آلینیب؟

۲-دیرئزدئن کتابخاناسینداکی واریانت اورینالدیر، یوخسا کؤچورمه دیر؟

۳-آبیده کی بویلا هانسی دؤورده یارانیب فورمالاشمیشدیر؟

۴-آبیده هانسی خالقا و هانسی اراضی یه عایددیر؟

۵-آبیده ده کی شخصیتلر حقیقی آدمالاردیر، یوخسا افسانوی؟

۶-آبیده ده کی اوغوزلارین ملی مدنیتی ایله اسلام مدنیتی آراسینداکی علاقه هانسی سویه ده دیر؟ و.س. و.ا.

آبیده نین(ان قدیم نسخه کیمی تانینان دیرئزدئن نسخه سینین) یازیا آلینماسی تاریخ سؤز یوخدورکی، «عثمانلی» دؤورونده و داها دوغروسو ایستانبولون فتحیندن سونرا باش وئرمیشدیر. چونکی بوشهرین آدی مختلف بویلاردا و دفعه لرله چکیلیر. لاکین بوتون بونلارا باخمایاراق اونون مکمل خطی، یازی اوسلوبو و عمومیلشدیریلیمیش شکلی دیگر بیر نسخه دن کؤچورولدوگو احتمالینی آرتیریر.

دده قورقود داستانلارینین هانسی دؤورده یارانیب فورمالاشماسی مسئله سینه گلدیکده ایسه بویلا رین مضمونو و دیل خصوصیتلری اونون مختلف دؤورلرده یارانماسینی عیانی صورتده گؤسته ریر. بویلا رین بعضیسی، اوجمله دن «دوخا قوجا اوغلو دلی دومرول»، «دیرسه خان اوغلوبوغاج» و خصوصیه «بوساطین تپه گؤزو

اۆلدوردوگو» بویلا رینین منشایی و یارانما دؤورو اثرامیزدان اولکی عصرلره گئدیپ چیخیر. بیر نچه یئرده «آمیت سویو» و «تورکیستان» هیدرونیم و توپونیملرینین ایشله دیلمه سی اونون ان آزی اسلامدان اولکی اورتا آسیا اوغوزلاری ایله علاقه دار اولدوغونو گؤسته ریر.

بیر چوخ بویلا رین مضمونو ایسه اسلامدان سونراکی دؤورلره، تورکلرین غربده و قافقازدا، اسلام دونیاسی نین اؤن جبهه لرینده خریستیانلیغا قارشى مبارزه لرینی عکس اتدی ریر.

آبیده نین دیلینه و هانسی خالقا عاید اولدوغونا گلدیکده ایسه بو پروبلیمین حل اولونما پروئسسی نین اوزون و ماراقلی اولدوغونا باخمایاراق نهایت اونون آذربایجان دیلینه و آذربایجان خالقینا عاید اولدوغو قطعی قبول اندیلیمیش و آرتیق بئله بیر پروبلیم قالمامیشدیر. مشهور آذربایجان فولکلور شوناسی «حمید آراسلی» بو حاقد ا یازیر:

«دده قورقود» کتابیندا اولان چتین کلمه لری آرخائیزم و تفکستین یانلیشلیغی ایله ایضاح اندیرلر. بو، هئچ ده بئله دئییلدیر. اثر صیرف آذربایجان دیلینده یازیلدیغی اوچون بیر چوخ تدقیقاتچیلار بو اثرین تفکستینی دوغرو اوخویا بیلیمه میشلر. پروفئسسور «ئئلدکئه» اثرین چوخ یئرینی اوخویا بیلیمه دیگی کیمی، آکادئمیک «بارتولد» دا، اؤزونون اعتراف اتدیگی کیمی، چوخ ایفاده و کلمه لرین معناسینی آنلایا بیلیمه میشدیر. «معلم رفعت» ایسه هر بیر آذربایجانلی نین بیلدیگی عادى کلمه لری بئله یانلیش حساب اندیب، معناسی آنلاشیلمادی دئییه گؤسته رمیشدیر. (۶)

محرم ارگین ده بو اثرین آذربایجانا عاید اولدوغو قناعتینده دیر. او یازیر:

«دده کورکوت کتابی بیر کره آذری ساحاسینین اثریدیر. ایچینده گئچن یئر و قوم آدلاری بونو آچیقجا گؤستهرمکدهدیر. فقط بونون یانی سیرا اثرین دیلی ده بو ساحه‌نین دامقاسینی تاشیماکدادیر...» (۷)

آبیده‌دکی شخصیتلره گلدیکده ایسه دئمه‌لی‌بیک کی، بو شخصیتلرین بیر چوخو تاریخده حقیقتا یاشامیش آدمالار اولوب، لاکین اونلارین حیاتی سونراکی دؤورلرده افسانه‌لشمیشدیر. آبیده‌نین مقدمه‌سینده دده قورقود حاققیندا اؤته‌ری معلومات واردیر:

«رسول عیه‌السلام زامانینا یاقین بایات بویوندان قورقوت آتا دئرلر بیر ار قوپدی. اوغوزین اول کیشی تمام بیلجیسی ایدی. نه دئرسه، اولاردی. غاییدن دورلو خبر سؤیله‌ردی. حق تعالی اونون کؤنلونه الهام ائدردی»...

دئمه‌لی دده قورقود بیزیم پیغمبریمیزله عینی زاماندا یاشاییرمیش، البته بو، دوغرو اولایلمز. چونکی قاباقجا دئدیگیمیز کیمی اسلامدان چوخ - چوخ اول یارانمیش بویلاردا دا دده قورقودون رولو وارمیش. مقدمه‌ده دئییلن سؤزون ایضاحینا گلدیکده ایسه دئمه‌لی‌بیک کی، بو شخصیتین پیغمبردؤورو ایله علاقه‌لندیریلمه‌سی هئچ ده غریبه دئییلدیر. اصلینده مسلمان اولموش غیر عرب خالق‌لار استثناسیز اولاراق اؤزلرینی بیر تهر پیغمبرله علاقه‌لندیرمه‌یه جان آتمیشلار. بیز بو حاقدانمونه اولاراق «بلوچ» فولکلوروندان بیر شعرین معین حصه‌سینین انگیلیس دبلینده‌کی ترجمه‌سینی وئرمکله کفایتله‌نیریک:

The five brave baloches were standing to guard the Holly Prophet, wen he offered prayers. Once battle began with Kuffar, the warriors of Kuffar were countless. The arrows fell down like hail stones and the earth began to burn, but (the five Baloches) stood firmly, their faith remained estable.

The enemy could not defeat them. On that day the Holly Prophet put the golden crown on(۸) the head of Baloch .

بونو دا قید ائتمک لازیمدیر کی، دده قورقود داستانلاری آذربایجان خالقینین فخر ائتدیگی بیر آبیده اولماقدان علاوه عمومیتله تورک دیلرینین تصویری قراماتیکاسی نین اؤیره نیلمه سینده، بیرسؤزله تورک شوناسلیقدا و خصوصیه آذربایجان شوناسلیقدا، شاه اسماعیلین اثریله یاناشی آذربایجان دبلینین تصویری قراماتیکاسی نین اؤیره نیلیب عمومی لشدیر یلمه سینده عوض سیز رول اویناییر.

مقاله نین اولینده قید ائتدیگیمیز کیمی بو آبیده هله لازیمی قدر و هر طرفلی اؤیره نیلمه میشدیر. بونولا علاقه دار تدقیقاتلارین چاتیشمایان جهتلریندن بیر ده اونون اسلامیتله علاقه سیدیر. کئچمیش سوؤت قورقود شوناسلیغیندا بو مسئلهیه توخونولموشسا دا معین چرچیوه دن باخیلدیغی اوچون بعضی یانلیشلیغا یول وئریلمیشدیر. اونلارین فیکرینجه اوغوزلارین اسلام دینینی قبول ائتمه لرینه رغما اونون حؤکملرینه هئچ ده صادق قالمیر، یئری گلدیکده آسانلیقلا اؤز دینیندن دؤنور، ایچکی ایچیر و غیر دینی آندلار ایچیر دیلر...

اوغوزلارین غیر دینی موتیولره آند ایچمه سینی اونلارین دین اینانجلاری نین ضعیف اولماسی ایله ایضاح ائدنلر سوسیال ایدیالیزمه اوغراییرلار. بو نؤع آند ایچمه لر دین اعتقادینین مؤحکم لیگی ایله سجه له نن آذربایجان خالق نین حاضیر کی مدنی عنصرلریندن بیر کی هله ده داوام ائتمکده دیر. بؤیوک شاعر ب. ق. سهند همین موضوعنو گؤزهل بیر بدیعی دیلده ایفاده ائدهرک دئییر:

هله ده، هله ده بیزیم یئرلرده،

ساده انسانلارین آندی چیراقدیر.

اثلر ایچینده، کندده، شهرده،

مقدس یئرلرین آدی اوجاقدیر.

آذربایجان خالقینین آند ایچدیگی موتیولرین بیرى ده ایشیقدير. لاکین بو ایشیغا آند ایچمک بوش یثره و دین اینامینین ضعیفلیگیندن دئییل، عکسینه وارلیغین ان بؤیوک نعمتی اولدوغو اوچوندور. شاعریمیز همین موضوعنو دا وورغولایاراق دئیمیشدیر:

قوی بونو سؤیله ییم ائل وورغونندان،
سانمایین مقصدیم بوش یاراشیقدير،
دالیجا سؤیله میش او اؤلمز انسان،
دونیا دا ان بؤیوک قوت ایشیقدير.

الله تعالی قرآن کریمین «آیت الکرسی» حصه سینده، «الله ایمان گتیرنلرین مؤولاسیدیر، اولنلاری قارانیققدان ایشیقلیغا چیخاریر» دئییه بویورماقلا ایشیقلیغی هدايت یولو ایله سینونیم توتور. اگر بئله دیرسه هدايت یولونا آند ایچمه یین نه عیبی اولاییلر؟

دوغرودور، اوروز به یین آتاسی قازان بهی آغلایاندا «بو ایش» اونا «خوش گلمه دی» و آتاسینی هده له یهرک دئدی:
... قالخیبانی یثریمدن من دورارام.
قارا گؤزلی ایگیتلیری می بویوما عارلارام.
قان آبخاز ائلینه من گئدهرم.
آلتون خاچا الیمی من باسارام.
پیلون گئین کشیشه من الیمی باسارام.
کافیر قیزین من آلارام...

بو دا اسلام اعتقادینین ضعیفلیگینی دئییل، عکسینه اونون ان گوجلو بیر حربه اولدوغونو گؤسته ریر. باشقا سؤزله دئسک ایستر اوروزون، ایستر سه ده اونون آتاسی

قازانین دیندن دۇنمەیی بۇیوک بیر مصیبت، دهشتلی بیر فلاکت کیمی قیمتلندیردیکلرینی چوخ معنالی شکیلده نمایش ائتدیریر.

ایچکی ایچمەیه گلدیکده ایسه خالق کوتلهسی آراسیندا بئله بیر وضعیتین اولمادیغی بویلا رین هامیسیندا آیدین گۇرونور. البته سارایلاردا، خانلارین و بهیلرین آراسیندا ایچکینین گئنیش یاییلماسینا دا سۇز یوخدور. بو دا اسلامیتین ضعیف اولدوغوندان ایرەلی گلمیر. معلوم اولدوغو کیمی سلطانلار(شاه اسماعیل ختایی استئنا اولماقلا) دین حۇکملرینه یالنیز اۇز شخصی منافعلرینه اویغون گلدیگی تقدیرده اهمیت وئریردیلر. هله اسلامیتدن آلتی عصر سونرا یاشایان نظامی گنجوی سارایلاردا ایچکی ایچمک عنعنەسینین گئنیش یاییلدیغینی گۇستەریر:

...«گنجەنین یاخینلیغیندا نظامی ایله گۇروشن و بو گۇروشدە اونا «حمدونیان» آدلی بیر کند باغیشلا یان «قیزیل آرسلان» نظامینی گۇرمک همن امر ائدیڤ؛ شرابلاری آرادان ییغیشدیریرلار و مطربلر مجلسدن چیخیر. گلین بو ماجرانی شاعرین اۇز دیلیندن ائشیدک:

خبر وئرنده کی، نظامی گلدی، اونون -

شادلیغینا بیر سئوینج ده علاوه اولوندو.

منیم آلاہ پرستلیگیمین حۇرمتینی گۇزلەدی...

بو یوردو اورتالیقدان مئی ییغیشدیر سینلار.

منیم ایستە گیمله رفتار ائت سینلر.

ساقی لری خدمتدن ساحلادی.

مطربلر باش اگیب چیخیب گئتدیلر...»(۹)

داها دوغروسو دده قورقود آبیدهسی مختلف بویلا ردا دفعەلرله ایچکی ایچنلرین سارساقلادیغینی گۇستەریر و اونلاری بو ایشدن چکیندیریر.

ائله دیر، ایدیالیزمه اویانلار خالق کوتلهلرله سلطانلاری البته عینی توتورلار.

هله اسلامیتدن چوخ - چوخ قاباق یاران دینی بلله نیلن «دوخا قوجا اوغلو دلی دومرول» بویوندا اسلام دینی نین اساس تملی اولان «تؤوحید»، آلاهیین بیرلیگی نئجه ده گؤزل و نئجه ده بدیی دیلله ایفاده ائدیلمیشدیر. «عزرائیل» ین یالنیز بیر واسیطه اولدوغونو باشا دوشن دلی دومرول آلاها سیغیناراق دئیر:

اوجالاردان اوجاسان،

کیمسه بیلمز نئجه سن.

گؤرکلی تانری.

نئجه جاهل لر سنی گؤیده آرار، یئرده ایستر،

سن خود مؤمنلرین کؤنلینده سن.

داییم دوران جبار تانری.

باقی قالان ستار تانری...

«قازلیق قوجا اوغلو یئگهنه گین» بویوندا ایسه آلاهیین بوتون صفتلری اسلام معیارلارینا تامامیله اویغون بیر ایفاده و عبارهلرله بیان ائدیلمیشدیر:

عزیز تانری،

(سن) آنادان دوغمادین.

سن آتادان اولمادین.

کیمسه رزقین یئمهدین.

کیمسه یه گوج ائتمهدین.

قامو یئرده «احد» سن.

آلاهی «صمد» سن.

آدمه سن تاج ووردون

شیطانا لعنت قیلدین.

بیر سوچدان اوتری.

درگاهیندان سوردون.
«تمرود» گۆگه اوخ آتدی.
قارنى ياریق بالیغى قارشو توتدون.
اولولوغونا حدین یوخ.
سنین بویون، قدین یوخ.
یا جسمله جدین یوخ...
اوغوزلار ایشی باشلاپاندا، دؤیوشه گئندنه آلاهی یاد اندیر، اوندان مدد ایسته ییردیله.
مثال اوچون دده قورقود بیر عنعنه اولاراق ایگیدلره آد قویاندا دئییردی:
«آدینی من دئدیم، یاشینی آلاهی وئرسین».
یاخود «باىبورانین اوغلو بامسى بئیرهك» بویوندا باىبورا اؤز اوغلونو ائولندیررکن
ائلچیلیگه گئتدیگی قیزین قارداشینا بئله دئییر:
«تانرینین بویروغیله، پیغمبرین قولیله، آیدان آری، گوندن گۆرکلی قیز قارداشین
بانى چیچگی بامسى بئیرهك ديله مەیه گلیمیشم».
دؤیوشده چتینلیکله قارشىلاشان بامسى بئیرک ایسه تانریا سیغینیر، اسم اعظم
اوخویور. دؤیوشده غلبه چالیدیقدان سونرا دا «آلاها شکر ائله ییر».
قورقودشوناسلارین ملاحظه لرینه رغما اسلامین بوتون اینجه لیکلرینی منیمسه میش
اوغوزلار کافرلرله دؤیوشده غلبه چالیدیقدان سونرا «کافیرین کیلسه سین ییخدیله،
یئرینه مسجد یاپدیله. عزیز تانری آدینا خطبه اوخوتدولار. قوشون آلا قانینی،
قاشین اگریسینی، قیزین گۆیچه گینی خانلار خانى بايیندیر خانا پنجیک
چیخدیله»
«قازان به یین اوغلو اوروز به یین دوستاق اولدوغو» بویوندا اوروز بهی دشمن الینه
کئچیر. بو ماجرادا ایستر قازان بهی ایسترسه ده اونون یولداشی بورلاختین تامامیله

بیر مسلمان کیمی چیخیش ائدیملر. گلین بو ماجرانین معین حصه لرینی کتابین
اؤزوندن اوخویاق:

«قازان بهی گوردی کی، کافیر قاتی باغلاندى. آتیندان یئندی، آری «سودان»
آبدست آلدی. آغ آلتین یثره قویدو، ایکی رکعت ناماز قیلدی. آدی گورکلی محمدی
یادا گتیردی. قارا دینلی کافیره گؤز قارالتدی...».

اوغلونون گلمه دیگینی گورن بورلا خاتین ایسه ارینه مراجعتله بئله دئییر:
«قارغی جدا اوینادانلار واردی، گلدی.

آلتین جدا اوینادانا یارب نولدی؟

قاراچوق آتا میننلر واردی، گلدی.

بدوی آتلی بیر اوغولا یارب نولدی؟...».

بورلا خاتینین دئدیکلرینده یارب سؤزونون ایشلمه سی چوخ ماراقلیدیر. ایندینین
اؤزونده ده آذربایجانین مرثیه ادبیاتیندا بو کیمی سؤزلر و ایفاده لر همین فورمادا
ایشله نیلیر.

ماجرانین داوامیندا قازان بهی اؤز یولداشی بورلا خاتینا سؤز وئیر کی، اوغلونو
مطلق آختاراجاق، لاکین «...بولورسام، بولدوم. بولمازام، تانری وئردی، تانری
آلدی»، دئییر.

مسئله بوراسیندادیر کی، سارایلاردا و عیش - عشرت ایلنجه لرینده مسلمان
قیزلاری یوخدور. مثال اوچون «قازان خانین ائوینین یغمالانماسی» بویوندا همین
مجلسلردن بیرى بئله تصویر اولونور:

«دوققوز قارا گؤزلو، خوب یوزلو، ساچی آردینا اورولو، کؤکسی قیزیل دوگمه لی،
اللری بیلنگیندن قینالی(خینالی)، بارماقلاری نیگارلی محبوب کافیر قیزلاری قالین
اوغوز بهیلرینه صیغراق سوروب ایچرلردی...».

کافیرلرین ایضاحیندا ایسه آشاغیداکی ایفاده لره تکرار راست گلینیر:

«ساسی دینلی، دین دوشمنی، آلاجا آتلی کافیر، ایتیم کافیر، آزغین کافیر، موردار کافیر» و س. و ا.

اوغوزلار دوشمنلرینی کافیر، اولارلا محاریبهنی «غزا» آدلانديرير و محاریبهده هلاک اولانلارینا شهید دئییلر. همین بویدا «قاراچوق چوبان کافیرین اوچ یوزونی ساپان داشی ایله یثره بوراخدی. ایکی قارداشی اوخا دوشدو، شهید اولدو...». همین چوبان سونرا قازان بهیه راپورت وئره رک دئییر:

«اوچ یوز کافیر اؤلدوردوم، غزا ائتدیم...آللاه - تعالی قویارسا، ائوینی من قورتارایم...». محاریبهده بؤیوک ایتکیلر وئرمیش قازان یار - یولداشین یولداشینی آختارارکن بیر سویون قیراغینا یئتیشیر و اؤز - اؤزونه؛ «سو، حق دیدارین گورموشدور، من بو سو ایله خبرله شیم» - دئییه دوشوندو کدن سونرا سویا مراجعتله دئییر:

«حسنله حسینین حسرتی سو،

باغ - بوستانین زینتی سو،

عایشه ایله فاطمه نین نکاحی سو،...»

یولداشی بورلا خاتین ایسه دردینی آغا جا دئمه لی اولور:

«شاه مردان علینین دولدولونون ایه ری (یه هه ری) آغا ج،

ذوالفقارین قینی ایله قبضه سی آغا ج،

شاه حسنله حسینین بئشگی آغا ج،...»

و همین محاریبه ده «اون ایکی مین کافیر قیلینجدا ن کئچدی. بئش یوز اوغوز ایگی تلی شهید اولدی.»

اسلام تاریخینده علامتدار حادثه اولان استانبول فتحی مسلمان اوغوز ائلینه ده درین تأثیر بوراخمیشدی. بو تأثیر او قدر گوجلو ایدی کی، اونو تقلید ائدیر، اؤرنک گؤتوروردولر. بئله لیکله کافیرلرین بوتون کیسه لری «ایا صوفیه» آدلانديريلدی. مثال اوچون «قازان خانین دوستاق اولدوغو» بویوندا اونون اوغلو اوروز بهی آتاسینی

قورتارماغا گئدرکن، «یول اوزهرینده کافیرین ایاصوفیه سی وار ایدی. کشیشلر بکلردی. غایت سارپ کیلسه ایدی...».

بونا گۆره ده راست گلدیکلری بوتون کیلسه لری ییخیر، یئرینه مسجد تیکیردیله. ماراقلیدیر کی «بکیل اوغلو امرانین» بویوندا خانا عاصی اولماق ایسته یین به یلره خاتین دئییر:

«ایگیدیم، بهی ایگیدیم، پادشاهلار تانرینین کۆلگه سیدیر. پادشاهینا عاصی اولانین ایشی راست گلمز...». معلوم اولدوغو اوزره یوخاریداکی سۆزلر اویدورما بیر حدیثین مضمونودور.

همین بویدا کافیرین گوجلر اولدوغونو دویان اوغوز دؤیوشچوسو آلاسه - تعالی یه یالواراق دئییر:

...«براهیمی توتدون،

خانیم گونه چولغادین،

گۆتوروب اودا آتدیردین.

اودی بوستان قیلدین.

بیرلیگینه سیغیندیم،

عزیز آلاسه، خوجام منه مدد،...».

کافیر اونا طعنه وورراق دئییر:

«اوغلان، آلیندینسا، تانرینامی یالواریرسان؟ سنین بیر تانرین وارسا، منیم یثتمیش ایکی بوتخانام وار»، دئیهرک اونون مسلمان اولدوغونو وورغولاییر.

بئله لیکله اسلام مفکوره سی، اسلام مدنیتی اوغوزلارین حیاتیین بوتون ساحه لرینه نفوذ ائده رک اولارین ملی مدنیتینه چئوریلیمیشدیر. «بای بورانین اوغلو بامسی بئیرک» بویوندا آغلاماقدان گۆرمه قابلیتینی ایتیرمیش بای بورا دئییر:

«اوغولوم ایدیگین اوندان بیله یین، سئرچه بارماغینی قاناتسین، قانینی دستمالا دورتسون، گؤزومه سوره یین، آچیلاجاق اولورسا اوغولوم بئیرکدیر. زیرا آغلاماقدان گؤزلری گؤرمز اولموشدی. دستمالی گؤزونه سیلجک آلاه - تعالی نین قدرتی ایله گؤزلری آچیلدی.»...

بونو حضرت یوسف حکایه سیله مقایسه ائتدیکده مسئله نین نه یئرده اولدوغو تامامیله آیدینلاشیر.

بونو دا قید ائدک کی، اوغوزلار سنی اولسالار دا سونرالار ایسه ثابتله شه رک آذربایجان خالقینین مدنی سجه سینه چئوريله جگ شیعه لیک ایزی کیتابدا خصوصی وورغولانیر. بیز همین موضوعیا عاید مثاللارلا سؤزوموزو بیتیریریک:
شاه مردان علی نین دولدولونون ایه ری آعاج،

آراز قزنتی ایله مصاحبه

جمعیتیمیز اؤز گلهجه یینی قورماق اوچون ائله آداملار یئتیرمه لیدیرکی، رسمی تحصیل وپندا قوژی دایره لر اونلاری یئتیرمکدن عاجز دیر. یوکسک وظیفه ده چالیشان و جمعیه تاثیر بوراخان شخصلری نظردن کئچیرسک سؤزوموزون دوغرو اولدوغونا ایناناریق. هئچ بیر علم، بیلک و صنعتکار عالی تحصیل اوجاقلاریمیزین یئتیرمه سی دئییل، داها دوغروسو اؤزونون یئتیرمه سیدیر.

دئمک «دوکتور» و «مهندس» کیمی تیتوللاری داشییانلارا گؤز دیکمه ملی یک، چونکی اونلار درس اوخویوب تیتول صاحبی اولموشلار و غربده کیلرین عیبه جر فوتوکوبی سیدیرلر. اونلار دوغما مدنیتیمیزین مئیوه سی دئییللر. قونشو باغیندان دریلیمیش و اؤز باغیمیزدان آسيلمیش مئیوه دیرلر. کتابلار باخین. مثلا «جامعه شناسی آموزش و پرورش ایران» و... بو کیمی تیتوللار سیزی آلداتماسین. معین شکیلچیلر آرتیریلیمیش آدلار دیرلار. هامیسی کئپلئر، هئقئل، مارکس و هایدقئر کیمی آدلار لودلودور.

س. استاد، اؤز ترجمه حالینیزدان اوخوجولاریمیزا بیر آز دانیشاسینیز.

ج. بیلدیگینیز کیمی من عباد ممی زاده یم. فارس دیلی یازیلاریمدا همین آدلا چیخیش ائدیرم، آنا دیلیمیزده کی یازیلاریمدا ایسه ع. م. آغداشلی تخلص ائدیرم. ۱۳۳۰نجو ایلین پاییزیندا ملا محمد رضا یثیجه سینده آنادان اولموشام. ۱۳۳۷جی ایلده کندیمیزده یثنی اصولدا مکتب آچیلیب، من اورا گئتمیشم. ۵ ایل ابتدایی مکتبی اوخودوقدان سونرا، آلتینجی صنیف اولمادیغینا گؤره بئکار قالیمیشام. ایکی ایلدن سونرا آلتینجی صنیف آچیلدیقا یئنیندن اوخوماغا باشلامیشام. ۷ و ۸نجی صنیفی ده متفرقه شکلینده داوام ائتدیرمیشم. ۹نجو صنیفدن اعتبارا اردبیلین

«مهرگان» مدرسه‌سینه گئتمیشم. اورتا مکتبی همین مدرسه‌ده بیتیردیکدن سونرا اصفهان دانیسگاه‌ی‌نین علملر دانشکده‌سینین گئولوژی (زمین شوناسلیق) کورسونو ۱۳۵۵نجی ایلده بیتیرمیشم.

س. بیزی ماراقلاندیران موضوع سیزین هاچاندان آنا دیلینده یازیب اوخوماغا باشلاماغینیزدیر.

ج. من یازینی اوخویا بیلدیکدن اعتبارا آنا دیلینده ده اوخوماغا باشلامیشام. البته مدرسه‌ده، هرهانس‌ی بیر معلم و یا موللا یانیندا دئییل، ائوده و اؤزوم اوخوموشام. بئله کی، قدیم ائولرده نااغل کتبی اوخویاردیلار، اونلارین چوخو دا تورکی اولاردی. قوهوملاریمیز ییغیشاردیلار بیزیم ائوه و آتام اونلارا کتاب اوخویاردی. من ده بئله‌جه کتاب اوخوماغی اؤیرندیم. ماراقلیدیر کی، اوچونجو صینیفه بیرینجی دفعه معلم بیزدن ایسته‌دی کی، «انشا» یازاق. «وفای سگ» آدیندا بیر درسیمیز وار ایدی. دئدی کی، بو درسدن نه باشا دوشوبسوزسه صباح یازیب گتیره‌جکسیز، بونا دئیر «انشا». من ده، دقیق یادیمدا دیر کی، ائوده درسدن باشا دوشدویومو، آنا دیلینده باشا دوشوردوم ده، فارسجا «وفای سگ» اوخوسایدیم دا، «ایتین وفاسی» ایفاده‌سینی باشا دوشوردوم، ائله او ماجرائی آنا دیلینده یازدیم.

صباح معلم، «کیم یازیب؟» - دئییه سوروشدوقدا مندن باشقا هئچ کیم بارماغینی قووزامادی. دئدی گل اوخو. گئتدیم، باشلادیم اوخوماغا. معلم هم گولومسه‌دی، هم تعجب ائتدی کی، من تورکی‌نی بو راحتلیغا، فارسیدان دا راحت اوخویورام. سونرا دئدی: «اوغلوم، فارسی یازمالیسان». فارسی یازمالیسان دئینده، ائله او زاماندان دا «انشا» یازماق یاددان چیخدی و بیر ده قالدی ۶جی صینیفه. دئمه‌لی من اولدن آنا دیلینده یازیب اوخوموشام. لاکین بونون (آنا دیلینده یازیب اوخوماغین) اصل قیغیلجیمی، یعنی دوزگون علمی استقامته دوشمه‌یین اصل قیغیلجیمی ۵۳ - ۱۳۵۲ده اولوب. من او واخت اصفاهاندا طلبه ایدیم، درس اوخویوردوم. بیر گون

اؤده سیجیلی و سند قوولوغونو آختاریردیم. آنامین کبین کاغیدینا راست گلدیم. اوخویوب گولمهیه باشلادیم. آنام ائله بیلدی کی، اونون کبینی نین آزیلینا گولورم. «تیه گولورسن»، دئدی، «بو آلتیش تومنی او زامانین پولو ایله طایفانیزین وار - یوخونو ساتسایدیلار دا، اؤدهمزدی». دئدیم: «من اونا گولمورم، تورکی یازیلدیغینا گۆره گولورم». ددهم دئدی: «آخی پیشهوری دؤورونده یازیلیب»، اؤز - اؤزومه دوشوندوم کی، دئمک آنا دیلینده ده یازیب اوخوماق اولار. او چاچاق بئله فیکر ائدیردیم کی، دنیا دا هامی فارس دیلینده یازیب اوخویور. او زاماندا اعتبارا آنا دیلینی علمی شکیلده اؤیرنمک فیکرینه دوشدوم. اونون قراماتیکاسینی، ادبیاتینی، دیلینی اؤیرنمهلیم. بو جور بیر کتاب اله گتیرمکده ایسه چوخ چتینلیک چکدیم. بئله کی، بیر «حیدر بابان»ی تاپماق اوچون اصفاهاندان اردبیل و تهرانا گئتمه لی اولدوم و آخیر کی، تاپدیم. اونو الیمده اوخویارکن بیر نفر دئدی: «سازیمین سؤزو» آدلی بیر کتاب دا چیخیب. اونو داها دا چتین الیه بیلدیم. گۆردوم دوغرودان دا ادبی دیلیمیزده یازیلان بیر کتابدیر. نهایت تدقیقاتا، داها دوغروسو اؤیرنمه یه باشلادیم. آما بو اؤیرنمک چوخ چتین ایدی. ۱۳۵۷ جی ایله دک سون درجه چتین ایدی. چونکی بو دیله یازیب اوخویانی یا دینسیز، یا جاسوس، یا دا سئپاراتچی (تجزیه طلب) آدلانديرديلار. انقلابدان سونرا ائله بیل کی، دنیا ده ییشیلدی. آنا دیلینده یازیب اوخوماق راحتلاشدی. یاواش - یاواش ژورنال چیخدی، قزنت چیخدی، شعر و نثر کتابلاری چیخدی. بونلار چیخدیقجا ایسه دنیا ده ییشیلدی.

نه ایسه، ایندینی او دؤورله مقایسه ائندنه آدام اینانمیر کی، آدام بو قدر یاساق ایچینده یاشاییرمیش.

س. اوستاد، «شامان» کتابینی، فیکر ائدیرم چوخ مشهور اولوب. دوستلار، اکثرا اوخویوبلار و چوخلاری آغلاييبلار، آما اوبیری یازدیقلارینیزی بیز تانیمیریق. نه

کتابلار یازیسیز کی، گزپ تاپاق. او کتابلار باره سینده بیر آز ایضاحات وئرن. بیر ده، شامانین ایکینجی قسمتی، چیخاق، یا چیخما یا چاق؟

ج. دئمەلی اون ایل اوله دک، یعنی ۱۳۷۲ جی ایله دک نه مقاله یازماغا، نه ده کتاب یازماغا اؤزومه اجازه وئرمه میشم. علمی جهتدن دئییرم. آخی کتابدا سهوه یول وئریلمک، غیری - علمی یازماق منیم نظریتمده باغیشلاتماز دیر. قبول ائله یک کی، هر یئریندن دوران کتاب یازما مالیدیر. من مایوس ائله مک ایسته میرم. بو، او دئمک دئییل، دئمک ایسته میرم کی، من چوخ حساس و طلبکارام. نهایت ۱۳۷۲ دن بو یانا مطبوعاتدا مختلف مقاله و شعرله چیخیش ائتمه یه باشلادیم. همین ایلردن (تألیفله یاناشی) ترجمه ایله ده مشغول اولدوم. فارس دیلیندن، عرب دیلیندن، بیرینی ده اینگیلیس دیلینده آذربایجان دیلینه ترجمه ائلمه یه باشلادیم. بو ترجمه لرین چوخو منیم اوچون آنا دیلینی و اونون اینجه لیکلرینی اؤیرنمک و داها دوغروسو منیمسه مک خارا کتتری داشی بیردی. ان چوخ سئود یگیم ترجمه ایشیم «فارس دیلینی تدقیق ائدن آذربایجان عالیم لری» آدلی کتاب دیر کی، ایکی نفر شرق شوناس عالیم، طیه علسگرا و او و جمیله صادق او و یازمیش دیر. اونو کؤنوللو اولاراق آذربایجان دیلیندن فارس دیلینه ترجمه ائتدیم. چوخ گؤزه ل بیر کتاب دیر، آما نه اؤزومده وار، نه ده ساتیشدا. بونو دئییه بیله رم کی، هر کیم اونو تاپیب اوخوسا چوخ خیرلی بیر کتاب دیر. بیر کتابیم دا وار کی، ایکی نفر لیکده یازمیشیق، «آذربایجان دیلی سفرده». «استاندارد» نشریاتی چاپ ائدیپ. گویا بو نشریات بوتون دونیا دیل لرینده بئله بیر کتابلار بوراخیر. بونو دا اونلار تکلیف ائتدیلر، بیز ایشله دیک. بو کتابی تاپماق اولار. بیر سیرا علمی، ادبی، تدقیقی مقاله لر ده یازمیشام، فارس دیلینده آز، آذربایجان دیلینده چوخ. نهایت ایش بو یئرله گلیب چیخدی کی، بیز «شامان» رومانینی اوزه رینده ایشله دیک. رومان یازما غیمین اساس سببی بودور کی، اول من نثرچی یم، شعر اصل یارادیجیلیق خطیم دئییل، هردن بیر یازیرام.

ایکینجیسی بودور کی، هر خالقین نثر تمهلی اولماسا اونون شعیری اینکیشاف ائلهمز، یئرینده جه آدیملایار، حتی گئری ده گندر. چونکی دیلین گؤزهللیگی اساسا نثرده بللنر. نثری مینمسه مهین آدام شعیر یازسا دلی خاراب اولار. اودور کی، چوخدان پلاتینی تۆکدویوم، پلانلاشدیردیغیم «شامان» رومانینی باشلادییم یازماغا. دوزونو آختارسان بونون چاپی، بیرینجی جیلدینین چاپی دا تلهسیک اولدو. چونکی پولوم یوخدو چاپ ائلمهیه، هئچ ایندی ده یوخومدور. فیکر اندیردیم چاپ اولونمایاجاق. بیردن اونو مالیهلشدیرمهیه حاضر اولان بیر آدام تاپیلدی. تلهسیک اونون بیرینجی جیلدینی چاپ ائلهدیک گئتدی. دوزونو آختارسان هئچ اینانمازدیم کی، نثر اثریمیز آنا دیلینده بئله قارشیلانسین و بو قدر ساتیلسین. ۳۶۰۰ جیلد ساتیلدی. ۵۰۰۰ تیراژدا بوراخمیشدیق. ایندی ۱۴۰۰ جیلدی قالیر. ۳۶۰۰ جیلد آذربایجان دیلینده کتاب ساتیلماق بؤیوک ناثلیت دیر. ائلهسینه راست گلدیم کی، آراد، اوزو بئساواد اولدوغونا گؤره ارینه آلدیریپ اوخوتدوروب.

ایندی ایسه همین رومانین ایکینجی جیلدینین اوزهرینده ایشلهییرم. یوبانماغین دلیلی ده بودور کی، من دئییردیم بو کتاب حاققیندا مختلف نظرلری بیلیم. چوخلو مکتوب گلدی. بونلارین بعضیسی جمعی دؤرد سطیردن عبارت ایدی، بیر ده ۱۴ صحیفهلیک بیر مکتوبدور. لاکین من مطبوعاتدا جدی تنقیده راست گلمهیدیم. البته ایکی اوچ یئرده تعریفه راست گلدیم، آما تنقید گؤرمهیدیم. بئله آدام وار ایدی، اؤزومه دئییردی کی، مثلاً بو ایرادی وار. نه قدر دئییردیم بالام بونلاری یازین، قوی تنقید ادبیاتیمیز اوزه چیخسین، یازیلماقدان قورخو اولماسین. بئله فیکر ائلهمه سینلر کی، بیرى اونلاری تنقید ائلهسه ضدینه الله شیر، اولمادی. نهایت من او مکتوبلاری و ائلهجه ده دیل جاوابی ائشیتدیگیم ایرادلاری عمومی لشدیردیم. ایندی ایسه ایکینجی جیلدینین اوزهرینده ایشلهییرم. فیکریم ده بودور کی، ایکینجی و اوچونجو جیلدلرینی بیر یئرده، حتی ممکن اولسا بیرینجی جیلدینی ده بعضی

دهیشیکلیکلردن سونرا بیر یئرده چاپ ائتدیریم. بونو دا دئییم کی، تهراندا بیر آی بوندان اول مراجعه ائله دیلر کی؛ نیه چاپ ائله میرسن. سؤز پولون اولماماسیندان گئتدی. اونون بیر مقدارینی بونونا آلاجاغینا حاضیر اولدوغونو بیلدیردی.

اومیدوارچیلیق وار. سونراکی جیلدلرین معین پارچالارینی دا یازمیشام. س. اوستاد، سیزین تدریسده مهارتلی اولدوغوندان خبریمیز واردیر. ایسته ییردیم تدریس سابقه نیزدن بیر آز ائشیدیم.

ج. البته ایندیکی بو تدریسی بیز ادبی - مدنی فعالیتین بیر قولو کیمی قیمتلندیریریک. چونکی رسمی تدریس یوخدور، رسمی دایره لرده تدریس اولونمور. اونا گؤره ادبی مدنی فعالیتیمین بیر حصه سی کیمی قیمتلندیریریم. من خصوصی محفللردن علاوه آنا دیلینی دانشکده بهداشتدا تدریس ائله میشم. مختلف شعر آخشاملاریندا، مختلف ییغینجاقلاردا دیل حاققیندا بحث اولاندا مندن بیر آیلیق کورس کئچیریلمه سی ایسته لینیب. بئش - اون نفرلیک بیر تدریس کورسو کئچیرمیشیک. ایندی ائله بیر وضعیت یارانیب کی، آرتیق تدریس علمی شکل آلمالیدیر، دوزگون استقامتده و جدی بیرشکیلده اولمالیدیر. بیلیم بونا نه حدده امکان وار.

س. نئجه کی، بیلیریک بیزیم دیلیمیز چی انقلابدان قاباق یا سونرا غیر رسمی بیر دیل ساییلیر. بو دیله و بونون صاحب لرینه چوخ جفالار اولوب. ایسته ییردیم بوردا بو ایکی دؤورهنی مقایسه ائده سیز.

ج. چوخ تأسف کی، ایراندا دیل مسئله سی سیاسی بیر کاتئقوریا کیمی گؤتورولوب، قیمتلندیریلیب. دئمهلی ایران حاکمیتی نین سیاسی خطی نین هدفی اولوب بیزیم دیلیمیز. تاریخده، هر کیم بیر آز آراشدیرسا، پهلوی رژیم ی باشلاناجاق ملی مسئله یوخدو ایراندا. یعنی مین ایللر بویو ایستر فارسلا، ایستر تورکلر و(ایسترسه ده) دیگر خالقلار کؤنوللو اولاراق، زورنان یوخ، بیر-بیری ایله یاشاییب و بؤیوک بیر

مدنیت یارادییلار، اسلام - ایران مدنیتی. لاکین قاجار دۇرۇندە روسیا و اینگیلیس استعمارچیلارینین مداخلەسی ایران خالقارینی اونلار قارشى مبارزه آپارماغا یۇنلتدی. دئمەلى بو مبارزه ملی خاراكتئر داشی ییردی. ایراندا یاشایان بوتون خالقارین هدفی بو ملی مبارزهده اشتراک ائله دیکلرینه گۆره بیر ایدی، خارجی دوشمنه قارشى مبارزه ایدی. بو مبارزه مشروطیت انقلابی شکلیندە اۇزونو گۆستەردی. آما بو انقلاب یاریمچیلیق قالدی، بیلدیگیمیز دلیللره گۆره. سونرا ایران خالقاری بئله بیر نتیجه یه چاتدیلار کی، شاهلیق اصول - ادارهسی (آرادان) گئتمه یینجه بو مبارزه تام اولمایاجاق، دوزگون اولمایاجاق. بونا گۆره جمهوریت فیکری گلیردی آرایا. بئله بیر وضعیتده اینگیلیس ایمپیریاسی طرفیندن رضاخان کیمی آدم حاضرلاندی. رضاخان ایکى ایش گۆرمەلى ایدی: بیرى مرکزی قدرت یاراتمالی ایدی، اقتدارى تمرکزلشدیرمەلى ایدی. ایکینجیسی ایرانین ملی مبارزه سینی اۆز اساس مقصدیندن یاییندیرمالی ایدی. بیرینجى وظیفه تام موفقیتله عمل ائلندی. خانلارین ظلمونه معروض قالان جاماعات بونا طرفدار اولدولار. ایکینجى وظیفه نى یئرینه یئتیرمک اوچون ایران خالقارینین ملی مبارزه سینی، ملی حسیاتینی خارجه یوخ، بیر - بیرینه طرف یۇنلتمک فیکرینه دوشدو. بونو دا موقتى اولموش اولسا دا یئرینه یئتیردی. دئمەلى ایرانین ایچینده بیرینجى دفعه اولاراق تورک - فارس مسئلهسى، ملی مسئله یاراندى. بو مسئله داوام ائله دی و تاریخیمیزین مختلف مقطع لرینده اۇزونو گۆستەردى کی، بورادا آد چکمه یه احتیاج یوخدور. نهایت ۱۳۵۷جى ایلده پهلوی رژیمى دئوریلدی. بئله لیکله ده دیلیمیز پهلوی سیاستىنین نتیجه سى اولاراق غیر ایرانی بیر دیل کیمی قلمه وئریلدى. غیر ایرانی بیر دیل کی، گویا سونرادان گلیب، آذربایجانلیلار اؤیره دیلیب. حتی ائله لری وار کی، بیزیم اۇزوموزو ده گلمه حساب ائدیrlر. ایکینجى سیاست دیلیمیزین موریدینده بو ایدی کی، گویا بو دیلین کۆکو قدیم فارس دیلىنین مختلف

لهجه لریندن بیرى ایدی، آذرى لهجه سى، حال بو کی، بئله بیر دیل تاریخین هئچ بیر مقطع لرینده اولماییب و تامامیله اویدورمادیر.

س. اوستاد باغیشلایین، حتی دئییرلر کی، شیخ صفی اردبیلی آذرى دیلینده یازارمیش کی نئچه کتابی دا مؤجوددور.

ج. بلی، بونلار دا واردیر. آما او یازینی بیزه ده گۆرسه ده لر، بیر صحیفه سین گۆرسه ده لر. گۆرک کی، بو یازی نه دیر، هانسی دیلده دیر. بو، مؤجود اولمایان قوندارما بیر دیلدیر کی، یالنیز شووینیستلرین ذهنی خولیلاریندا یارانیب و معین آداملاری اطرافینا ییغیب. بو ایشی سیستماتیک شکیلده احمد کسروی باشلادی و شووینیستلری بیر یئره ییغا بیلدی. ایندی ده اونون سؤزلریندن آرتیق بیر سؤز دئییلیمیر. حتی او دؤورده آمتریکانین اوزو ده بونو قوتلندیردی. اگر اوخوموش اولسانیز «ریچارد کاتثم» آدلی بیر نفر کی، انقلابدان سونرا دا ایراندا اولوب، آمتریکانین سفیرلیگینده اولوب و معین آداملارلا علاقه یارادیب. یعنی هم جاسوسلوق فعالیتینده اولوب، هم ده بونون بیرکتابی وار «تاسیونالیسم در ایران»، کی، «فرشته سرلک» آدیندا بیر شخص ترجمه ائدیب. بو کتابی اوخویاندا آدام ائله بیلیر کی، بیر معلم دیر، پان ایرانیستلره، شووینیستلره تدریس ائدیر، اونلارا گۆسته ریش وئیریر. دیل و مدنیت حاققیندا قوندارما تعریفلر وئریلیر. هله دیلیمزین حاققیندا اوندان دا گولمه لی سؤزلری یازیلیب. لازیم اولسا دقیق عنوانینی دا تاپا بیلهرم، گویا تورکلر تورک دیلینی بیلمیردیلر، بو دیلی اونلارا موغوللار اؤیرتدی، دئمه لی اگر موغوللار تورک ایدیلرسه، تورک دیلینی ده بیلیردیلر، یوخ اگر تورک دئییلدیلرسه نه تهر اولار کی، آدام اؤز دیلینی قویوب آیری بیر دیلی اؤیرتسین؟

یاخود مثلا «نگاه نو» آدلی بیر مجله ده، ۱۳۶۹جو ایلین پاییزیندا یا قیشیندا اولاردی کی، یازمیشدی: «زبان آذربایجانی ملغمه ای است از فارسی، ترکی و عربی». یعنی دیلچیلیک علمیندن خبرسیز جاماعاتا یازیب قورخودور، نگران ائدیرلر

كى، باخ بو دىلين ايچينده فارس سۆزو ده وار، عرب سۆزو ده. گويا گلمه لغتلىر بير دىلى آيرى بير دىل ائدير. بونلار هاميسى قورخوتماق اوچون و ذهنلىرى ياييندىرماق اوچوندور. حال بو كى، سن آذربايجان دىلينده اولان گلمه سۆزلىرى چيخارت، فارس دىلينده ده، اينگىلىس دىلينده ده خارجى سۆزلىرى چيخارت. بو اوچ دىلين ايچينده ان آز گلمه سۆز آذربايجان دىليندهدير. دئمەلى اينگىلىس دىلينده خارجى سۆزلىرىن اولماسى بو دىلين ضعيفلىگينه دلالت ائلهمز. دىلين باجاريقلى و قدرتلى اولماسىنى گۆستەيرير. هر دىل بوتون اينجهلىكلىرى ايفاده ائتمك اوچون ديگر خالقلارلا سۆز آل - وئرينه گيرمهليدير. فارس دىلينده «ق» حرفى اولان سۆزلىر يا عرب سۆزودور، يا تورك سۆزو. حتى ميصيرده عرب دىلينه گيرميش نئچه مين تورك سۆزونو احاطه ائدن بير كتاب چيخيب.

آرتيق زامان دهيشيلىب. شاه دؤورو دئييل. حتى شووينستلر اؤز سياستلىرىنى يوروتمهيه قادر دئييللر. يعنى بير طرفدن بير سۆز دئييرسه، او بيرى طرفدن آنا دىليميزه مئيلمىزى بير آز دا آرتيرير. بوتون بونلار باخمايلاق بير ايشى گۆره بيلير. او دا ذهنلىرى اوز دوزگون استقامتيندن ياييندىرماقدير. مثلا من دىلىمى اؤيرنمك عوضينه ذهنيمى گلمه سۆزلىر قاتسين. دىلين اؤزونون قانونو وار. بو قانون آيرى - آيرى شخصلرين ايستكلريندن آسيلي دئييل، اوبىئكتيودير(عيني خصوصيتى وار). س. اوستاد، دوستلارين آراسيندا بعضا اساس بير بحث گئدير كى، بيزيم دىليمىزىن آدى توركىدير، يا آذرى؟ سيزين فيكرىنيز ندير؟

ج. دئديگيم كيمي دىلين آدىنين اوستونده، دوروب ايشىنى بوراخيپ گئجه - گوندوز آد اوسته فيكىرلشهسن، بو، بير نؤع ائله بيل سنه انگل تۇره دىبلر ايشينده. باخ بيز دىلچىلىك علمى باخيمىندان دىلين تصنيفاتينا باخساق «تپ» دن سونرا «عائله» وار. دىل تصنيفاتيندا التصاقى دىللر تپىي نئچه عائلهيه بۆلونور. بونلاردان

بیری تورک دیللیرى عائله سیدیر. دئمه‌لی واحد تورک دیلی معناسیزدیر. ایندی دوزدور تورکیه‌ده گئندن دیل دونیادا تورک دیلی آدی ایله تانی‌نیر. آمما علمی باخیمدان بو آد دوزگون دئییل.

بیز بونو باشا دوشک کی، دیلیمیزین انکیشاف تاریخینده، تکامل تاریخینده کئچیردیگی پروسئسلری نظره آلساق، بو پروسئس بیر نئچه دؤور اولوب. بو پروسئسلری بوتون تورک دیللیرى، او جمله‌دن بیزین آنا دیلیمیز کئچیریپ: پروتوتورک دؤورو، عموم تورک دؤورو، تورک دیللیرى دؤورو. بیرینجی دؤورو واحد تورک کؤکلو التصاقی دیل دؤورو ده آدلاندیرماق اولار. ایکینجی دؤور التصاقی دیللیرىن مختلف دیلله آیریلما سیدیر کی، اونلاردان بیری ایندی آدلاندیردیغیمیز واحد تورک دیلیدیر. اوچونجو دؤور تورک دیللیرى عائله‌سینین، مختلف تورک دیللیرىنین، او جمله‌دن آذربایجان دیلینین میدانا گلمه‌سیدیر. پروتوتورک دؤورونه عاید یازی یاخود تاریخی فاکت الدهه اولونماسا دا عموم تورک دؤورونه عاید چوخلو نمونه‌لر واردیر. اونلاردان ان مشهورو «اورخون - یئنی‌سئی» آبیده‌لریدیر. اورادا واحد بیر دیلده دانیشان مختلف طایفالارین، او جمله‌دن اوغوز، تابغاچ، قیرغیز و... تورک آدلاری چکیلیر. بورادا «تورک» دیل آدی دئییل، قبيله آدی، طایفا آدیدیر (تورک بودون). سونرا عربلر اورتا آسیادا گؤی تورکلره قارشیلاندا بیلیمیرلر کی، اونلارین تابعیلیگینده اولان مختلف طایفا و طایفا بیرلشمه‌لریدیر. ائله بیلیرلر کی، هامیسی تورکدور. اودور کی، بو طایفالارین هامیسینى تورک آدلاندیریرلار. اورتا آسیادا نه قدر تورک طایفاسی ایله عینی دیلده دانیشان طایفا وار ایدیسه هامیسینى تورک آدی ایله چاغیریرلار. حتی بو آد نظامی دؤورونه کیمی داوام اندیر. نظامی حیات یولداشی «آفاق» خانیمه منیم تورکوم دئییر. بو سؤزده دیل مسئله‌سی یوخدور. نظامی آفاقی اورتا آسیادان و قیپچاق طایفاسیندان اولدوغونا گؤره تورک آدلاندیریر.

همین نظامی دیلدن دانیشاندا دا تورک آدینی ایشله دیر. لیلی - مجنون پوئماسی نین مقدمه سینده یازیر کی، «آخسیتان» منه دئدی: لیلی - مجنون اثرینی تورک دیلینده یازمایا جاقسان. دئمهللی نظامی دیل باخیمیندان تورکدور، طایفا باخیمیندان ایسه اؤزونو آیییریر، چونکی آیری بیر بؤلگه ده یاشاییردی. او دؤور عموم تورک دؤورودور. لاکین طایفالار گنیشلنمه یه، یاییلماغا باشلادیقدا هر بیر شیوه اؤزاینکیشف یولونو داوام ائتدیره رک مستقل بیر دیله چئوریلدی. سانسکریت کؤکلو اولان هند - آوروپا دیل لرینی نظره آلساق ایراندا فارس دیلینین بیرینجی باخیشدا اینگیلیس دیلی ایله عینی کؤکدن اولدوغو تعجب دوغورور. تورک طایفالاری دا واختی ایله اؤز اینکیشف یولونو داوام ائتدیره رکن بوداقلار و بوداقلاردان دا قروپلار آیریلدی. او جمله دن اوغوز دیل قروپو یاراندی. اوچ مستقل دیل بو قروپدا یئرله شیر: تورکمن دیلی، بیزیم دانیشدیغیمیز دیل و عثمانلی ایمپئریاسیندا یاشایان تورکلرین دیلی. بو قروپ ایچینده بیزیم دیل اورتا مۇقعه ده اولدوغونا گؤره تورکی آدلانیر، اونلارینکی ایسه تورکمن دیلی و عثمانلی یاخود ایستانبول تورکیسی آدلانیردی. سونرالار عثمانلی ایمپئریاسیندا ده ییشیکلیکلر باش وئردی و پارچالاندى. ایندیکی تورکیه اۆلکه سی یاراناندا دیل لرینین آدینی «تورکجه» قویدولار. چونکی بو ایش اورانین شووینیستلرین الینده ایدی. بیزیم دیله ده آذری شیوه سی دئدیله و دئییرلر. بو طرفدن سووئت اتفاقیندا آذربایجانلا تورکیه نین علاقه سی نی کسمک و عینی حالدا آذربایجان دیلینین مستقللیگینی قوروماق اوچون آنا دیلیمیزه آذربایجان دیلی آدینی وئردیلر.

ایندی مسئله بوراسیندادیر کی، بیر یاندا ن فارس شووینیستلری دیلیمیزه «لهجه آذری» دئییر، گویا کی، قدیم فارسی نین بیر شیوه سی اولوب، او طرفدن پان تورکیستلر «آذری شیوه سی» دئییر کی، بیر

زمان اوڭز ديلمیزده يازيب اوخوماق ايسته سك ايستانبول تورکيسي
گؤتورک. ايندى بيزيم ديلميزين باشينا بو اويون گليب. آرتيق مؤجود
وضعيتي ده ييشديرمک اولماز، چيخيش يولو يوخدور. بين الخالق عالمده
و ديلچيليك ادبياتيندا تورک ديلي دئييلنده ايستانبول تورکيسي نطرده
توتولور. ايراندا ايسه بعضيلري آذربايجان تورکجه سي و يا آذربايجان
تورکيسي آديني تکليف ائتميشلر. آذربايجان جمهوريتينده «آذربايجان

... ..

سوسماق بيلمه‌ين شاعير

(هاشيم ترلاني «يولچو يولدا گرک» کتابينا يازيلميشدير)

هر بير بديعی اثری آراشدیرماق اوچون اونداکی فورما و مضمونداڭ علاوه یارادیجیلیق مئتودونو، ژانرینی و فردی ایفاده طرزینی ده معین‌لشدیرمک لازیم‌دیر. البته بونو دا قید ائتمه‌لی‌یک کی، عمومیتله ایرانیمیزدا و خصوصیتله آذربایجاندا تنقید ادبیاتی‌نین اولمماسی بو ایشی اولدوقجا چتین‌لشدیریر. داها دوغروسو اۆلکه‌میزده بئله بیر یانلیش تصور واردیر کی، گویا هر بیر صنعتکار، او جمله‌دن یازیچی و شاعرلر ایسته‌دیکلری مئتوددا یازیب یارادا بیلرلر. بو، البته چوخ تهلوکه‌لی و صنعتی ضد بیر فیکردیر. تصادفی دئییلدیر کی، صنعتکارلیق باجاریغی باخیمینداڭ زنگین اولدوغوموزا باخماپاراق هله نئجه دئیرلر «بوشقبا قویمالی» صنعت اثریمیز اولدوقجا آزدیر.

معلوم اولدوغو کیمی انسان اؤز یارادیجیلیق دؤورونده اوزون یوللار کئچمیش و مختلف مرحله‌لردن سوووشموشدور. سیمبولیزمه، رومانئیزمه، فورمالیزمه، مودرنیزمه، سون زامانلاردا ایسه پوست مودرنیزمه اوغرایاراق بؤیوک زیانلار چکمیشدیر. جسارتله دئمک اولار کی، خالقین توکنمز یارادیجیلیق خزینه‌سی، فولکلور اولماسایدی، دوغرو یولو تاپماق بلکه ده غیرممکن اولاجاقدی. باشقا سؤزله دئسک خالق کوتله‌سینه آرخالانماق گونش کیمی پارلایان و دوغرو یولو گؤسترن بیر چراقداڭ یارارلانماق دئمک‌دیر.

خالق یارادیجیلیغی‌نین تاریخی تحلیلی گؤسته‌یر کی، انسانین اساس یارادیجیلیق خطی رئالیزم مئتودو اولموشدور. بو مئتودون اؤزو البته، مختلف بديعی واسیطه‌لردن، بديعی ایفاده‌لردن و ائله‌جه ده دیگر مئتودلارداڭ استفاده ائتمیشدیر. محض بونا گؤره ده سیمبولسوز، رومانئیکاسیز، فورماسیز رئالیست بیر اثر تصور

ائتمك اولماز. اساس مسئله بوراسيندادير كي، دئديگيميز مئتودلار صنعت اثرى نين آپارىجى خطينه چئوريلمەمەليدير.

ياراديجيلىق كئچميشى نين بو و يا ديگر مرحله لرينده سيمبوليزم، رومانيزم و س. نين آپارىجى رول اوينادىغى هئچ ده اونون ايندىكى دؤورده ياراديجيلىق مئتودو كيمي گؤتورولمەسینه حاقق قازانديرمير. او مئتودلارين كئچميشده كي رولو انسان بيليگى نين، ائستتتيك قاورايشين سويه سيندن آسيلي ايدى. باشقا سؤزله دئسك سوبيئكتيو ائستتتيكانين لابد طلباتى ايدى.

آذربايجان ادبياتيندا، داها دوغروسو آذربايجان ليريكاسيندا ايلك رئياليست اثر ملاپناه واقفه عايددير:

خومار - خومار باخماق گؤز قايداسيدير.

لاله تك قيزارماق اوز قايداسيدير.

پريشانلىق زولفون اؤز قايداسيدير.

نه بادصبادان، نه شانه دندير.

بو پروسئس داوام ائدهرك ميرزه على اكبر صابرين ياراديليغيندا اؤز يوكسك زيروه سينه چاتاراق زنگين بير تنقيدى رئاليزمين اساسى قويلور و آذربايجان ادبياتيندا، او جمله دن آذربايجان پوئزياسيندا عنعنەيه چئوريلير.

ايرانا گلديكده ايسه سياسى پوبليسيستيك شعيرلرى نظره آلماساق رئاليست پوئزياميز رحمتليك ب. ق. سهنده بورجلودور:

اوردا كي، ديل - آغيز سؤزدن اوسانار

سوروشون مطلبى تئللر سؤيله سين

دوداق دانيشارسا، اود توتار يانار

گركدير زخمه لر، اللر سؤيله سين.

ايندى ايسە بو يولون يولچوسو هاشيم ترلاندیر. اۋزوم دئمیشکن «هەشیم عمى» نین یارادیجیلیغیندا ایستر تنقیدى، ایسترسە دە آلقیش رئالیزمى نین جانلى نمونه لرینه تئز - تئز راست گلمک اولور. هاشیم معلیمین رئالیزمى قورو ناتورالیزیم مثیللى اثرلردن تامامیلە فرقلەنەرک هر جور خولیا لاردان، مودئرنیزم و پوست مودئرنیزم خستەلیکلریندن اوزاق، بشرى حسلرلە دولو، اومید دوغوران، انسان ذۇوقونو اوخشا یان رئالیزمدیر:

قارتالین وو قارى اۋز گۇرکمینه

اوجالار، اوجالار داغدا جان وئرى.

هاشیم ترلان رئالیزمه تامایمله صادق قالماقلا عینى حالدا یئرى گلدیكدە خیال یئلکەنینی آچیر و اۋز رومانتيكاسینى دالغالاندیریر. او، «باهار گلیر» شعیرینده دئیر:

گونش قالخیب دان یئرینه

شانه چکیر تئلرینه

انسان باخیر حیران اولور

طبیعتین سئحیرینه

شاعیرین رومانتيكاسى اۋزونه مخصوص بدیعى ایفاده لرله ائله زنگین، ائله دولغون و معنالی دیركى، اوخوجو مجبوراً و اۋزوندن آسیلى اولما یاراق دوشونمه یه، وارلیغى سئیر ائتمه یه باشلا ییر. اونون «صمد دیریدیر» سرلۇوحەلى شعیرینده كى ;

..... یوللار،

باخیرام ایلان تک دولانیر گئدیر.

آخیری دیرماشیر قایالیقلار.

باشیندا بولودلار قالانیر گئدیر

کوبلئت کؤیرک بیر رومانتيكا نمونه سیدیر.

هاشيم ترلەين بديعی واسیطەلەردن استفادە دايرەسى او قدر گئنىش و رنگارنگدير
كى، صنعتكارين ذۇوقونو آلقىشلامادان، اونا آفرين دئمەدن كئچمك اولمور. بيز بو
حاقدا سۆزوموزون ئبوتو اوچون يالنىز مختلف نمونەلەر وئرمكە كىفايتلەنيريك:
«سئوينجيم سنىن،

كدريم اؤزومون اولسون آنا»

«اوچوق كالاولارين ديوارلارى آلاە درگاهينا اوزانان قوللار كىمى... گۆيدە سازاقدان
ديزلرلرني قوجاقلان اولدوزلار تيتىرەشيردى.»

«حسرتيم قوجالدى، سنىسيز گولمەدیم.

شكلينى گۇزومدن بير آن سيلمەدیم.

دانين دوغماغينا دۆزە بيلمەدیم

آيلى بير آخشامدا، گئجه گلەميشم.»

«تاجى قبرە قويان گوندن

اثللريميز اثل ساييلير.»

شاعيرين باشليجا خصوصيتى من دئيرديم كى، اونون خالقا، وطنە باغليلىغى دير. او،
بو باغليلىغى تكة خالقين غمينة، كدرينه شريك اولدوغونو بيلديرمكە دئييل،
اوندان داها اوستون، خالقين كدريني منيمسەمەيه جان آتماقلا اونلارين غمينة
دۆزە بيلمەديگيني گۆستەيرير. «يولچو يولدا گرک» سرلۇوحەلى شعيريندە دئيير:

كدريم اؤزومون، سئوينجيم اثلين.

اردبيلدە باش وئرن دەشتلى زلزەدن سارسيلان شاعير «قاراباغين» يادلار ايندە
قالماسيني غيرتينە سيغيشديرا بيلمير:

نە فرقى وار، تبريزلىيم، باكىلىيام من

وطن دردىلى اؤز شعيريمين وكيلىيم من

قاراباغين شوخ چيگنينة قانسيزلار قونوب

دئسم يئرى واردير باشى سرکيلي يم من
او، خالقين آزادليغى اوغروندا هلاک اولان قهرمانلارى نئجه ده گؤزل ترنم ائدير.
«صمد ديريدير» شعيرينده صمد ايدئياسيني، صمد دونياسيني رئال شکيلده و
جانلى بير تابلو کیمی رسم ائدير:
کوللوک کناريندا گؤزو دوشنده،
«ولدوزا»، «ياشارا» اوتانير گئدير.
يوخ، صمد ديريدير، اؤلمه ييب هله
يولوموز يولوندان جان آليز گئدير.
ياخود انقلابين اشتراکچيسي اولان و اونون طنطنه لي غلبه سيني گؤزو ايله گؤرن،
شاهين سون و اوغورسوز باش ناظيري اولان بختيارا ;
کارتيره قويوق بولادين بختيار
ايت کیمی واختسيز اولادين بختيار
دئين شاعير «فريدون ابراهيمي» نى خاطيرلا يراق حسرت و سئوينچ دولو بير ايفاده
ايله دئيير:
او گون آسيلديغين او دارآغاجى
سنين جلادينى گودور ياخيندان
آرتيق اوچولوبدور باشيندان تاجى
داها قالماييدير او گوندن نشان.
هاشيم ترلادين وطن حسياتي، مىلّی دويغوسو هئچ ده اونو ميللتچيلیگه گتيريب
چيخارتمير. او ايستر ايراندا ياشايان خالقلارى، ايسترسه ده دونيادين ديگر
خالقلاريني اورکدن سئوير. شاهليق اصول اداره سيني ايراندا شووينيزم و
ملتچيلىک مفکوره سينين اساس عاميلى کیمی تقدیم ائده رک چوخ دوزگون بير
مؤوقعه ده دورور:
تاجى قبره قويان گوندن

اثللريميز اثل سايلير.

و i

آذرى، فارس، عرب، باهم اولوب سنگريميز

توركمن، كورد، بلوچدان يارانيب لشگريميز.

دئمكله ايران خالقلارى نين بيرليگى نين سون درجه اهميتلى اولدوغونو وورغولاير.
او، تئهرانين اولدوزلارى و خوزيستانلى پارتيزان شعيرلرينده ده وطنپرورليک و
بيرليک مؤوقعيندن چيخيش ائدير. هاشيم ترلان كئچميشى گلجهيين چراغى
حساب ائدهرك مشروطه سرکرده لرى شعيرينده انقلابى قورويوب داوام ائتديرمک
اوچون مشروطه انقلابى نين اوغورسوز طالعينى خاطيرلادير.

شاعير بير چوخ شعيرينده بين المللى مؤوقعدن چيخيش ائدهرك دونيانين بوتون
قطعه لرينده ايمپرياليزمه و استثمارچيلارا قارشى مبارزه آپاران خالقلارى دؤنه -
دؤنه آلقيشلاير. او، «عرب قانى» سرلؤوحه لى شعيرينده عربله و خصوصيله ده
فلسطين خالقينا خطابا دئير:

دوشمнин منيم ده دوشمنيمدير، بيل

ديلميز آيريسا، اوجاغيميز بير

قوى انسان جيلدینه گيرن اسرائيل

بيلسين دونيا بئله گئتمه يه جکدير.

گنجلیک ھارایی

اردبیلین «ارشاد» اداره سینده معصوم گؤرکملی، ادبلی و تربیله بیر یئنی یئتمه گنج اوغلانا راست گلدیم. نه اوچون اداره یه گلدیگینی سوروشدوم. شعر کتابینی چاپ ائتدیرمه یه گلدیگینی اؤیرندیم. «بو دا اونلارین بیر تایی»، دئییه اؤز - اؤزومه دوشوندوم... شعرلریندن بیر، ایکیسینی اوخودوقدان سونرا ایسه فیکریم تامامیله ده ییشیلدی.

گنج اوغلانا دؤندوم:

- باغیشلا یین، من یازیچی اولدوغوما گؤره ماراقلانیرام.

او دا ماراقلاندى. باغیشلاریندان اوخودوغوم سؤالا جاواب وئره رک اؤزومو تقدیم ائتدیم.

بو گؤروش اونا چوخ گؤزله نیلمز ایدی. شعرلرده بعضی سهولرین اولدوغونو خاطیرلاداراق رنداكته ائله مک ایسته دیگیمی بیلدریم. ممنونیتله قبول ائتدی.

... دوزونو آختارسان بو کیمی اورینال دیلده یازیلان نه اینکی شعر، حتی نثر اثری بئله اولدوقجا آزدیر. عمومیتله اؤلکه میزده کی آذربایجان دیلینده یازیلان اثرلر فارس دیلی نین بلاواسیطه تأثیری آلتیندا، بیر چوخ حاللاردا ایسه اونلاری تقلید ائدیله رک یازیلیر. بو تأثیردن قاچماق ایسته یین یازیچی و شاعرلرین بؤیوک اکثریتی ایسه آذربایجان خالقینا تامامیله یاد اولان سؤز و جمله قورولوشوندا استفاده ائدیرلر.

معلومات دور کی، بئله بیر آجینا جاقلی وضعیتده اورینال آنا دیلینده یازیلان اثرلر تاریخی اهمیت مالک اولاجاقدیر. ایشیمین چوخلوقونا باخمایاراق بو شعر کتابی نین رنداكته سینى قبول ائتمه ییم ده همین اهمیتین درکیندن ایره لی گلیر. باشقا سؤزله دئسم بو ایشی اؤزوم اوچون ملی بورج حساب ائدیرم.

کتابین رئاڤته سینده املا قایدالارینی و جمله قورولوشونداکی چاتیشمازلیقلاری داها چوخ نظرده توتوموشام. بو ایشده مؤلفین یاشینی نظره آلاراق، عینی حالدا اهمیتسیز بیلدیگیم چاتیشمازلیقلاردان یایینمیشام.

معلوم اولدوغونا گۆره هر بیر بدیی اثر ایکی یۇندن، فورما و مضمون یۇنلریندن آراشدیریلیر. بلکه ده کتاب چاپ اولدوقدان^۶ سونرا، آیری بیر یازیدا اونون هر جهتلی تنقیدی ایله ده مشغول اولدوم. بورادا ایسه مضمون باخیمیندان اوخوجولارین محکمه سینه وئیر و یالنیز فورما باخیمیندان اؤز رأییمی بیلدیرمه یی واجب بیلیرم. حسین شایسته حاققیندا یالنیز بیر جمله ایله فیکریمی بیلدیرمه لی اولسایدیم، «او، گله جهینه اومیدوار اولدوغوم بیر شاعر دیر»، دئیردیم.

گنج شاعیریمیزین شعرلرینی اوخویاندا آذربایجان دیلینده و آذربایجان تفکر سیستمینده یازیلیمیش و عینی حالدا تام جسارتله دئمک اولار کی، معاصر بیر اثری اوخودوغونو حس ائدیرسن. البته آذربایجانین قاش داشی اولان موغان گنجی نین دیلی اوریزینال و شیرین اولمالیدیر. لاکین گۆزهل دیله یازماق تکجه موغانلی اولماقلا ممکن اولاسی دئییل، هم ده آنا دیلینه سئوگی و اونو اؤیرنمک قابلیتی ده لازیم دیر.

شاعرین دیلینده سون درجه اوریزینال سؤزلر و آذربایجان ایفاده لری واردیر. بو دا اونون آذربایجانجا دوشونوب، آذربایجانجا یازدیغینی گۆسته ریر. آشاغیداکی مصراعلاردا؛

«قارانلیغی قوجا قلایب یاتماق ایسته ییرم»، «دیرماشیب بارماقلاریمین باشینا، باخا جام رۇيالارا»، «اوزونده قوراللیق آغلا ییر هله»، «هله ییتیملیگی اؤیره نه جکسن»، «لا قیدلیک وورور بئینیمه منیم»، «دولدورور یاشینی، تله سن

۶- تاسفله بیلدیرمه لی یم کی، بو کتاب هله ده چاپ اولونماییب.

ایلین»، «بلکه ده سانجیدان قیوریلیب بئله»، «تۆشویور لپه لر»، «اوزونو اوزونہ سورتور ساحیلین».

«قارانلیغی قوجاقلماق»، «دیرماشماق»، «قوراقلیق آغلاییر»، «یئتمیلیگی اؤیرنمک»، «لاقیدلیک بئیینه وورماق»، «سانجیدان قیوریلماق»، «تۆشومک»، «اوزونو اوزونہ سورتمک»، کیمی سۆز و ایفاده لر دئدیگیمیزه جانلی ثبوتدور.

«یئرین جاذبه سی اونا کیچیک اولان» شاعرین رومانیتیکاسی دا اولدوقجا گوجلودور. لاکین اونون رومانیتیکاسی دیگر گنج صنعتکارلارین بؤیوک اکثریتینده اولدوغو کیمی اویدورما خویالاردان اوزاق قالاراق رومانتیزم باتاقلیغینا اوغرامیر، داها چوخ رئالیزم مۆقعیندن چیخیش ائدیر. آشاغیداکی عبارت و ایفاده لر حاقلی اولدوغوموزو آیدینجا گۆسته ریر:

«قارانلیغی قوجاقلماق»، «بارماقلار دیرماشماق»، «قوراقلیق آغلاییر»، «یئتمیلیگی اؤیرنمک»، «یولو ایکی بؤلن گۆده ک جیزیقلار، سوروشوب ساپ کیمی گئریده قالیر»، «خیرداجا بیر ایشیق فیزلانیر هنده وریمده»، «خیالیمین چوخ اوزاقلیغیندا، دوغولا - دوغولا اولور بو سسلر»، «یئنه حسرتیمی داشییا جاق، هرگون باکییا گئدن کاماز ماشینلار» و س. و ا.

دقته لایق قدر باجاریقلا ایشله نن بدییی واسیطه لر ایسه اثرین بوتون مصراعلاریندا گۆزه ده بیر:

«ساعات عقربلری رقص ائده - ائده

زامانین روحونو ایچیپ کئچیر.

ساللاتان اولسایدی عقربلریندن

بلکه دایانایدی زامانین آتی»

«یولون ایندی قایالارین دالیندا،

قوینونا سیغیندین سانکی داغلارین.

اوجالیم قایا تک گۆروم بیر داها،

داغلار دا اوجالدى آردینجا سنين
«بو ياغیش عؤمرومو آغلايیر منیم»
البتہ اثرده گنجلیک عصيانی دا آز دئییلدیر:
«ياشایا بیلر می انسان قونشولوغوندا؟»، «کؤلگه ایلہ سو کوت بیر گؤلله کیمی یاغیر
باغیریم»، «قبرستان کیمیدیر بیزیم کوچه میز، های-کویسوز انسانلار اؤلوکیمیدیر،
بوردا هر بیر ائو قبیر کیمیدیر.»
جمعی بیر ایکی شعرینده گنجلیک عصيانینا اوغرایاراق و ؛
«بلکه ده دانیشمیر کؤلگه لر، لالدیر،
باشینا قیشقیران اولماییب هله»، دئین شاعر قسما ده اولسا دوزگون نتیجه یه چاتیر:
«ؤلسم ده آیریدان دوغولاجام،
یاخاما ال آتیب یالوارماسا دا».
البتہ بوتون بونلار جمعیتہ حاکم کسیلن شرایطین منطقى انعکاسیدیر:
«منی قوجاغیندا بیر تابوت کیمی
اؤزومدن اوزاغا آپاریر بو یول.»
یاخود ؛
«بو اوزون یولون قیراغینداکی،
عؤمور تابلولاری قیسا بوی قالب،»
و یا ؛
«عؤمور وراقلارین بوتون آغ قویوب،
اودوزدوم بیر گئجه یاش قوماریندا.»
لاکین ماراقلیدیر کی، شاعرین گنجلیک عصيانی آدمای هئچ ده نئهیلیمه آپاریب
چیخارمیر.
نهایت بو اثرین چاپ اولماسینی آذربایجان ادبیاتینا یئنی بیر نألیت
حساب ائدیرم.

سياحتنامە و خاطرەلر حاققىندا

(هاشىم ترلانىن «آجىلى - شىرىنلى خاطرەلرىم» آدلى كىتابىنا يازىلمىشىدۇر)

سۆز يوخدور كى، سياحتنامە و خاطرەلرىن تارىخىن قارائلىق و ابىھاملى نۇقتەلرىنىن آيدىنلاشماسىندا عوض سىز رولو اولموشدور. اىستر سياحتنامەلرىن، اىسترسە دە خاطرەلرىن مۇلفلىرى بىر چوخ حاللاردا آدلى-بىللى آدمالار و نىجە دئىرلر سياسى-مدنى شخصىتلىر اولموشلار. ائلە بونا گۆرە دە اونلار گۆردوكلرى هر بىر شئى، ياخود اۆزلىرىنە باش وئرن هر بىر حادئەنى قىدە آلماقدان، يازماقدان چكىنمىشلر. اونلار ياشادىقلارى دۆورە خاراكتىرىك اولان حادئەلرى قلمە آلاراق ايتىب-باتماسىنا مانع اولموشلار.

سياحتنامە و خاطرەلرىن تىكجە سياسى تارىخىن دئىل، عىنى حالدا بشرىتىن سوسىيال-سياسى، مدنى-اقتصادى، سوسىيال-لىنقوىستىك، عادت-عننە و ائتنوقرافىك كئچمىشىنىن دە ايشىقلاندىرىلىپ اۆيرەنىلمەسىندە و نىھایت عمومى لىشدىرىلمەسىندە اولدوقجا بۆيوك رولو اولموشدور.

سياحتنامەلر مقصدىۇنلو اولوب اولماماسى باخىمىندان ايكى قروپا بۆلونور:

۱- مقصدىۇنلو سياحتنامەلر.

۲- مقصدىۇنلو اولمايان سياحتنامەلر.

مقصدىۇنلو سياحتنامەلر معىن مۇضعنو آراشدىرىپ اۆيرنمك اوچون شىخسا سياحىن اۆز شىخسى ماراغى نىتىجەسىندە باش وئرمىشىدۇر. اورتا عصرىن بىر چوخ عالملىرى اۆز علمى بىلىكلىرىنى آرتىرماق، دونيانىن مشهور و معتبر علم اوجاقلارىندان يارارلانماق، مختلف منطقەلرىن جغرافى خصوصىتلىرىنى، اوراداكى خالقلارنى عادت-عننەلرى ايله تانىش اولماق، ائلەجە دە ادبى، بدىعى، سوسىيال و سياسى جريانلارلا تانىش اولماق اوچون اوزون مدتلى سياحتە چىخاراق گۆروب-

ائشیتدیکلرینی قیده آلاق چاغداش اولدوغو دؤور و گله‌جک نسیللر اوچون قیمتلی هدیه‌لر حاضیرلامیشلار.

همین سیاحت‌لر ۱۹-۱۸ عصرلره قدر بو و یا دیگر اؤلکه‌لرین طبیعتی، اهالیسی، تاریخی، تصرفاتینا دائر، همچنین یثرین عمومی خصوصیتی و سطح قورولوشو حاققیندا معلوماتلارین الده اولونماسی اوچون مهم منبعلردن بیرى ساییلیردی. سونرالار تدقیقاتلارین درینلشمه‌سی، علمی مقصد و وظیفه‌لرین اختصاصلاشماسی ایله علاقه‌دار سیاحت‌لر علمی کشفیات خصوصیتلری داشیماغا باشلادی.

مقصدیؤنلو سیاحت‌نامه‌لردن نمونه اولراق ناصر خسرو قوبادیانی‌نین «سفرنامه»‌سی و زین‌العابدین مراغه‌ای‌نین «ابراهیم به‌یین سیاحت‌نامه‌سی»‌نین آدلارینی چکمک اولار.

مقصد یؤنلو اولمایان سیاحت‌نامه‌لره گلدیکده ایسه دئمهل‌ی‌بیک کی، بو نوع سیاحت‌نامه‌لر مؤلفین داشیدیفی وظیفه باخیمیندان ایکینجی پلاندا دورور. بئله کی، معین وظیفه‌نی یثرینه یئتیرمک اوچون معین یاخود مختلف منطقه‌لره گؤنده‌ریلن سیاح اؤز وظیفه‌سیندن علاوه راستلاشدیفی، شاهدی اولدوغو منطقه، قؤم و حادثه‌لری قیده آلاقلا سفرنامه یازماق تشبؤونه ده ال آتیر. مثال اوچون اسپانیا کرای‌نین مشهور ایمپراتور تیمورون سارایینا گؤندردیگی نماینده هئیاتینه رهبرلیک ائدن «کلاویخو» بو ماجرای سفر بویو گؤروب-ائشیتدیکلرینی قیده آلاقلا چوخ مهم و قیمتلی سفرنامه‌سینی یازا بیلیمیشدیر.

سیاحت‌نامه‌لرین مؤلفین شخصی حیاتی ایله علاقه‌دار اولمادیغینین عکسینه اولراق خاطره‌لرین اساس اؤزه‌یی مؤلفین شخصی حیاتی و اونونلا علاقه‌دار حادثه و شخصلردیر. بونا گؤره ده سیاحت‌نامه‌لر مؤلفین حیاتی‌نین معین دورورونو احاطه ائدیر. خاطره‌لر مؤلفین حتی اؤزوندن قاباقکی ایللردن توتموش خاطره‌لری یازدیفی زامانا کیمی حیاتی‌نی عکس ائتدیریر. خاطره یازماق گئنیش یاییلدیغینا گؤره

«خاطره ادبیاتی» ژانرینی تشکیل ائدیر. بو یازی سندلی ادبیات نۇعو؛ مۇلفین شاهدهی و اشتراکچیسى اولدوغو حادثه‌لر، معاصرلری، اجتماعی-سیاسی، ادبی حیات حاققیندا خاطره‌لریدیر. آوتوبیوقرافیا و سیاحتنامه ژانرینا چوخ یاخیندیر. خ. ادبیاتیندا مۇلفین تصویر ائتدیگی حادثه‌لره شخصی مناسبتی اهمیتلی یئر توتور. بو ژانردا یازیلیمیش اثرلر تاریخی منبع کیمی ده قیمتلیدیر. بو نۇع ادبیات رئئسانس دؤورونده یارانمیش، ادبی ژانر کیمی ۲۰-۱۸ عصرلرده فورمالاشمیشدیر. ژ. ژ. روسونون «اعتراف»ی، بابورشاهین «بابورنامه»سی و س. همین ژانردا یازیلیمیش قیمتلی اثرلردیر. آذربایجان شخصیتلریندن ده ج. محمدقولوزاده، ع. شائق، ى. و. چمن‌زمینلی، ح. جاوانشیر، گ. صباحی کیمی بیر چوخلاری خاطره یازمیشلار. ایندیکی دؤورده سیاحتنامه‌لر اوز اهمیتینی ایتیردیگی حالدا خاطره یازماق داها اهمیت کسب ائتمکده‌دیر.

سیاحتنامه و خاطره‌لرین اهمیتی

اولده قید ائتدیگیمیز کیمی سیاحتنامه و خاطره‌لر تاریخین ایستر سیاسی، ایسترسه ده‌سوسیال- لینقویستیک، سوسیال- مدنی، تصرفات و ائتنوقرافیک جهت‌لرینی آیدینلاشدیرماقدا چوخ مهم رول اویناییر. اؤرنک اولاراق بیز بورادا همین اهمیتی وورغولایان ایکی نمونه‌نی وئیریک:

بیلدیگیمیز کیمی مشهور ایران سیاحی ناصر خسرو قوبادیانی هجری بئشینجی عصرین بیرینجی یاریسیندا سیاحتیه چیخمیش و او جمله‌دن ۴۳۸جی ایلهده تبریزده اولموش و بؤیوک آذربایجان‌شاعری «قطران تبریزی» ایله گؤروشموشدور. او، بو گؤروشو اؤز سفرنامه‌سینده عکس ائتدیره‌رک یازمیشدیر: «تبریزده قطران آدلی بیر شاعر گؤردوم، گؤزل شعر دئییردی، آمما فارس دیلینی یاخشی بیلمیردی. منیم یانیما گلدی. «منجیک»ین و «دقیقی»نین دیوانلارینی گتیردی و منه اوخودو. باشا

دوشمه‌دیگی سۆزلرین معناسینی مندن سوروشدو، اونا دئدیم، اونلارین ایضاحینی یازدی و اۆز شعرلرینی منه اوخودو...».

معلوماتدور کی، فارس دیلینده «گۆزل» شعر یازا بیلن قطران کیمی بیر عالم فارس دیلینی ده بوتون قانون- قایدالاری ایله گۆزل بیلمله‌لی ایدی. مشهور شرقشوناس ای. م. اورانسکی بو حاقدا یازیر: «تصور ائتمک ممکن دئییلدیر کی، فارس شعرینین قطران کیمی ماهر اوستاسی اۆزونون پوئتیک یارادیجیلیغینین دیلینی تام بیللمه‌میشدیر». مشهور لئکسیکوقراف ع. ا. دهخدا قطران حاققیندا یازیر: «قطران دری دیلینده سۆز اوستادی کیمی آذربایجاندا چیخیش ائتمه‌یه باشلایان و آذربایجان شاعرلرینین رهبری اولان ایلک شخصدیر». بس ناصر خسروون یازدیغی ایله بو حقیقت آراسینداکی ضدیتی نئجه اساسلاندیرماق اولار؟ آذربایجان شرقشوناسی ج. صادیقووا «فارس دیلینی تدقیق ائدن آذربایجان عالمری» آدلی اثرینده همین مسئله‌نین حلینه چالیشاراق یازیر: «چوخ گمان کی، ناصر خسرو... بو صنعتکارین آرائیک و یا باشقا دیالکتلره مخصوص بعضی سۆزلری بیللمه‌مه‌سینی ملتینین فارس اولماماسینی [باشقا سۆزله تورک اولدوغونو (نظرده توتوب یوخاریداکی فیکری سؤیله‌میشدیر...».

نه ایسه ناصر خسرو قوبادیانی‌نین هئچ بیر پلان اوزره دئییل، یالنیز گۆردویونو یازدیغی بو قید آذربایجان خالق‌نین پهلوی سولاله‌سی‌نین حاکمیتله گلدیگی ایللردن اعتبارا معروض قالدیغی نامردبیر اتهامی؛ «گویا آذربایجان خالق‌ی سلجوقلاردان سونرا تورک اولموشلار»، اویدورماسینی آرادان قالدیران دانیلماز تاریخی فاکتلاردان بیریدیر.

ایکینجی نمونه بابورشاهین یازدیغی «بابورنامه» آدلی خاطره‌لریدیر. اونون «جیغاتای» دیلینده یازدیغی «بابورنامه» آدلی آوتوبیوگرافیک اثرینده بابورشاهین سفرلری اورتا آسیا، افغانیستان وهیندیستانین طبیعت منظره‌لری، کند حیاتی،

ایمانلارین معیشتی، دؤورون عادت و عنعنه‌لری تصویر ائدیلیلر. بابورون بو اثری تورک ائتنوسلارینین سوسیال- لینگویستیک حیاتی‌نین، ائله‌جه ده تورک دیل‌لرینین تاریخی قراماتیکاسینین اؤیره‌نیلمه‌سینده دانیلماز رول اویناییر. دنیا ادبیاتی‌نین قیمتی نمونه‌لریندن اولان «بابورنامه» اینگیلیس، فرانسیز، آلمان، روس و فارس دیل‌لرینه ترجمه اولونموشدور.

هاشم ترلانین «آجیلی- شیرینلی خاطره‌لریم» اثرینه گل‌دیکده ایسه اونو ایندییه کیمی بو ژانردا یازیلان دیگر اثرلردن آیران پوئیک- رومانتیک و بیر سؤزله یارادیجیلیق جهتی‌دیر. بونا گؤره ده بیز همین یازینی ایکی جهتدن، تاریخی و یارادیجیلیق جهتیندن گؤزدن کئچیرمه‌یی مقصده اوینون بیلدیک.

۱- اثرین تاریخی اهمیتی

هاشم ترلانین «آجیلی- شیرینلی خاطره‌لریم» اثری جمعیتیمیزین سوسیال، سیاسی و اقتصادی وضعیتینی عکس ائتدیرمکده اؤز لایق‌لی رولونو اویناییر. ایکی دنیا محاربه‌سی آراسینداکی بیر تاریخی پروسئسده خالقیمیزین طبیعت و حاقسیزلیغا قارشى مبارزه‌سی زامانی باشینا آچیلان اوینلار بعضا عادى بیر یازى دیلی، بعضا ده بدیعی دیلله ایفاده اولونور. همین یازیدان استفاده ائده‌رک تاریخین اساس محرکی اولان خالق کوتله‌سینه قارشى دوران قوه و عامل‌لری آشاغیداکی کیمی عمومیلشدیریریک:

۱- قوراق‌لیق، دولو و اقلیم شرائطی‌نین الوثریشلی اولماماسی کیمی طبیعی مصیبتلر.

۲- محصولو سیچاندان، بؤجکلردن و س. بو کیمی چوردان قورویاجاق علم و تئخنیکانین یوخلوغو.

۳- کندلرده و يوللاردا خالقى چاپيب تالايان فيريلداقچيلار، خانلار و فتوداللار باغلى اولان باندیتلر و خالقين اؤز دىلى ايله دئسك قارا گروهلار.

۴- خالقين يئتيرديگى محصوللارى منيمسەين خانلار، فتوداللار و اونلارين زوراكىليق عاملى اولان دؤلت مأمورلارى.

بوتون بو قوه‌لرين هجومو نتيجه‌سينده «اليم خميرلى، قارنيم آج» وضعيته ياشايان جاماعات يالنيز ديرى قالماق اوچون اؤز دوغما يوردوندان ال چكه‌رك اوزاق يئرلره گئتمك مجبوريتينده قالير. مؤلف همين موضوعو آيدينلاشديراراق آتاسيندان بير خاطره نقل ائده‌رك يازير:

«بالا، آلايه او زامانلارى هئچ كيمه گؤسته‌رمە‌سين. آجلىق آداملارى وادار ائديردي كي، آريقليقدان سوموكلرى گؤرسەنن اولاغلارى كسيب يئسينلر. پيشيك اتى يئينلر ده وار ايدى. مئهرىبان مين اثولى، بؤيوك بير كند ايدى. اورادا دوكانلارى اولان بير چوخ دؤلتلى حاجيلار وار ايدى. گونده بير اؤكوز كسيليردى. اطراف كندليلر بورا گلير و كسيلن مالين قانينى قابا دولدورودولار و بركى يندن سونرا يئيبيرديلر. يازدا قيزلار و قادينلار دسته-دسته كؤوشنه چيخيب يئمليك، جيغجيغا، يونجا و ديگر يئمەلى بيتكيلرى ييغير، ائوه گتيريب يئيبيرديلر. واختى ايله بوغدا چؤره‌گى يئين كندليلر آرتيق آرپا چؤره‌گى تاپا بيلميرديلر.»

سؤز يوخدور كي، خالقيميز اؤز يوردوندان آسانليقلا ال چكمير و بوتون باسقينچيلار و تالانچيلار قارشى اؤلوم-ديریم مبارزه‌سى آپاردىقدان و هئچ بير چيخيش يولو تاپمادىقدان سونرا ديدرگينليگى قبول ائديردى. بونو گؤسته‌رمك اوچون يئنە ده هاشم ترلنن آتاسينى دېنله‌مگيميز ياخشى اولاردى:

«بىز ده كنديميزين «شريف ديك»ى آدلانان تپە‌سينده اوجا بير بورج تيكميشديك. كنديميزده نجف‌قولو به‌يين قديمدن قالان بير توفنگى ده وار ايدى. گنجلر همين بورجده گئجه-گوندوز كئشيك چكيرديلر. بير گون اودون ييغماق

اوچون چۆله گئتمیشدیم. قولاغیما گۆللە سسی گلدی. بیلدیم کی، کنده باسقین
 اندیلر. ایشیمی یاریمچیق قویوب کنده طرف تلهسدیم. کندين بوتون اھالیسی
 یول اوزونو مئھربانا طرف گئدیردیلر. گویا باسقینچیلاری کنده سوخولماغا قویمايان
 نجف قولو بهی اھالیه سیفاریش گۆنده ریر کی، «گوللم قورتارماقدادیر، کئندن
 چیخسینلار». من کنده چاتار - چاتماز نجف قولو بهی بورجدن ائنیردی. آتا میننده
 گۆللە ایله ووردولار. بیز سید اولدوغوموزا گۆره ائویمیزه سوخولمازلار دئییه جاماعات
 اؤز قیمتلی اشیا لارینی گۆتوروب بیزه ییغیلیمیشدی. ائوه گیردیم. گۆردوم
 شاهسونلر ائوه دولوبلار. بۆیوک نه نه مین کیچیک بیر موجریسی وار ایدی. گلینلیک
 چاغلاریندان ساحلادیغی اوزوک، سیرغا و بویونباغیسینی همین موجریه ییغیردی.
 یازیق آرواد اونو تندیرین کوفله سینده گیزلتمک ایسته دی. باسقینچیلارین بیرى
 اونو گۆروب، «ایمانسیر قاری، اوتانماییب اوغورلوق ائدیرسن،؟»، دئدی.

جاماعات دوغولدوغو، بویا- باشا چاتدیغی و بوتون وارلیغی ایله سئودگی آنا یوردونو
 بوراخیب گئدرکن اولمازین عذاب- اذیته قاتلاشیر، یول اوزونو آردی- آراسی
 کسيلمه یین چاپقینلارا معروض قالیر، اؤلوم-ایتمله ال به یاخا اولور:

«بئله لیکله کنديميز زنگیل آبادلیلار دا کۆچمه یه باشلادیلار. بونولا دا نچه عائله دن
 عبارت بیرینجی کاروان یولا دوشدو. منیم آتام دا بو کاروانلا حرکت ائدیردی. آرواد
 - اوشاق اولغا مینمیشدی، کیشیلر ایسه پیدادا گئدیردیلر. اؤزلری ایله گۆتوردوکلری
 یتمک اونلاری اردبیله ده چاتدیرا بيلمه دی. «قاراسوران» آدی ایله تانیمیش یول
 مأمورلاری یوللاردا کاروانلارین قاباغینی کسیب اونلاری سوپوردولار. آجلیقدان
 دپلنمه لی اولسالار دا آخیر کی، باکی یا یئتیشمه لی ایدیلر. بو کاروان کئندن سارابا،
 اردبیله، آستارایا، سونرا ایسه دنیز قیراغی ایله باکی یا گئتمه لی ایدی. یولدا
 خسته لیگه توتولوب اؤلنلری ده اولوردو».

بئله‌لیکله اؤز واری، دۆلتی، صنایعسی و مدنییتی ایله آغیللاری حیران ائدن باکی آذربایجانین دیگر سرحدیانی شهر و کندلری کیمی ساراب اهاالیسینی ده قبول ائدیر.

اؤز دوغما یوردلارینی آرخادا قویوب گلن دیگر مهاجرلردن فرقلی اولاراق باکیدا آنادان اولان هاشم ترلان والیدینلری ایله بیرلیکده ایرانا دؤنمه‌لی اولارکن چوخ غریبه بیر احوال- روحیه کئچیریر. البته اونداکی بو احوال- روحیه اؤز-اؤزونه دئییل، «والودیا» آدلی بیر دوستو ایله دانیشارکن میدانا چیخیر. بو دا طبیعی دیر، چونکی ایراندان هئچ بیر تصورو اولمایان یئنی‌یئتمه هاشم گئریلیگین و مرتجع سیاستچیلرین عمومیتله ایران و خصوصیه آذربایجان خالقینا نئجه دیوان توتدوغونو بیله بیلمزدی. اوسته‌لیک باکیدا بئله بیر شایعه ده یارانیر کی، گویا رضاخان حاکمیتی اله کئچیردیکدن سونرا وضعیت تامامیه دگیشیب، یئنی- یئنی تحصیل اوجاقلاری یارانیب، نئجه دئییرلر وطنده «گول گولو چاغیریر». بونا گؤره ده مولفین دئدیگینه گؤره چوخ ساوادلی اولان والودیانی سؤزلرینین هئچ بیر اونی اؤز قراریندان یاییندیرا بیلیمیر.

تصادفی دئییلدیر کی، ایرانا سفر زامانی قارشیسینا اینانیلماز حادثه‌لر چیخاندا ایستر- ایسته‌مز والودیانی دئدیگی سؤزلری خاطرلاییر:

«بیز اؤز باغلی شئیرلیمیزی گمیدن ائندیرمه‌یه باشلادیق. جلیل و کندلیلریمیز بیزه کؤمک ائدیردیلر. آختاریش سالونونا گئتمه‌لی ایدیک. سالوندا آختاریش باشلاندی، بیز اؤز شئیرلیمیزدن آرخایین ایدیک. آخی یاساق اولان بیر شئیمیز یوخ ایدی. آختاریش مأمورلارینین گؤزلری منیم کتابلاریم ساتاشاندا جدی بیر حالدا کتابلاری آراماغا باشلادیلار. «کتاب قده‌غندیر»، دئییب اونلاری باشقا شئیرلردن آیریدیلار. منیم گؤزلیمی قاراللیق دومان آلدی. اعتراض ائدیب کتابلاری قوجاقلادیم و دئدیم: - سیزین بو کتابلاری آلاماغا اختیارینیز یوخدور. بونلار منیم درس کتابلاریمدیر.

مأمور حرصلی باخیشلارلا منه باخیب، «ولماز» دئدی، کتاب قدغندير. من سؤزلریمی داوام ائتدیریب دئدیم:

-بیز کی، قاچاق مال آپارماق ایسته‌میریک. مگر ایراندا کتاب یوخدور؟
-کتاب واردیر، آما سیزین کتابلاردان باشقادیر.

من و آتام نه دئدیکسه اولمادی. من کتابلاریمدان آیریلماق ایسته‌میردیم. مامور ایسه گئتدیکجه عصبی حالا دوشودور. ۳۰ جیلده یاخین کتابلاردان ۴ جلد ناغیل کتابلارینی سئچیپ، «خواهش‌اندیرم، بو ناغیل کتابلارینا اجازه وئیرین»، دئییب اونلاری بیر-بیر گؤسته‌رمه‌یه باشلادیم:

-بو لیلی مجنون، بو اصلی و کرم، بو طاهره میرزه، بو دا شاه اسماعیلین ناغلیدیر. بونلارا دا سؤزونوز وارمی؟

مامور بیزی باشیندان ائله‌مک اوچون ناغیل کتابلارینی اوستومه آتیپ دئدی:
-بو ناغیل کتابلاری سیزین، یا الله گئدین.

بئله‌لیکه وطنین ایلك آجی خاطره‌سی قلبیمده یئر آچدی... والودیانین بیرینجی دفعه دئدیگی سؤزلر یادیمدا دوشدو. لیماندا ازدهام آزالیردی. مسافرلر یوکلرینی قاییقلارا ییغیب غازیاندان انزلی‌یه طرف گئدیردیلر. لیمانین یوخاری باشیندان گلن دؤرد نفر مکتب شاگردی دقتیمی جلب ائله‌دی... ایندی بو مکتب شاگردلرینی درس اوخوماغا گئدن گؤرنده ایراندا دا مکتب اولدوغونو گؤروردوم. بومنه تسکینلیک وئیردی. اوشاقلار من یاشدا یا دا مندن کیچیک نظره گلیردیلر. اونلار بیزه یاخینلاشیردیلار. دالاریندا کتاب چانتاسی گؤرونوردو. یوکلریمیزین یانینا چاتاندا دالاشماغا باشلادیلار. من اونلارین سؤزلرینی باشا دوشموردوم. انزلی دپلینده دانشیردیلار، آما نه اوچون اول اویناییب گولن اوشاقلار ایندی بیر-بیرینین جانینا دوشموشدو؟ بونون سببینی یانیمدا دایانان جلیدن سوروشدوم. او دئدی:

-سیزین شئیلرینیزی داشیماقدان اؤتروودور.

-مگر بونلار حمالدیر؟

-گۆرمورسنمی؟

ایندیہ قدر دقتله باخمادیغیم اوشاقلارین دالینداکی کتاب- دفتر چانتاسی دئییل، پالانمیش. آه، والودیا نه اوچون سنن سؤزلرینه باخیب باکی دا قالمادیم؟»
شاهدی اولدوغو وضعیتدن سون درجه سارسیلان ترلان اؤزو دئیمیشکن هاردان بیلهیدی کی، «گۆرهجک گونلری هله قاباقدادیر». او هله بیلمیردی کی، ایراندا مولکیت خانلارا، فتوداللارا، کندخدالارا و دؤلت مأمورلارینا عائددیر. آشاغیداکی ائپیزود همین موضوعنو بوتون آیدینلیغی ایله گۆستهیریر:

... آتامین باکی دا منه آلدیغی قوزو دریسیندن تیکیلیمیش گۆموشی خز پئنجهیی بیرینجی دفعه اولراق اینیمه گئییب ساتمالی ماللارین یانیندا دایانمیشدیم. دؤورمه ییغیلان آداملار هر شئیدن اول اگنیمدهکی گوموشو پئنجهیه تاماشا ائدیردیلر. هامینین گۆزلری منه دیکیلیمیشدی. من ایسه پشیمان ایدیم، فیکر ائدیردیم کی، بو پئنجهیی ائوده قویوب گلستیدیم، بوندان یاخشی اولاردی. چونکی مشتریلرین بو حسرتلی باخیشیلاریندان نگران ایدیم. آتام اؤز کندلیلریمیزله نئچه آددیم کناردا صحبت ائدیردی. بو آندا گئییملی، بزنمیش، دؤزنمیش بیر جئنتملمن، یانیندا من یاشدا اولان اوغلو گۆروندو. بو آغا بوینونا راه- راه قیرمیزی قالوستوک باغلامیشدی. عینهی و پئنجهگینین قولوندان ائشیکه چیخمیش کؤینهگینین دوگمهلری قیزیل کیمی پاریلداایردی. او ساتیلان شئیلری نظردن کئچیریردی. اوغلونون گۆزلری اگنیمدهکی گوموشو خز پئنجهیه دیکیلیمیشدی. اوغلان آتاسینین قولونو دارتیب گوموشو پئنجهیی اونا گۆستهردی. بو منه خطر علامتی ایدی. آتاسی اگنیمه باخدی. ائله بیل او دا بهینمیشدی. فارسجا منه نه دئدیسه باشا دوشمهدیم. او بونو آنلاییب یاری فارسی یاری تورکی دئدی:

-اگنیندهکی او پئنجهیی ساتیرسانمی؟

- یوخ، ساتماق اوچون اولسایدی، اگنیمه گئیمزدیم.
مسئله گئدیکجه بؤیویوردو. آتامین بو احوالاتدان خبردار اولماغیندان قورخوردوم.
جاماعاتی باشیمدان داغیتماق اوچون اطرافیمای ییغیلانلارا دئدیم:
- نه ایسته ییر سینیز؟ گئدین. من هئج نه ساتماق ایسته میرم.
جئنثلمن کیشی اوغلونا دئدی:
- ساتماق ایسته میر.
اوغلان آغلاماغا باشلادی، آتاسینا دئدی:
- نه قیمته اولورسا، گرک آلاسان.
آتاسی منه دؤنوب جئیندن پوللارین چیخاریب گؤسته ردی:
- قیمتی نه قدر دیرسه، من ایکی برابر وئرمه یه حاضرم. ۵۰ تومن یاخشیدیرمی؟
- یوخ، ساتمیرام، ساتیلمالی اولسایدی اگنیمه گئیمزدیم.
آتاسی اوغلونو چوخ سئودیکیندن اونون آرزولارینی یئرینه یئتیرمک اوچون هر ایش
گؤرمه یه حاضر ایدی. من ایسه گؤموشو پئنجه یی اونلارین هامیسیندان چوخ
ایسته ییردیم. جاماعات باشیمیزا ییغیلیمیشدی. اوغلان ایسه آغلاماقدا ایدی. بو
زaman آرایا بیر دللال سوخولدو. سودانی باریشدیرماق اوچون احوالاتی اؤیره نیب،
اوغلانین آتاسینین اینده کی ۵۰ تومنی آلیب منیم اووچوما باسدی:
- یاخشی پول وئیر، نئچه برابر اونون قیمتیدیر، آلاسه خیر وئرسین.
- اؤز اگنیمین پالتاریدیر، ساتماق ایسته میرم.
اوغلان آغلاماقدا ایدی. آتاسی اونا نصیحت وئره رک، «آغلاما من پاريسدن اوندان
یاخشيسين آلیب گتیره رم»، دئییردی.
اوغلان ایسه بو سؤزلره باخمایاراق گؤزلرینین یاشین آخیدیردی. بو آندا آتام
معرکه نی گؤروب، مندن نه اولدوغونو خبر آلدی. دئدیم:

- بیر خبر یوخدور، اگنیمده کی پئنجهیی آلماق ایسته بیرلر. اوغلانین آتاسی آتامی گۆروب؛ «بو سیزین اوغلونوزدور؟»، دئییه سوروشدو.

- بلی منیم اوغلودور.

- منیم اوغلو بایاقدان بوینوما مینیپ، دئییر کی، سیزین اوغلانین گئییدیگی پئنجهیی اونا آلیم. ایندی من حاضرام ایکی برابر قیمته آلام. بویور، بو دا ۵۰ تومن. آتام دا منیم سۆزلریمی تصدیق ائدیپ دئدی:

- خیر ساتیلمالی مال دئییل. او پئنجهک اوغلو مون اؤزونوندر، مگر گۆرمورسن گئییب اگنینه.

بو آندا بیر آزدانین الینده دگهنگ باشیمیزا ییغیلان آداملاری آرالاییب ایچهری سوخولدو:

- نه خبردیر؟ نه اوچون داغیلیپ گئتمیرسینیز؟

جئنئتلمن آزدانی گۆرن کیمی گۆزلری گولدو. احوالاتی بیلندن سونرا آتامی وادار ائدیردی کی، آزدانین سۆزلرینه قولاق آسیب معاملله ائله سین. آتام دا یوخ دئییردی. اوغلان گۆزلرینین یاشین سیله- سیله منه غضبله باخیردی. آتاسی اوغلونو آغلار گۆرنده ناراحت اولوردو. من ایسه آتامین اونلارا یوخ دئییب رد جاوابی وئردیگینه گۆره فخر ائدیردیم. باجارا بیلستیدیم قوجاقلاییب اؤپریم آتامی. دللال هله ده ال چکمیردی. بیزی سوودالاشدیرماق ایسته ییردی. آزدان آرامیزدان چیخیپ معرکه یه یاخین لاشان بیر افسرین قباغیندا خبردار دوروب اونا گزارش وئردی. افسر گلیب آغانی گۆره ن کیمی اؤزونو ایتیردی. الینی قولاغینین دیبینه آپاریب اوخلو کیمی دوم دوز خبردار دایاندی و؛ «بلی قوربان»، دئییب اوندان جاواب گۆزلهدی. «گۆره سن بوکیمدیر؟»، دئییه اؤز - اؤزومه دوشوندوم. حالیم گئدیگجه خارا بلا شیردی. اوغلان داها آغلامیردی. افسرله آتاسینین آراسیندا گئدن صحبتله قولاق آسیردی. اؤز- اؤزومه دئییردیم کی، گۆره سن پئنجهیی منیم الیمدن

آلاجاقلارمی؟ بوسؤالا اؤزوم جاواب وئره رک «یوخ، راضی اولمارام گوموشو پئنجه‌یی الیمدن وئریم»، افسر آغا ایله صحبتینی قورتاردیقدان سونرا آتامی بیر طرفه چکیب دئدی:

-سن بونو تانیمیرسان، بو ائله خان‌دیر کی، اونون آدی چکیلنده بوتون گیلانلی‌لار تیر- تیر اسیر. اونونلا طرف اولسان، منیمله طرف اولاجاقسان. آتام جاواب وئردی:

-او اؤزونه خاندیر، اونونلا منیم نه ایشیم؟ مال منیمدیر اختیاری دا منیمله‌دیر. ساتماق ایسته‌میرم.

افسر دیشلرینی قیجیردیب دئدی:
-بس ائله.

جلیلین آتاسی جبرائیل کیشی آتامین یانینا گلیب سوروشدو:
-آغا میرحسن سن انزه‌لیدن شهرلرین بیرینه گنده‌جکسن یا کنده؟
-کنده.

-رحمتلیگین اوغلو بو پئنجه کندی یئرینده بیر آی دا داوام ائتمز. اونون توکلری نئچه گونون عرضینده چالی تیکانلارینا ایلیشیب آرادان گنده‌جک. اونون سنه وئره‌جه‌یی پولاً اون دست پالتار آلاسان.

آتام یومشالمیشدی. قلبیم دؤیونمه‌یه باشلادی. آتام گؤزلریمه باخاندا نه دئمک ایسته‌دیگینی بیلدیم. اودور کی، آتام دئدیم:
-من بو پئنجه‌یی اگنیمدن چیخارما یا جاغام.

اوغلانین گؤز یاشلاری قورویوب عوضینده دوداقلاریندا شن تبسم اویناشیردی. بیر آز بوندان قاباق او آغلاییردی، ایندی ایسه من آغلاییردیم. فرقیمیز بو ایدی کی، او آشکار آغلاییردی. من ایسه ایچیمده. نفرت تامام وجودومو بوروموشدو. اوغلانین اوستونه آتیلیب اونو بوغماق ایسته‌ییردیم. گؤزلریم اونون گؤزلرینه ساتاشدی. او

دیلمینی آغزیندان چیخاردیب، منه دوداق بوزدو. او، بونونلا دا دئمک ایسته‌ییردی کی، گۆردون، من غالب گلدیم. اکینجی دفعه دوداقلارینی بۇزنده داها دۆزه بیلمه‌دیم. فرصتی الدن وئرمه‌یب بیر یوموروق چهنه‌سینه ایلیشیدیردیم. اوغلان یئره آشدی. آرا قاریشدی. بو آندا آزدانین دگه‌نگی باشیما ائندی. اکینجی دگه‌نگی ده اسیرگه‌مدی. افسرده سیلله وئپیکله منی قارشیلادی. بیزی کلانتیره آپاردیلار. باشیم ایکی یئردن شیشمیشدی، برک آغرییردی. او آخشامی بیزی حبسه سالدیلار، گنجهنی صبحه قدر جوجولرین الیندن گۆزلریمیزی یوما بیلمه‌دیک. آتام منی هئی دانلاییردی کی، نه اوچون خانین اوغلونو ووردوم. آما من کۆتک یئمهمه‌باخمایاراق خانین اوغلونو وورماغیما گۆره سئوینیردیم. من بو ایشی گۆرمه‌سئیدیم، عۆمرومون آخیرینا قدر عذاب چکردیم. گوموشو پئنجک هله اگنیمده ایدی. آخیری نه اولاجاغینی بیلمیردیم. والودیانین دئدیگی سۆزلر یادیم دوشموشدو. دئمک ایراندا کاسیب اوشاقلارینا درس اوخوماق امکانی اولمادیکی کیمی یئنی یاراشیقلى پالتار دا گئیمک امکانی یوخموش. زنداندا بیزدن باشقا آیری آدام یوخ ایدی. یای اولدوغونا گۆره یئریمیز ایستی و رطوبتلی ایدی. بیز انزهلینین هاواسینا عادت ائتمه‌دیگیمیزه گۆره ناراحت ایدیک. بئله‌لیکله سحره چیخدیق. بیر آزدان سونرا بیزی رئیس کلانتیرینین اوتاغینا گتیردیلر. رئیس یوخاری باشدا میزین آرخاسیندا اوتورموشدو. خان ایله اوغلو دا یانیندا ایدیلر. بیر-بیرلرله دئییب گولوردولر. اوتاغا گیردیگیمیزی گۆرن خان قاشقاباقلی نظرله باخیب باش بارماغینی بیزه طرف اوزادیب دئدی:

-سبز شوروی جاسوسلاری ائله بیلیرسیز کی، بو مملکتین صاحبی یوخدور؟ بو جور دوشونسز سهو اندیرسیز. ایرانین عدالتلی شاهی وار، ایرانین قانونو وار. ایرانا ال اوزادان جاسوسلارین قوللارینی دیبندن کسهریک. هله جاسوسلوق ائتمه‌یینیز بس

دئیل بونو یوغونلوق ائدیپ اوغومو وورورسونوز؟ هله ایندییه قدر منیم اوستومه آل قوزایان اولمایبیدیر. او پئنجیه‌یی منه ساتماساز زنداندا قالیب چورویه‌جکسیز. خان بو سۆزلری دئییب یئرینده اوتوردو. آتام عصبی حال کئچیریردی. خانین سۆزلری قورتاردیقدان سونرا دئدی:

-اوندا، بیزیم علیهمیزه دئدیگین سۆزلری گئری آلمالی‌سان. اونا گۆره کی، بیز نه جاسوسوق، نه ده بونوبوغون. من ایگیرمی ایل قاباق آجلیق الیندن دیدرگین دوشوب بیر پارچا چۆره‌کدن اۆترو باکی‌یا گئتمیشدیم. وطنیمی سئومه‌سئیدیم، اوردا قالار و ایرانا گلمزدیم. ایندی گلمیشیک. خوش گلیبسیز دئمه‌یین اؤزونون اولسون، نه اوچون بو بهتانلاری بیزیم آدیمیزا یاخیرسیز. من مالیمی ساتماق ایسته‌میرم، بو عدالتسیزلیکدیر؟ سنین گۆزون بو پئنجکده قالیبیرسا، آل.

آتام عصبی حالدا اگنیمده‌کی پئنجیه‌یی داریتیب چیخارتدی و خانین اوستونه آتدی و «وطنی بئله بیلستیدیم ایرانا قاییتمازدیم»، دئدی. پئنجک دوز خانین اوغلونون قوجاغینا دوشدو. اونون گۆزلری گولدو. خان جئیندن ۴ عدد اونلوق چیخاردیب بیزیم اوستوموزه آتدی. کلانتری رئیسی ایله گۆروشوب اوغلو ایله بیرلیکده گئتدیلر. اونلار گئتدیکدن سونرا آتام کلانتره باخیب دئدی:

-ایندی بیزه اجازه وئیرسینیزمی گئدک؟

رئیس پاهاغینی میزین اوستوندن گۆتوروب باشینا قویا- قویا دئدی:

-هله سیزین گناھینیز پاک اولمایب،

بارماغی ایله زنگی باسدی. آژدان ایچهری گیردی. دگه‌نکله منیم باشیما ووران آژدان ایدی. رئیس ایسه گئتدی. آژدان آتامین اوزونه باخیب گولومسه‌ییردی. ائله بیل دونکی آژدان دئییلدی. قیافه‌سی عوض اولموشدو:

-دوغروسو سیزه یازیغیم گلیر. مسافرسیز وطنیزه گئتمک ایسته‌ییرسیز. سیزین باره‌نیزده رئیس‌له دانیشمیشام، گوج- بلا ایله اونو راضی سالمیشام. آخی سیز اؤزونوز بیلیرسیز گناهینیز بؤیوکدور و هرایشین اؤز یولو واردیر، آتام آزدانین نه دئتمک ایسته‌دیگینی یاخشی بیلیردی. او پول ایسته‌ییردی. آتام خانین وئردیگی ۴ اونلوقدان بیرینی آزدانا طرف اوزاندی. -یوخ بو رئیسین شأنینا یاراشماز. بیر اونلوق دا لطف ائدین. بیر اونلوق دا آتامدان آلا- آلا سؤزونون دالیسینی توتدو:

-من اؤزوم ده سیزدن اؤترو رئیس‌له اوز-اوزه دوروب یالوارمیشام. بیر اونلوق دا منه لطف ائدین جناب سروانی دا یادینیزدان چیخارماین. اونو دا بیلین، من سیدم و اوؤلاد پیغمبرم. وئردیکلرینیز ایتیر یئره گئتمز. سیزه دعا ائده‌جیم. آتام بورانین شریندن قورتارماق اوچون پئنججه‌یین پوللارینی آزدانین استونه آتدی: -یالانسا جددین بئلیندن وورسون، دئدی.

آزدان اونلوقلاری بیر- بیرینین اوستونه قویوب خوش گلدینیز دئدی. بیز کلانترینین قاپیسیندان چیخاندا دؤنن بیزی باریشدیران دللالی گؤردوک. او دا حقینی ایسته‌ییردی. بیزیم کی، پولوموز قالمامیشدی. بو دا رضاخانین آبادلاشدیردیگی وطن».

آجیلی- شیرینلی خاطره‌لرین تاریخی اهمیتی خالقیمیزین عادت- عنعنه‌لرینی عکس ائتدیرمکده ده اؤزونو دوغرولدور. مؤلف خالقا باغلی اولان بیر صنعتکار کیمی خالقیمیزین او دؤرده‌کی توی مراسیمینی و عمومیتله کند حیاتینی بوتون تفرعاتی ایله قلمه آلاراق تاریخیمیزین یادداشینا حک‌اؤدیر.

بیلدیگیمیز کیمی پهلوی سولاله‌سینین حاکمیتله گلدیگی گوندن اعتبارا آذربایجان خالقی مختلف تۆهمترلره، بۆهتانلارا، تحقیرلره معروض قالمیشدیر. بونلارین بؤیوک حصه‌سی ۱۳۲۵-۱۳۲۴ ایللره عائددیر. همین بیرجه ایلین تاریخی بیر چوخ دلیللره

گوره هله ده دومان ایچینده‌دیر. منیم اؤزوم خالقیمیزین تاریخی ایله حد‌دیندن آرتیق ماراقلانان بیر آذربایجانلی کیمی ایللر بویو تاریخ صحیفه‌لرینی و اراقلادیقدان سونرا بئله بیر قناعت‌ه گلمیشم کی، خاطره‌لر همین دومانلارین سیلینمه‌سینده عوض‌سیر رول اوینایا بیلر.

تانینمیش شاعریمیز ه. ترلان هم ده او ایللرین تاریخی حادثه‌لرینین اشتراک‌چیسی اولموشدور. بونا گؤره ده یالنیز اؤز گۆردوکلرینی و ائشیتدیکلرینی یازان و منجه بونلاری یازارکن بیر‌چوخلارینین خلافینا اولاراق مسئله‌یه وجدانلا یاناشان مؤلف «اؤزونو اساسلان‌دیرما» ایدئاسینا تامامیه یاد قالیر و بونولا دا تدقیقات‌چی‌لارین قارشیسیندا اعتمادلی یول آچیر. من بو حاقدا هئچ بیرسؤز دئمهدن اونو اوخوجولارین محکمه‌سینه وئیرم.

۲- اثرین یارادیجیلیق جهتی

«آجیلی-شیرینلی خاطره‌لریم» اثرینی همین ژانردا یازیلیمیش دیگر اثرلردن آیران و منجه اونا ایسپئسیفیک خصوصیت وئرن جهت یئری گلدیکده اؤزونو گۆسته‌رن یارادیجیلیق، رومان‌تیک‌ادیر. بونا گؤره ده ادبی یارادیجیلیق تاریخیمیزده ده اؤزونه مخصوص یئر توتا بیل‌مکله عینی حالدا آنادیللی نثریمیزین دیرچلمه‌سینده ده تکان‌وئریجی رول اوینایا بیلر.

تصادفی دئییلدیر کی، من بو یازینی رئداکته ائدرکن بعضا سندلی بیر رومانلا قارشیلان‌دیغیمی تصور ائدیردیم. رومان‌تیکا بعضی یئرلرده او قدر گوجلو و او قدر اوریزینالدیر کی، بیر یازیچی کیمی مؤلفه دفعه‌لرله «آفرین» دئمه‌لی اولموشام. آشاغیداکی ائپیزود یوخاریدا دئدی‌کلریمیزه جانلی ثبوت‌دور:

«...ایندی هاچا آدلی قوشا دیکلره چاتمیشدیق. بوردان کنده ۱ کیلومتردن آز قالاردی. آرتیق تیسباغا یئرشینه دؤزه بیل‌مهدیم. عمیمه دئدیم کی، من یورولموشام. بیر آز دینجه‌لیم، اؤزومو سنه یئتیره‌رم دئییب هاچا دیکینین باشیندا

اوتوردوم. او قدر گۆزلهدیم کی، عمیم کند قبرستانلیغینا ۲۰۰ متر قالیردی. بو زمان دیکین باشیندان ایلدریم سرعتلیه کنده طرف قاچماغا باشلادیم. عمیم کند قبرستانلیغینا چاتاندا من اونون یانیندا ایدیم. آه... کندیمیز گۆروندو. من ایندی هر ایل نوروز بایرامینین صاباحیسی گونو قوزولاری اوتاردیغیم یثرین اوستونده دایانمیشدیم. کندیمیز آیغیمین آلتیندا ایدی. او دار چرچیوه‌نین آراسیندا سیخیلان بیر کنده اوخشایردی. بیرنجی باخیشیم فاطماگیلین ائولری ایدی. حه‌یطلریندن داما چیخان پیلله‌لر بوش گۆرونوردو. آغ ساققاللار کندین اورتاسینداکی میدانین گونئی طرفینده بیر- بیرینین یانیندا اوتوروب کوره‌کلرینی دیوارا دایامیشدی. چکدیکلری چوبوقلارین توستوسو اوزاقدان گۆرونوردو. میدانین اورتاسیندا اویناشان اوشاقلار قبرستانلیقدا اولان کیچیک یولون اوستوندن اوزو آشاغی حرکت ائدن یوکلر اولاقلاری گۆرن کیمی تهرانچیلار گلدیله‌ر، تهرانچیلار گلدیله‌ر، دئییه بیزه طرف قاچماغا باشلادیله‌ر. اوشاقلارین سسلری کندی باشینا گۆتورموشدو. میدانا آچیلان کوچه قاپیلاری دالبادل آچیلیر و اوردان چیخان چادرالی آروادلار تهراندان گلنلره طرفه باخیردیله‌ر. چوبوق چه‌کن آغ ساققاللارین هامیسی یثریندن آیاغا قالخیب بیزه طرف گلیردیله‌ر. من بیر یثرده دایانیب قالمیشدیم. سانکی آختاردیغیمی تاپا بیلمه‌دیگیم اوچون مات و حیران قالمیشدیم. آه، بودور بولودلار کاروانی پارچالاندی. منیم گونشیمین گول جمالی پیلله‌لرین اورتاسیندا گۆروندو. من اؤز دوردوغوم یثره میخلانیب قالمیشدیم. فاطمانی گۆرن کیمی قوللاریمی اطرافا آچدیم. او دا منیم کیمی قوللارینی حرکت گتیریب سانکی منیم اونا وئردیگیم سالامین جاوابینی وئریردی. عمیم قارشیلاماغا گلن کندیلریمیزله گۆروشوب، اؤپوشوردو. من ایسه اؤز یثریمده قورویوب قالمیشدیم. فاطمانین تبسم ائندنه مروارید دیشلرینه و یاناقلاریندا عمله گلن چوخورلارا باخیردیم. کندیمیز آیاقلاریمین آلتیندا ایدی. ساغ طرفده شریف دیکی و

سياحتنامه و خاطره‌لر حاققیندا

کند اهالیسی بیزه طرف آخیب گلیر و ائو دولموشدو. هامی تهراندا اولان اؤز کسانلارینین حالینی خبر آلیردی. من بو موقعیتدن استفاده اندیب کیسه‌لرین آغزینی آچیپ گؤنده‌رینلن شئیلری صاحب‌لرینه پایلادیم. تهراندان بیزیمله شئی گؤنده‌رنلرین هامیسی پول دا گؤندرمیشدی. من بو گؤندریلن پوللارین مبلغینی قید ائتمیشدیم. پوللاری دا صاحب‌لرینه قایتارانندان سونرا هامینین گؤز‌لرینده سئوینچ اویناشیردی. قوناقلار گئتدیلر و اؤزلرله بیر دنیا سئوینچ آپاردیلار.

گون اورتادان سونرا شریف دیکینه چیخدیم. گؤزوم فاطمانی آختاریردی. بو دیک بیزیم ائویمیزین اؤنونده ایدی. بوردان فاطماگیلین ائولری گؤرونموردو. اونلارین ائولریندن چای قیراغینا گئدن یول آیدین گؤرونوردو. بیر نئچه دقیقه‌دن سونرا فاطمانی، چیگنینده «تلبه» چای قیراغینا گئدن گؤردوم. قایدا اولدوغو کیمی تلبه‌ده تندیر کولونو آپاریب کوللوگه بوشالداردیلار. بو ایش ایسه سحرلر اولوردو، آخشام چاغی تندیر کولونو بوشالتماق قایدا دئییل. بئله گؤرونوردو کی، فاطما منی گؤرمک اوچون کوچه‌یه چیخماغا بهانه آختاریرمیش. او، اؤنونده‌کی یولا یوخ، اوستونه چیخدیغیم شریف دیکینه باخیردی. فاطما بو ایشی دفعه‌لرله گؤروردو. بیز اشاره ایله دانیشیردیق. اونو باشا سالدیم کی، بو آخشام ائولرینه گله‌جه‌یم. آما آخشام ائویمیزین قوناق ایله دولو اولاجاغینی بیلمیردیم. شامدان سونرا گلنلرین سایى گئتدیکجه چوخالدى. صحبتلر تهراندا اولان وضعیتدن گئدیردی. کندیلیریمیزین اوردا یاشاییش جهتیندن و اونلارین گلیریندن، یاخود دا تهراندا ایشله‌مک اوچون ایشین آز یا چوخلوغوندان سوروشوردولار. ساعات ۱۰ اولاردی کی، قوناقلارین بیرى بیزیم یول گلیب یورغونلوغوموزا اشاره ائله‌دی و دوروب گئتدیلر. فاطمانین منی گؤزلمه‌یینی بیلیردیم. بونا گؤره ده تله‌سیک حالدا ائودن چیخدیم. فاطما ایله آناسی منی کیچیک اوتاقلاریندا گؤزله‌ییردیلر. اونلار منی گؤرن کیمی آیاغا قالخدیلار. هاجر خانیم چای گتیرمک بهانه‌سیله اوتاقدان چیخدی. یئنه

باخیشلاریمیز بیر- بیرینه دیکیلدی. فاطمانین گۆزلیریندن ساچان آللولار و تبسموندن گۆرونن مروارید دیشلری یاناقلارینداکی اویناشان چوخورلار منی هیجانا گتیرمیشدی. بیرنجی سؤالی بو ایدی:

-نیه دوشگونسن؟

-هامیسی آیریلیقدان دیر، دئدیم.»

آجیلی-شیرینلی خاطره‌لریم اثرینی رئداکته ائدرکن بیر طرفدن مؤلفین یازی اسلوبونا صادق قالمالی دیگر طرفدن ایسه معاصر ادبی دیلیمیزین نورمالارینا رعایت ائتمه‌لی ایدیم. طبیعی‌دیر کی، ایشین چوخلوغو(بیر تیکه چۆرک دالیسینجا قاچماق اوجوندان) اۆز تأثیرینی بوراخاجاق و معین چاتیشمازلیقلار دا میدانا چیخاجاق، آدامین اۆزوندن آسیلی اولمایاراق بعضی سهولره یول وئریله‌جکدیر.

صابر ادبی مکتبی

(ر. اسماعیلزاده نین چاپ ائتدیردیگی «هوپ-هوپ نامه» یه یازیلیمیشدیر)

میرزه علی اکبر طاهرزاده «صابر» بلکه ده ان آغیر وضعیتده یاشایان صنعتکاردیر. لاکین کئچیردیگی چتین شرایط، حیات و معیشتین آغیرلیغی، مطلقیتین تۆره تدیگی سیاسی تضیقلر و خرافه پرستلرین توتدوغو دیوانلار، معروض قویدوقلاری اجتماعی تجرید و تکفیر هئج ده اونو اؤز شرفلی یولوندان یاییندیرمادی. او، حتی احتیاجین شدتلی چاغیندا و نجه دئیرلر، بیر چۆره یه محتاج اولدوغو گونده بئله، آغانفس اولدوغونو، صنعتکارلاریمیزا حۆرمتی اونوتمادی. علی صال الدین «صابر و فولکلور» آدلی مونوقرافیا سیندا صابر چاغداشلاریندان بعضی خاطرهلری قید ائدرکن صابرین قیزی سریه خانیمین دیلیندن یازیر کی:

«بیر چۆره یه محتاج اولدوغوموز گونلرین بیرینده بیر نفر آتامدان ایسته دی کی، نظامی گنجوی نین دیوانینی اونا ساتسین. آتام اونا «آج یاشاماق اولار، لاکین نظامی سیز یاشاماق اولماز»، دئییه قطعیتله جاواب وئردی».

صابر یارادیجیلیغی دؤورون بوتون یارادیجیلیق معیارلارینی یوکسک باجاریقلا عکس ائتدیردیکدن علاوه ایکی خصوصیتله مشهوردور: ساتیریک مضمون و خالق یارادیجیلیغیندان گئنیش استفاده ائتمک.

بونا گۆره ده بیز اونون یارادیجیلیغی نین مختلف یۆنلرینی آچیب گۆسته رمزدن اول خالق یارادیجیلیغی «فولکلور» و ساتیرا (طنز) حاققیندا قیسا ایضاحات وئرمه یی مقصده او یغون بیلدیک.

خالق یارادیجیلیغی و اونون احاطه دایره سی

انسان یارادیجیلیغی هله پروفئسیونال (حرفه ای) شکل آلمازدان اول تامامیله کوتلوی خصوصیت داشی ییردی. بئله کی، بیر موسیقی هاواسی، پوتیک دئییشمه،

ضرب مثل، ناغیل، تاپماجا و س. میدانا گلدیکده خالقین محکمه سیندن کئچیر، سؤزگه چینده الک - خالبیر اولور، ثابتله شیر و یادداشتلاردا ساخلانیلاراق خالق یارادیجیلیغی فوندونا آرتیریلیردی. همین یارادیجیلیغین اساس خصوصیتلری آشاغیداکیلاردان عبارت ایدی:

۱- مؤلفی بللی دئییلدی

۲- یازی یا آلینمیردی

۳- شیفاهی یوللا نسیلدن نسیله کئچیردی

۴- حیاتین بوتون ساحه لرینی احاطه ائدیردی.

۵- خالق کوتله سی طرفیندن تصویره سیغمايان درجه ده منیمسه نیلیردی.

بونا گؤره ده خالق یارادیجیلیغی عمومیتله آشاغیداکی ساحه لره آیریلیر:

- ۱- ناغیلار ۲- داستانلار ۳- حکایه لر ۴- آتالار سؤزو و ضرب مثل لر ۵- تاپماجالار
- ۶- داستانلار ۷- بیلمه جه لر ۸- یانیتماجالار ۹- بایاتیلار ۱۰- نغمه لر ۱۱- آجیتمالار و س.

خالقیمی زین مین ایللر بویر الدهه ائتدیگی مادی و معنوی نائلیتلری، داها دوغروسو آذربایجان خالقینین ملی مفکوره سی فولکلوروموزون یوخاریداکی ساحه لرینده اؤز جانلی و بدیعی ایفاده سینی تاپمیشدیر.

قید ائتمک لازیمدیر کی، سونرالار میدانا گلن پئشه کار ادبیات همین خالق یارادیجیلیغیندان، خالق کوتله سی نین توکنمز سؤز خزینه سیندن قیدالانمیش، قاینقلانمیش و اونون اوزه رینده قورولموشدور. بونا گؤره ده «پئشه کار ادبیات خالق یارادیجیلیغی نین آیری - آیری شخصلر، صنعتکارلار طرفیندن داوام ائتدیریلمه سیدیر»، دئسک یانیلمامیش اولوروق.

تصادفی دئییلدیر کی، خالق صنعتکارلاری یئری گلدیکده شیفاهی خالق یارادیجیلیغیندان استفاده ائتمهیی نه اینکی اونوتمامیش، اصلینده اؤزونه بورج بیلیمیش، دوزگون اولاراق اؤز یارادیجیلیغینی نین شرفی حساب ائتمیشدیر. صابره گلدیکده ایسه خالقین تۆکنمز سؤز خزینه سیندن استفاده ائتمکده دئمک اولار کی، بیرینجی یئری توتور:

سانما ازدیکجه فلک بیزلری ویرانلیق اولور،

اون تمناسی ایله بوغدا ده بیرمانلیق اولور.

قاریشقدیر هله لیک ملتین استعدادی،

اله نیرسه دنی بیریان، توزو بیر یانلیق اولور.

چالخالاندیقجا، بولاندیقجا زامان نئهره کیمی،

یاغی یاغ اوسته دورار، آیرانی آیرانلیق اولور.

یوخاریداکی میصراعلاری اوخویاندا اولو صنعتکارین سؤز باجاریغینا حیران قالماماق

اولمور. خالق کوتله سی نین حدسیز و دؤزولمز سیخینتیلارا، آغیر شرایطه معروض

قالیب ایلدیگینی گۆرن شاعر اونلارا اومید حؤکمو وئره رک ;

«سانما ازدیکجه فلک بیزلری ویرانلیق اولور»،

دئییر. هم ده بو حؤکمونده اؤزونو خالقدان آیریمیر، «سیزلری» یوخ، «بیزلری»

دئییر. سونرا ایسه سؤزونو اساسلاندیرماق اوچون ایکینجی میصراعدا خالقین اؤز

مفکوره سیندن استفاده ائده رک گونده لیک معیشتی ایله علاقه دار اولان، بوغدانین

دگیرماندا اوبودولمه سینی، بوغدادان داها یاخشی اولان اونون اعمالینی خاطرلادیر:

«اون تمناسی ایله بوغدا ده بیرمانلیق اولور»

او، ده بیرمان مثالینی بوش - بوشونا گتیرمیر، خالقین شعورونا مراجعت ائدیر و

«چونکی اولدون ده بیرمانچی، چاغیر گل سین دن کوراوغلو» آتالار سؤزونون دیلر

ازیری اولدوغونو وورغولاییر.

عادى جماعات، آتا - آنالار، خصوصىلە نەنەلەر اوغول اوشاقلارينيىن و نەلەرينين بۇيويوب بوى آتماسينا تلەسرکن «آختاخانا، داغدا دانا بۇيودو. بس سن نيه بۇيومورسن؟» دئيير و سون درجه حرارت و فرحله اونلارين بويونو اوخشايرلار. البته بۇيويوب بوى آتميش اوشاغا يوخاريداكى سۆزو دئسن در حال اۆز بوى - بوخونونو گۆزدن كئچيرەجك و بو بوش سۆزه گولەجكدير.

صابر بير طرفدن گوندەليك سياسى حادثەلردن باش چىخارمايان و اونا مادديىم - مادديىم باخان آدماملارا، ديگر طرفدن ايسە خالق كوتلەسينى گويا اۆز منافيعىنى باشا دوشمەين و بير سۆزلە اوشاق حساب ائدن حاكميتە خطابا آشاغيداكى دوشوندوروجو شعيرىنى دئيير:

من بئله اسرارى قانا بيلمير

قانماز اولوب دا دولانا بيلمير

آختاخانا، داغدا دانا بۇيودو

من بۇيوك اوللام هاچانا؟ بيلمير

خالق كوتلەسينە مراجعتيندە اۆزونو اونلاردان حساب ائدن شاعر ضيالييلارا گلديكدە اۆزونو اونلاردان آييرير. او، خالق آراسيندا گئنيش ياييلميش «تك صبير» مۇضوعسوندان استفادە ائدەرك آجى گولوش ايفادەسيلە دئيير:

تا گليريك بيز دە بير آز آنلاياق

محضر عرفاندا وورور تك صبير

گۆرۈندۈيو كيمي بيرينجى ميصراعدا، باشا دوشمك، درك ائتمك مۇضوعسوندا «بيز دە» سۆزو ايله اۆزونو دە اۆيرنمەيە، باشا دوشمەيە محتاج بيلير، ايکينجى ميصراعدا ايسە «محضر عرفاندا» دئيه اۆزونو اونلاردان آييرير.

او، بونونلا کفایتلنمیر، «تک صبیره» اینانماق مؤوضوعسونو مدنی سویهنین آشاغی اولماسیلا علاقه‌لندیره‌رک مختلف شهر و منطقه‌لری بو باخیمدان بیر - بیریندن آیریر، فرقلندیریر:

گنجه‌ده دئرلرسه وورور، وورماییر

اؤیله کی، سلیاندا وورور تک صبیر

مشروطه انقلابینی ماراقلا ایزله‌ین و اؤز ساتیرالاری ایله ایران ضیالیلارینی استقامتلندیرمه‌یه چالیشان صابر البته کی، ایران ژورنالیستلرینین، یازیچی و شاعرلرینین دقت مرکزینده یئر توتمایا بیلمزدی. بونا گؤره انقلابین ایلکین و هله تام اولمایان غلبه‌سیندن وجده گلن «تسیم شمال» قزتی نین ;

«من دئین اولدو، اولمادی؟» سؤالینا جاواب وئرهرک دئییر:

«کؤهنه قاپی، کؤهنه دابان، من دئین اولماییب هله،»

بو جاواب انقلابی مضمون باخیمیندان سون درجه درین، گوجلر اولدوغونا باخمایاراق خالق مفکوره‌سیندن استفاده‌سینه گؤره سون درجه آنلاشیقلی و ساده‌دیر.

بیر سؤزله دئسک میرزه علی‌اکبر صابرین ائله شعیری یوخدور کی، اوندان خالقین عادت - عنعنه‌سی، ملی مفکوره‌سی و یارادیجیلیغیندان بدییی بیر واسطه کیمی استفاده ائدیلمه‌سین.

او، خسته‌له‌نیب حکیمه مراجعت ائندنده حکیملر «جراحیه عملیاتی آپاریب خسته‌لیگینی اؤیرنمه‌لی‌یک» دئییه تکلیف ائدرکن اونلارا جاواب وئرنده بئله اؤز ساتیریک جهتی نی نمایش ائتدیردی، او دئدی:

«منیم قارنیم قادینلارین بابیزنیگی دئییل‌ها، دالبادال آچیپ باخاسان». نهایت آذربایجانین داهی شاعری میرزه علی‌اکبر صابرین خسته‌لیگی نین نه اولدوغو

بللندی. بلی قارا جیگر خسته لیگینه توتولموشدو. حکیملردن بونو ائشیتیمک هممن
آشاغیداکى میصراعلاری سؤیله دی:

عارض غملر الیندن اوره گیم شیشمیشیدی

ظن ائدیردیم ائده جکدیر اونا چاره جیگریم

بخت منحوسیمه باخ، من بو تمنادا ایکن

باشلایب شیشمه یه ایندی اوزو قاره جیگریم

سون درجه کدرله دئییلیمیش بو مصراعلاردا بئله شاعریمیزین نه قدر گوجلو و نه
قدر باجاریقلى صنعتکار اولدوغو گؤرسه نیر. «اوزو قارا جیگریم» عباره سی بیر
طرفدن خالق تفکرونه اساسلانیر، دیگر طرفدن ایسه جیناس اولاراق قارا جیگره
اشاره دیر.

بیلدیگیمیز کیمی صابر بؤیوک آذربایجان شاعری سیدعظیم شیروانى نین شاگردی
اولموشدور. سید عظیم شیروانى اؤز استعدادلی شاگردینی سون درجه سئوردی.
بونا گؤره ده کیچیک صابری مشهد زیارتیندن گلیمیش بیر دوستونون گؤروشونه
آپاردی. مشهدینین چانتاسیندا اون دنه لیمو وارایدی. اونون ایکیسینی سیدعظیمه،
بیرینی ایسه صابره وئردی. صابر ده آشاغیداکى شعیری فی البداهه اولاراق سؤیلدی:
خمس شرابی سیده ساقی وئریب دئدی:

صابر فقیردیر، چاتار آنجاق زکات اونا.

او، بو شعرده «زکاتین» اوندا بیر، «خمس» ون ایسه بشده بیر اولماسیندان، هابئله
«خمس» ون سیده، «زکاتین» ایسه یوخسولا وئریلمه حؤکمونو و شیروانى نین
اوستاد و سید اولدوغونو، اؤزونون ایسه عادى بیر مکتبلى و بیلیک باخیمندان
یوخسول اولدوغونو نظره آلاراق یوخاریداکی اوریزینال شعیری دئمیشدیر.

صابر و ساتیرا

ساتیرا (طنز) عادت اوزره «گولوش» سۆزونو خاطیرلادیر. گولوش ایسه انساندا ائله بیر کیفیتدیرکی، کۆنول آچیقلیغینی، قلبا فرح‌لنمەنی نمایش ائتدیریر. بئله کی، معین بیر مسئله حل اولدوقدا، یاخود کدرلندیرجی بیر وضعیت آرادان قالدیریلدیقدان انسان اورە کدن سئوینیر، فرح‌لەنیر. همین سئوینج و فرح حسی‌نین خارجی تظاهری سیماداکی عضلەلرین خصوصی فورمایا دوشمەسی، آدمین گولمەسیدیر.

البته گولوشون مختلف نۇعلری واردیر. او جملەدن اورە کدن گولمک «اوغونماق»، استئهزالی گولوش، ظاهری گولوش و آجی گولوش دور.

ساتیرا معین پروبلیمی غیر حقیقی یوللا حل ائدیر. اودور کی، بیر طرفدن مسئله‌نین حلی فرح دوغورور، گولدورورسە دیگر طرفدن ایسە اونون غیر حقیقی‌لیگی گولوشون آجی طرزەدە نمایش ائتدیریلمەسینە گتیریب چیخاریر.

اوشاق منیمدیر اگر، اوخوتمورام، ال چکین،

ائیلەمەیین دنگەسر، اوخوتمورام، ال چکین،

بیلدیگیمیز کیمی ایگیرمینجی عصرین اوللریندە هله اوشاگی مکتبه قویماق اولدوقجا چتین بیر ایش ایدی. عمومیتلە ساوادسیز اولان جاماعات فانائیزمە اویاراق یئنی اصولدا اولان مکتبه گئتمەیی کفرە اوغراماق کیمی قیمت‌لندیریر و اوشاغینی مکتبه قویماقدان چکینیردی.

دیگر طرفدن ایسە ضیالیلار و خصوصیلە کوتلەوی شکیلدە چیخان قزئت و ژورنال‌لار مکتبه گئتمەیی، یازیب اوخوماگی و بیر سۆزلە ساوادلانماگی ترقی‌نین بیرینجی آددیم‌لاریندان حساب ائدەرک مکتبه گئتمەیی عنادلا تبلیغ ائدیر و هئج وجهلە بو تأکیدلریندن ال چکمیردیلر. بو وضعیت بؤیوک و حل اولونماز بیر پروبلئمە چئوریلیمیش و بعضا حتی آجیناقلی وضعیتە دوشوردو. صابرایسە فانائیزمە

اویموش والدینلرین «اصلینده» آتالارین دیلینجه دئدیگی یوخاریداکی شعرده همین پروبلئمی حل ائدیر؛ «اوشاق منیمدیر اگر، اوخوتورام، ال چکین»، بو، دوغرودان دا کسگین بیر جاوایدیر. آما همین جاوابین اؤزو بؤیوک بیر پروبلئمین موجود اولدوغونو گؤستریر. او دا اوشاغا جانسیز اشیاء، آتائین ملکیتینده اولان اموال کیمی باخماقدیر. ملانصرالدینه دئییرلر کی، «آ ملا، آروادین گزه گندیر». ملانصرالدین در حال «بس بیزه نییه گلمیر؟» دئییه جاواب وئیر. یا خود خالق آراسیندا کیچیک بیر دیالوق واردیر. آیین و اولدوزون نه اولدوغونو بیلیمه، آیدا عمله گلن وضعیتدن باش چیخارمایان بیر چوبان اؤزوندن هئچ ده آرتیق بیلیمه باشقا بیر چوبانا بئله بیر سؤال وئیر:

- ایه، آی تزه لهنده، کؤهنه آیی نئینیرلر؟

- دوغراییب گؤیه سپیرلر، اولدوز اولور!

دئمهلی چوبان تزه، کؤهنه آی پروبلئمی نی غیر حقیقی بیر یوللا حل ائدیر. ساتیرادا دا بعضا شخصیتلر کومیک وضعیت آلاراق خالقین اونلارا گولمه سینیه و عینی حالدا نفرت بسلمه سینیه سبب اولور.

داهی صنعتکار عوزئییر حاجی بهی اوفون «او اولماسین، بو اولسون» موسیقیلی کومئدیاسیندا اللی یاشلی مشهدی عبادین ۱۴ یاشلی گولنازلا ائولنمک ایسته مه سی البتیه جمعیه ته نفوذ ائتمیش عیبه جر بیر عنعنه دیر. بئله بیر شرایطده مشهدی عباد کیمی شخصیتین کومیک وضعیتده دوشمه سی یئگانه چیخیش یولودور. صابرین همین آدمالار حاققیندا ۱۴ یاشلی قیزین دیلینجه دئدیگی «خان دوستو، آماندی قویما گلدی» شعیری بیر طرفدن کیشی نی گولونج وضعیتده نمایش ائدیر، دیگر طرفدن ایسه بؤیوک و سون درجه دوشوندوروجو بیر فاجعه نی گؤستریر.

ساتیرا بعضا و معین شرایطده «هجو» خاراكتیری آلیر. صابرین «ممدلی» نین عشق بازلیغی» آدلی شعیری همین هجو سیراسینا داخیل دیر. «هجو» معین شخص

اوزەرىندە دايدىغىنا گۆرە بىر چوخ حاللاردا اصل ساتىرىك استقامتىندىن يانيلير و «فردى» خاراكتىره مالک اولور. بونا گۆرە هجو چوخ محدود دايرهده استفاده اولونور. ياراديجىلىق مئتودونون ديگر ژانرلارى كيمي ساتىرا دا معين معيارلارا، نورمالارا صادق قالماق لازىمدير. دئمهلى ساتىرىك ژانر دا مختلف يانليشلىقلار و خستەلىكلرلە هدهلهنير. بونا گۆرە ده اولاً گئىرچك حياتلا هميشه علاقه ساخلامالى، فورمالىزم و خصوصيله رومانىزمه اوغرامامالى، ايكىنجىسى افراطا وارامامالى، ناتورالىزم جايناغىنا كئىچىب هجوە يۇنلمەمەلىدير.

بونون اوچون ده :

- ۱- جمعيتە حاكيم اولان قوهلرى علمى شكىلدە اۇيرنمەلىدير.
 - ۲- خالق کوتلهسىنه باغلىلىغى اساس خط كيمي گۆتورمەلىدير.
 - ۳- دؤره تىپىك اولان حادثهلىرى گۆتورمەلىدير.
- بوتون بو خصوصيتلر صابر ياراديجىلىغىندا اؤزونو گوجلوشكىلدە گۆستەرىر. جمعيتە حاكم كسىلن سىياسى - سوسىيال تضييقلىرىن نه يئردە اولدوغونو و بو تشبثلىرىن حاكميته هئىچ بىر نتيجه وئرميهجهگىنى سون درجه باجاريق و صنعتكارلىقلا گۆستەرن شاعر دئىير:

- گۆرمە، - باش اوستە، يومارام گۆزلىرىم
- دىنمە، - مطيعم، كسەرم سۆزلىرىم
- بىر سۆز ائشيتمە، - قولاغىم باغلارام
- گولمە، - پكى، شام و سحر آغلارام
- قانما - باجارمام منى معذور توت.
- بۇيلهجه تكليف محالى اونوت.
- قابل امكانى اولور قانماق؟
- مجرم نار ايچره اولوب يانماق؟

ائیلە خموش آتش سوزانینى

قىل منى آسوده، هم اؤز جانينى

ياراديجيلىق مئتودلارينين ايچينده رئاليزم حيات حقيقتلرينى بو و يا ديگر تصوير نؤعونه مخصوص اؤزل تصوير واسيطه لرى ايله عكس ائتديرير . گئنيش معنادا دئسك رئاليزم بديعى ياراديجيلىغين مترقى ايدئيا يا ماليك اولماسى و اينانديريجيلىغى ديرسا، ميرزه على اكبر صابرين ياراديجيلىغى رئاليزم نورمالارينا تاماميله صادق قالير، چونكى اونون اثرلرى جمعيته دن كنار خوليالارا، اينانيلماز دوشونجه و حؤكم لره ياددير. او، خالق كوتله سى نين، زحمتكش انسانلارين منافيعىنى قوروور، حياتا و گله جگه نيك بين ليك و ايناملا ياناشير.

بيلديگيميز كيمي رئاليزمين اؤزو مضمون باخيميندان ايكي نؤعدور: تنقيدى رئاليزم، تشويقي رئاليزم. جمعيته ده اصلاحات آپاريلماقلا عدالت سيزليك، ظلم و حاق سيزليغين ارادان قالديريلماق احتمالى وارديرسا، دئمك ياراديجيلىق مئتودو تشويقى رئاليزم خاراكتئرى آلاچاق. بئله صنعتكار مۇجود قورولوشا نيك بين ياناشماقلا برابر اونداكى قصورلارى، چاتيشمازليقلارى و عموميتله ياراماز جهتلىرى آچيب گؤسته رير و عينى حالدا اونون مثبت جهتلىرى ده ترنم ائدهرك آلقيشلايرير. يوخ، اگر اصلاحات يولو ايله هومانيتار نورمالارين برپا اولونماسى احتمالى گئتميرسه، اوندا صنعتكار افشا ائديجى مۇقعيندن چيخيش ائده جكدير.

ميرزه على اكبر صابرين ياراديجيلىغى تنقيدى رئاليزمين ان مكمل ساتيريك ژانرينا عايددير. او، انقلابچى مۇقعيندن چيخيش ائدهرك جمعيته دن انكيشاف و ترقى سينه مانعچيلىك تؤره دن قووه لرى تنقيد آتشيته توتور و اؤز دؤرونه و اؤزوندن سونراكى دؤوره ادبى بير مكتبين «صابر ادبى مکتبى» نين تملينى قويور. بو ادبى مکتب تگجه آذربايجان اراضى سينه محدودلاشمير، اورتا آسيا، افغانستان، او واختكى هندستان، عراق، اينديكى توركيه، خصوصيله ايران و عموميتله اسلام شرقينده آپاريجى

بیرجریانا چئوریلیر. ایرانین مشروطه دؤرو انقلابچی یازچیلاری، شاعرلری، قزئت و ژورناللاری صابر دوهاسیندان قیدالاناراق اؤز منطقه‌لرینده ایستر فورما و ایسترسه مضمون باخیمیندان یوکسک کیفیتی اثرلر یارادیرلار.

صابر یارایجیلیغی نین مضمونو

دئدیگیمیز کیمی صابر یارادیجیلیغی حیاتین و جمعیتین بوتون ساحه‌لرینی احاطه ائدیر و بونا گؤره ده بیر باخیمدان اؤز چوخ جهتلی لیگی ایله سئچیلیر. اونون بیر جهتی ده ادبی تنقید معیارلارینی انعکاس ائتدیرمک و تنقیدچیلره یول آچماقدیر. معلومدور کی، هر بیر صنعت اثری اطراف محیطه، طبیعت و جمعیه تنقیدی یاناشماغین نتیجه‌سی کیمی میدانا چیخیر. داها دوغروسو اطراف محیطه تنقید گؤزو ایله باخمایان آدام صنعتکار اولایلمز. کمال طالبزاده بو حاقدا دوزگون اولاراق یازیر:

«معلومدور کی، شیفاهی خالق ادبیاتی نمونه‌لرینین، داها سونرالار یازیلی ادبیاتین یارانماسی ایله یاناشی اونون شعریت نورمالاری، قایدا - قانونلاری، مقصد و وظیفه‌لری ایلك ائستتیک ملاحظه‌لرده میدانا چیخیر. بو، چوخ طبیعی و قانونی حالدير. چونکی معین بدیعی ذوقه، تنقیدی، ائستتیک و اخلاقی گؤروشه مالک اولمایان هئج بیر یارادیجی صنعتکار تصور ائتمک ممکن دئییلدیر...».

آذربایجانین ادبی تنقید فکری ایکی خط اوزهرینده میدانا چیخمیش و انکیشاف ائتمیشدیر. باشقا سؤزله دئسک آذربایجانین ادبی تنقیدینی ایکی منبعدن اؤیرنمک اولار:

بیری ادبیاتچیلارین یازدیغی کتابلار، ائستتیکا رساله‌لری و تذکره‌لردير. ایکینجیسی ایسه بؤیوک سؤز اوستالارینین بدیعی اثرلریدیر. قطران تبریزینین، خاقانی نین، نظامی نین، نسیمی نین، فضولی نین، قؤوسی نین و دیگر اورتا عصر

صنعتکارلارینین سؤز و صنعت حاققینداکی ملاحظه‌لری او دؤورون پشه‌کار ادبیات‌شوناسلیغی ایله بیرلشه‌رک دؤورون واحد ادبی - ائستتیک گؤروش‌لرینی یاراتمیشدیر.

همین پروسئس داوام ائده‌رک اون دوققوزونجو عصرین ایکینجی یاریسی، ایگیرمینجی عصرین اوللرینده معاصر ضیالیلارین اثرلرینده انکیشاف ائده‌رک تکمیل‌لشیر و معاصر آذربایجان ادبی تنقید معیارلارینین عمومی‌لشدیریلمه‌سینده اهمیتی رول اویناییر.

اولو صنعتکاریمیز اؤلمز صابر ده اؤز سلف‌لری، نظامی و فضولی کیمی سؤزون قیسا و دولغون اولماسینی آلقیشلایر و بوش یئر اوزادیلماسینا قارشى چیخیر. او، «بیر مجلیسده اون ایکی کیشی‌نین صحبتی» باشلیقلى ساتیراسیندا ژورنالیستین دیلیندن؛ «من جریدم دولماق اوچون مطلبی اوزاتمیشام» دئییر.

هله ۱۹- نجو عصر آذربایجان ادبیاتیندا ملاپناه واقف اؤز لیریک قوشمالاریندا رئالیزم مئتودونون اساسینی قویموشدوسا، یالنیز رئالیست اثر یازماقلا کفایت‌لنمیشدیر. صابر ایسه تنقیدی رئالیزمین ان گوجل و ان گؤزهل نمونه‌لرینی یاراتماقلا عینی حالدا مضمونجا رومانتیزم، شکیلجه فورمالیزمه اوپانلاری بئله گؤزدن یاییندیرمامیشدیر:

ای آنین آی، اوزون گونش، ای قاشلارین کمان

جیران گؤزون، قاریشقا خطین، کاکلین ایلان

آلما چهنن، چه‌ننده زنخدان درین قویو

کیپر یکلرین قامیش، دوداغین بال، تنین کتان

بوینون صراحی، بوی - بوخونون بیر اوجا چینار

اندامین آغ گوموش، یاناغین قیرمیزی انار

خالین اوزونده بوغدا، باشیندا ساجین غراب

قاه - قاه غریبه گولمەلیسن خانمان خراب،
مضمونون گۆزەللیگی ھەم دە اثرین ئىستىتىكا و رئالیزمىندىن آسپىلىدىر. بو حاقدى
نئجە دە گۆزەل دئىمىشدىر اۆلمز صابر:
شعیر بىر گۆھر يکدانە ذىقىمتدىر
سالمارام وصف دروغىلە اونو قىمتدىن
دئىھرم ھجو(ساتىرا، آغداشلى)، سۆزوم «دوغرو»، کلامىم «شیرین»
«اھل ذۇقە» وئەرەم «تشنە» بو خوش شربتدىن
و سۆزە خطابا،
بىر نور «حقیقت»سن، ائدیپ حق سنى نازل
کیم بخش اندەسن گلشن ناسوتە فیوضات
یا خود ؛
سلوکی شاعرین عینا صفا دئییل دە، نەدیر؟
وطن پرستە بو مسلک روا دئییل دە، نەدیر؟
ناسیل دا عصرە گۆرە «مظھر» اولماسین شاعر؟
فؤادى «لوحة گیتی نما» دئییل دە، نەدیر؟
ائلجە دە ؛
ای ناطقە بدیعە پرداز،
وی صحبت دلپذیرین اعجاز،
ای مہبط فیض آسمانی،
مفتاح خزینہ معانی
ھم دە ؛
شاعرم چونکی وظیفەم بودور اشعار یازیم
گۆردویوم نیک و بدی ائیلە ییم اظھار، یازیم

گونو پارلاق، گونوز آغ، گئجهنى تار یازیم
پیسی پیس، ایرینی ایری، دوزو هموار یازیم
نیه بس بۇيله بهرلدرسن آقاری، گۇزونو؟
یوخسا بو آیینه ده ایری گۇرورسن اۇزونو؟

صابر یوخاریداکی شعرلرینده پوئزیانین ائستتیک و رئالیست جهتلیرینی وورغولاییر. «سۇزومدوغرو»، «بیر نور حقیقتسن»، «وطن پرسته...»، «عصره گۆره»، «لوحه گیتی نما»، «خزینه معانی»، «تیک و بدی» ایفادهلری صنعتین رئالیست مۇقعیندن چیخیش ائتمهلی اولدوغونو، «کلامیم شیرین»، «اهل ذۇقه وئرهم نشئه»، «صفا دئییل ده...»، «بدیعه پرداز»، «اعجاز» ایفادهلری ایسه صنعتین ائستتیکلیگینه تاکید ائتمکدیر. هم ده اونون آخیردا وئردیگیمیز شعرى رئالیزمین بوتون پرینسیپلرینی بیان ائدیر.

بیلدیگیمیز کیمی هر بیر بدیعی یارادیجیلیق، منسوب اولدوغو جمعیتین اجتماعی حیاتینین دوزگون چکیلمیش بدیعی لۇحهسى اولمالیدیر. بو لۇحهده ملی گئچرکلیگین سجهیهوی خصوصیتلری، عادت و عنعنهلری، آداملارین و سوسیال طبقهلرین حیاتی و پسیخولوگیاسی اؤز عکسینی تاپمالیدیر. میرزه علی اکبر صابر مشهور فارس شاعری حافظین «دل می رود ز دستم صاحبدا» باشلیقلى غزلینه یازدیغی تضمینده همین لۇحهنى چوخ باجاریقلا چکیر.

دل می رود ز دستم صاحبدا
خدا
دردا که راز پنهان خواهد شد آشکارا
آسوده لیک بو ساعت یثردن گۆیه جاهاندا
وار ایسه، وار دیر آنجاق ایراندا هر مکاندا
تبریزده، سارابدا، خالخالدا، خانچوباندا
غیرتلی شاهسونده، هر آندا، هر زاماندا

لورلاردا، شیخ گۆزهدله، کشکاندا، اصفهاندا
تهراندا، انجمنده، کابئنئتده، پارلاماندا
ایشلر بوتون حقیقت، سۆزلر بوتون گوارا
دردا که راز پنهان خواهد شد آشکارا
گۆروندویو کیمی ایرانین مشروطه دۆورو اجتماعی و سیاسی وضعیتی دولغون و
بدیعی شکیلده تصویر ائدلمیشدیر.
آوروپا دئموکراتیک حرکاتی ایله اسلام شرقینین قووشاغیندا یئرلشن تیفلیس -
باکی اوزهرینه دوشموش انقلابی - دیرچیلیش وظیفه سینی میرزه فتحعلی
آخوندوف، حسن بهی زردابی، جلیل محمدقولوزاده، عؤمر فائق نعمانزاده، عوزئییر
حاجی به یوف و... نهایت میرزه علی اکبر صابر کیمی اونلارلا تدقیقاتچی عالم
انقلابچی صنعتکارلار یئرینه یئتیره بیلدی.
پولون وجدانلار کؤلگه سالدیغی، انسانلارین سوسیال حیاتینا بئله حاکم کسیدیلگی
بیر دۆرده یاشایان شاعر اونو افشا ائتمه لی اولارکن پولا خطاب ائده رک دئییر:
سنسن منیم افزون سرمایه فخریم
سنله اوجالیر مرتبه پایه فخریم
گر دؤنسه اوزوم قبله دن ای مایه فخریم،
سندن یانا گۆز نورو دولان دیرماق اولورمو؟
یوخاریداکی مصراعلاردا پولو اؤز قبله سی سایان وارلیلارین پولا نه قدر صادق
اولدوغونو داها آچیق شکیلده بیان ائدیر:
کاسب دئییلیک، سکه پولو تانیریق بیز
پول ایله اولان شأن و شئونو تانیریق بیز
بیر حبه ضرر یئتسه پولا، اودلانیریق بیز
یانسین جگریم، دؤلتی یاندیرماق اولورمو؟

بورادا صابر حیاتیندان پوللا علاقه‌دار بیر ائپیزودو وئرمک یئرینه دوشردی، صابری دوستلاریندان بیر شاعره دانیشیرمیش کی؛ واختیله قاراباغ به‌لریندن بیرین بیر گوزو آغری‌ییر و نهایت گوزمز اولور. به‌لر بیر روس حکیمینه مراجعت ائدیر و اوندان ایسته‌ییر کی، گوزونو معالجه ائتسین. حکیم اونون گوزونو یوخلادیقدان، سونرا دیلمانجا دئییر: بئش مین مانات وئرسین گوزونو ساغالایم. بونو ائشیدن به‌لر توپ کیمی آتیلیر و دیلمانجا دؤنه‌رک؛ «حکیمه دئی کی، سن بئش مین مانات وئر او بیرر گوزومو ده کور ائله» دئییر.

بونو ائشیدن صابر مشهور «پول» شعیرینی یازیر:

نور چشمانیم‌میشان، ای پول، یا جانیم‌میشان
عصمتیم، ناموسوم، عزیزیم، غیرتیم، قانیم‌میشان
حورمتیم، فخریم، جلالیم، شوکتیم، شأنیم‌میشان
مصحفیم، مکهم، مدینه‌م، قبلهم، ارکانیم‌میشان
مذهبیم، دینیم‌می، آئینیم‌می ایمانیم‌می‌سان

صابر یارادیجیلیغی‌نین دقته لایق حصه‌سینی ایران و روسیادا گئدن مشروطه حرکتینا حصر ائتدیگی شعیرلر تشکیل ائدیر. او، ایران و روسیا شاهلارینین دسیسه پلانلاری ایله ایرانلیلاری و روسیانین ترکیببند اولان آذربایجانلیلاری آلدادارق حرکتین دایاندریلماسینا جان آتمالارینی چوخ گوزهل و دولغون شکیلده افشا ائده‌رک دئییر:

انجمن اهلی‌نین قوچاق سن دئمه‌دینمی بیر تکی
وئرمیه‌جک رضا گله اؤلکه‌میزه اتابکی

نولدو کی، تئز بوشالیدی بس ایش گورن انجمن ده کی؟
کؤهنه قاپی، همین دابان من دئین اولدو اولمادی؟
سن دئمه‌دینمی دومادا رفع اولور احتیاجیمیز

من ده دئدیممی چوخ یئمه، تئز پوزولور مزاجیمیز؟
قاره بولودلار اویناشیر، ایندی نه دیر علاجیمیز؟
چولغالا بیر بیزی دومان، من دئین اولدو، اولمادی؟
مجلسی توپا باغلایان قاجار شاهین دیلینجه «ایران اؤزوموندور» سرلۇحه لی
شعیرینده شاعرین دیلی چوخ کسگین و سؤزلری اولدوقجا معنالی و
دوشوندور وجودور:

من شاه قوی شؤکتیم، ایران اؤزوموندور
ایران اؤزومون، ری، طبرستان اؤزوموندور
آباد اولایا قالسا دا ویران اؤزوموندور
قانون اساسی ندی؟ فرمان اؤزوموندور
شوکت اؤزومون، فخر اؤزومون شأن اؤزوموندور
وئرمیشدی آتام گر سیزه قانون اساسی
بیر ملا کیشیدی واریدی حلمی، حیاسی
بیلمزدی ندیر لیک امورات سیاسی
ای همشهری سن اگنینه گئی بیتلی لباسی
خلعت اؤزومون، تخت زرافشان اؤزوموندور
شوکت اؤزومون، فخر اؤزومون شأن اؤزوموندور
بئله لیکله مشروطه تاپدالانیر، آزادخواهlar گولله نیر، قزئتلر باغلانیر و... بونلارین
هامیسینی «غم و محنت فزون اولدو» سرلۇحه لی شعیرینده بیر انقلاب خرونیکاسی
کیمی وئرن شاعر، بوینیو غونلارین و منافقترین افشاسینی و اصل سبب کار
اولدوقلارینی گؤزدن یاییندیرمیر:

غم و محنت فزون اولدو

سبب بوینیو یوغون اولدو

الفار دۇندو نون اولدو

سبب بوينو يوغون اولدو

نه اوچون سوسدو ناطقلىر

آلىندى حبسه صادقلىر

فقط بعضا منافقلىر

واريب نورالعيون اولدو

سبب بوينو يوغون اولدو

خالقین اۆز دىلى ايله دانیشماغى هامیدان چوخ باجاران اۆلمز صنعتکار شاهین
دیلینجه آشاغیداکى آجى حقیقتلىرى قلمه آلیر:

مولدايى سالمادى ائل دیل بوغازا

عیبى یوخ گرچه قویولدوق لوغازا

ياز بو اعلانیمی دا بیر کاغذا

آچمیشام رى ده گئنىش بیر ماغازا

چوخ اوجوز قیمته هر شئى ساتیرام

آی آلان مملکت رى ساتیرام.

سۆز یوخدور کى، مملکتى اوجوز قیمته ساتماق ایسته یین بیر شاهین مطلقیتچی
حاکمیتى نتیجه سینده اۆلکه ده برباد وضعیت یاراناجاقدیر. گلین بو آجیناجاقلى
وضعیتی شاعریمیزین ساتیریك دیلیندن انشیدک:

دئرلر ایران گون به گوندن خوار اولور، البته کى،

صحتین حفظ ائتمه یین بیمار اولور، البته کى،

بیر دیارین کى، اولور اعیانى یکسر جیب دولو

ظل سلطان چاغریلیر، سردار اولور، البته کى،

کامران میرزالارین تشویقى دیر کى، «سبت» ده

اگلشنلر بوسبوتون بیعار اولور البته کی،
سؤیله ییر بونلار کی، شاه قاجار ایکن نایب اونا
بیزجه، هم نسلی اولان قاجار اولور، البته کی،
مندن اولسا ممدلی لایقلی دیر نایب لیگه
اوندا ایران بیر گؤزهل گولزار اولور، البته کی،
ساتیرانین سؤزسوز اوستاسی اولان و اونو شرق دونیاسیندا ان یوکسک زیروه یه
قالدیران صابر ائل قهرمانی ستارخاننی تعریفله یرکن موضوعیا سون درجه جددی
یاناشیر و حیران اندیجی مصراعلار سؤیله ییر:
حال مجذوبیم گؤروب، قاره، دئمه دیوانه دیر.
نعره شوریده می ظن ائتمه بیر افسانه دیر
شاعرم طبعیم دنیز، شعر تریم دوردانه دیر
بهجتیم، عیشیم، سروریم، وجدیم احرارانه دیر.
انجذابیم جرئت مردانه مردانه دیر.
آفرینیم همت والای ستارخانه دیر.
تا کی، ملت مجمعی تهراندا ویران ائتدیلر
تورکلر ستارخان ایله عهد و پیمان ائتدیلر
ظلم و استبداده قارشى نفرت اعلان ائتدیلر
ملته، ملیته جان نقدی قوربان ائتدیلر
آیه «ذبح عظیم» اطلاقی اول قوربانه دیر
آفرینیم همت والای ستارخانه دیر.
آذربایجان ادبیاتیندا، خصوصیه مرثیه ادبیاتیمیزدا «زبانحال» آدلی شعیریمیز
واردیر. بو نوع شعیرده شخصین معین حادثه دن سونرا یا خود حادثه ایله علاقه دار
تأثراتی وثریلیر. ایراندا دا مشروطه حرکاتی نین گئنیشلندیگینی و خالقین انقلابچی

شعورا مالک اولدوغونو گۆرن و چیخیلماز وضعيته دوشن شاهین زبانهالینی وئرن

صابر «آخ...» آدلی شعیرینده دئییر:

آخ نئجه کئف چکمه‌لی ایام ایدی.

اوندا کی، اؤلاد وطن خام ایدی.

اؤز حق مشروعینی بیلمزدی ائل

گۆزلرینی بیر کره سیلمزدی ائل

قزته‌یه، ژورنال اگیلمزدی ائل

دائم اثشیتدیکلری اؤهام ایدی

اوندا کی، اؤلاد وطن خام ایدی.

جمعیتین بوتون عیبه‌جرلیک‌لرینی، چاتیشمایان جهتلرینی گؤستهرن، مۆهوماتی،

نادانلیقلاری جسارته افشا ائدن، اؤزو دئمیشکن «پیسسی پیس، اگرینی اگری، دوزو

هموار» یازان شاعر چوخلو تهمتلره، حاقسیزلیقلارا معروض قالما یا بیلمزدی. بونا

گۆره ده اؤز عاوام هم‌یئرلیرینه خطابا «أشهد بالله العلی العظیم، کؤهنه مسلمانم

أشیروانلیلار» دئدی ده خئیری اولمادی. ایندییه کیمی بوجور بهتانلارا قارشى

مدافعه مۇقعی آلان صابر آشاغیداکى شعیریه هجوما کئچدی:

زاهدا گل سویوناق بیر کره پالتاریمیزی

چیخاراق ظاهره باطینده‌کی افکاریمیزی

پیشگاه نظر خلقه دوتاق واریمیزی

گۆروب اونلار دخی تحقیق ائله‌سین کاریمیزی

هر کیمین آغی قارا ایسه اوتانسین، آ بالام

بلکه ایللرجه یاتانلار بیر اوایانسین، آ بالام.

عۆمرونون جمعی بئش ایلینی «۱۹۰۶ - ۱۹۱۱» آکتوال یارادیجی‌قلا مشغول اولان

صابر همین بئش ایله آذربایجانین ساتیریک پوئزیاسیندا دؤنوش نۇقطه‌سی

یاراداراق اسلام شرقینه درین تأثیر بوراخدی.

ایراندا مشروطه حرکاتی نین نتیجه‌سی و اونون معنوی محرکی کیمی تانینان ژورنال
و قزئت‌لر باشدا میرزه علی اکبر صابر اولماقلا ملانصرالدین چیلردن قیدالانیردیلار.
بیز «نسیم شمال» قزئت‌نی نین رئداکتورو سید اشرف گیلانی نین صابرین شعرلریندن
وئردیگی ترجمه‌دن نمونه‌لر وئرمکله سؤزوموزه یئگون ووروروق:
صابر: فهله، اؤزونو سن ده بیر انسانمی سانیرسان؟
پولسوز کیشی، انسانلیغی آسانمی سانیرسان؟
فقر ایله غنی اهلینه کیم وئردی مساوات؟
معنادا دا، صورتده ده وار بوندا مکافات...
گیلانی: ای فعله، تو هم داخل آدم شدی امروز؟
بیچاره، تو هم میرزا قشمشم شدی امروز
هرگز نکند فعله به ارباب مساوات
هرگز نشود صاحب املاک دموکرات
زیرا که تو در فقر مسلم شدی امروز
بیچاره، تو هم میرزا قشمشم شدی امروز
صابر: آی آلان مملکت ری ساتیرام
چوخ اوجوز قیمته هر شی ساتیرام
گیلانی: حاجی، بازار رواج است، رواج
کو خریدار؟ حراج است، حراج
صابر: آخ نجه کئف چکمه‌لی ایام ایدی
اوندا کی، اؤولاد وطن خام ایدی
گیلانی: آخ عجب ایام خوشی داشتیم
صحبت و احکام خوشی داشتیم

ملی دویغولار شاعیری

(اٹل اوغلونون «اؤلولر ساققیز چئینه بیر» کتابینا یازیلیمشدیر)

گؤزل بیر بدیعی اثر اؤز خلقی لیگی و اوریناللیغی ایله سنچیلیر. خلقی لیک خالق کوتله سینه باغلی لیق و ائله جه ده صنعتکارین منسوب اولدوغو خالقین ملی مفکوره سیندن قیدالانماق دئمکدیر. هر بیر صنعتکارین دا یارادیجی لیق باجاریغینی محض همین معیارلا اؤلچمک اولار. تصادفی دئییلدیر کی، قارا قوه لر عصرلر بویو صنعتکارلاری اؤز حقیقی استقامتیندن یاییندیرماق اوچون همیشه اونلاری خالق کوتله سیندن و ملی دویغولاردان اوزاقلادیرماغا چالیشمیشلار. اؤلر آوروپادا، سونرالار ایسه وطنیمیزده اوزدن ایراق ضیالی لارین ساققیز کیمی چئینه دیگی «صنعت، صنعت اوچوندور» شعاری دا همین ایدئیایا قوللوق ائدیردی.

بو فکری حیاتا کئچیرمک اوچون اونلار مشروطه انتباه دؤورونده صنعت ساحه سینده مئیدانا چیخان «یئنی لیک چیلیگه» قارشى دورماق و اونون آپاریجی بیر مئتودا چئوریلمه سینه مانع اولماق اوچون «مودرنیزم» ایدئیاسینی ایره لی سوردولر. بو ایدئیایا گؤره صنعتکار اؤز کئچمیشینه، خالقین یاراتدیغی و سخاوتله اونون اختیارینا وئردیگی سؤز خزینه سینه گؤز یوممالی اولوردو. اونلار بونو اساسلاندیرماق اوچون شعرین فورماسیندا مئیدانا چیخان یئنی لیگی، «سربست» شعر فورماسینی کلاسیک وزنین قارشیسیندا قویدولار. لاکین اصل صنعتکارلار هئچ ده بو ساختاکارلیقلارا اویمایب رئالیزم یارادیجیلیق مئتودونا، و اونون ائستتیک معیارلارینا صادق قالدیلار. فارس شاعری «نیمایوشیج»ین «می تراود مهتاب...» سرلؤحه لی سربست شعرى و آذربایجانین گؤرکملی شاعری «رسول رضا»نین آشاغیداکی شعرى دئدیگیمیزه جانلی ثبوتدور:

دئییرلر چوخ قدیمده بیر گون

سیررینی قویویا دئییب ده لک.

سیررینی دئییب کی، پارتلاماسین

سینه سینده اوره ک
بیر قارغی گۆیه ریب، قالخیب قویودان
بو قارغینی کسیب،
توتک دوزلدیب
چوبان.
هامی بیلیر دانیشماز قارغی،
قورو اول، یاش اول.
آنجا ق بو قارغی دانیشیب
سسله نیب توتک.
دئییب: «بویونزو وار اسکندرین»
بئله لیکله بؤیوک سرکرده نین
سیرری فاش اولوب.
نه بویونزو لو آدام گۆرموشم،
نه دانیشان توتک،
بس نئیله مک،
دولو اولاندا اوره ک؟
بیلیمیرم اسکندرین
بویونزو واردی، یوخدو
آنجا ق یئر اوزونده
جاوابی مشکل سؤاللار
ایندی ده وار
اوندا دا چوخدو.
یاخشی اولمازمی

اونلاری دئیک بیز،

اسنکدرسیز

چوبانسیز

قویوسوز

توتکسیز؟

گؤروندوگو کیمی ایستر فارس و ایسترسده آذربایجان پوئزیاسیندا اصل صنعت اثرلری دوزگون یارادیجیلیق استقامتینی داوام ائتدیرمیشدیر. ایگیرمینجی عصرین اوّلرینده مودرنیزم اویدورماسی نین تأثیرسیزلیگینی گؤرن آنتی رئالیست قوهلر گویا «افسانه لر، او جمله دن خالقین اوشاقلار اوچون یاران دینی ناغیلار، تاپماجالار و طبیعت منظره لرینین تعریفلنمه سی رئالیست معیارلارا ضد دیر» - دئییه اونو اؤز اصل مجراسیندان چیخارماغا جان آتاراق ناتورالیزمی اساسلان دیرماغا جهد گؤستر دیلر. ایش حتّی او یثره گلیب چاتدی کی، سووئت آذربایجانیندا بو دیارین طبیعتینی، اونون کؤنول اوخشیان و اوره ک آچان یایلاغینی ترتم ائدن عاشیقلار معین سیخینتیلارا معروض قالدیلار.

لاکین بوتون بونلار دا اونلاری سارسیتمادی. بئله لیکله صنعتی اؤز اصل مجراسیندان چیخارماق ایسته یین قارا قوهلر چیخیش یولو تاپماق اوچون «پوست مودرنیزم» ایدئیا سینی اویدورماغا باشلادیلار.

«پوست مودرنیزمه» گلدیکده ایسه دئمه لی ییک کی، ایره لی سورولن بو مئتود فورماجا صنایع دؤورونه مخصوص «فورمالیزم»، مضمونجا همین دؤوره مخصوص «رومانتیزم» خصوصیتلرینه مالیک دیر. بونودا قید ائدک کی، پوست مودرنیزمین اؤزونه مخصوص مرگب لیگی اونون اصل ماهیتی نین آیدینلاشماسینی داها دا چتینلشدیریر و اونا قارشى اوزون، یورولماز و آمانسیز مبارزه آپار یلماسینی لازیم گتیریر.

آذربایجان پوئزیاسینا گلدیکده ایسه دئمه لی ییک کی، بو اولو دیارین صنعتکارلاری بوتون دؤورلرده مؤحکم آددیملار آتمیش و دوغما پوئزیامیزی بوتون یانلیشلیقدان

قورویوب ساخلامیشلار. «موللاپناه واقیف» رئالیست شعریمیزین اساسینی قویاراق اونو اؤز خفلرینه تاپشیرمیشدیر. سونرالار اونون مختلف قوللاری، خصوصیه «تنقیدی ربالیزم»، «میرزه علی اکبر صابر» کیمی داهی لر و دیگر «موللانصرالدین-چیلر» واسیطه سیله گئیشلندیریلیمیش و اؤز یوکسک زیروه سینه چاندیریلیمیشدیر. سؤز یوخدور کی، آذربایجان رئالیزمی اؤز سئوگی و گؤزلیک جهتینی عاشیق لاریمیزا و عمومیتله عاشیق یارادیجیلیغیندا فعالیت گؤسترن شاعرلریمیزه بورجلودور. بو یولون اولدوزلاری «عاشیق علسگر»، «صمد وورغون»، «حسین عارف»، «زلیمخان یعقوب» و س. کیمی صنعتکارلاردیر. ایراندا رحمتلیک ب. ق. سهندین «سازیمین سؤزو» اثری و م. ح. شهریارین «حیدربابا» سی خالقا باغلی صنعت اثرلرینین یارانماسینا بؤیوک تکان وئردی. باخ بیزیم «اثل اوغلو» موز همین نسلین داوامیدیر...

من اثل اوغلو ایله شعر آخشاملاریندا تانیش اولموشام. بو تانیشلیق منیم اؤزومه چوخ خئیرلی اولوب. شعره و یارادیجیلیغا مسئول یاناشماسی و صنعتکارلیق باجاریغی منی چوخ دوشوندوروب و پوئزیامیزین گله جگینه اومیدوار ائله ییب.

بیر سؤزله دئسم اثل اوغلونون شعرى ملی شعوروموزون چیچکلنمه سینین و پوئتیkamیزین گوجلەنیب یاییلماسی نین قوللوغوندادیر. دئدیگیمیزی ثبوت ائتمک اوچون شاعرین «یاری سؤز دوداغیمدا» شعر مجموعه سینی نظردن کئچیرمگیمیز یاخشی اولاردی:

او، اودلار دیارینین آلولو گونلرینی خاطیرلاداراق هله بو اودون سؤنمه دیگینی، بیر داها آلولایاجاغینی و وولکان کیمی اود پوسکوره جه گینی وورغولایاراق «قالیر» آدلی شعرینده دئییر:

سینه سی یالاولی چه نیک، بولودوق

یارالی داغلارین سینه سین یودوق

یانیب قورتارمایان اوجاغیق، اودوق

هله کول آلتیندا کؤزوموز قالیر.

شاعر اۆز سۆزونو اساسلاندیرماق و پوست مودرنیستلرین خلافینا اولاراق بوش خولیلارلا اویمادیغینی گؤسترمک اوچون حاقلی اولاراق «وئرمه سین» سرلۇحه لی شعرینده دئییر:

هر قایا دؤشونده بیر لاله یانیر

بیر دلی شاعرین چیراغی کیمی

اٹله بیل اوفوقلر قانا بویانیر

عشقین، آزادلیغین بایراغی کیمی.

میللتچیلیک دوغولارینا تامامیله یاد اولان شاعر اۆزونو تنقید یۇنوندن چیخیش اندهرک اوخوجولارین دقتینی رئال حیاتا جلب ائدیر. او، «زیره» آدلی شعرینده «یوخاریدا یئری یوخدور، آشاغیدا دا اوتورمور» مشهور خالق مثلینی خاطرلداراق دئییر:

زیره اولایلمه دیک

تپه لری بگنمه دیک

دره لر آچاقدیر، دندیک

نه اولاردی بو دونیادا

بیرجه آددیم دوز اولایدیق!

او، اۆز مئی وارلیغینا یاد اولان، اۆزونه و اۆز دوغما خالقینا اینانمایان، بونا گۆره ده باشقالارین مدنی ارثینه آرخالانان و نتیجه اعتباری ایله یادلارلا گۆز دیکن بوش بوغازلارلا چوخ گۆزل و اولدوقجا چوخ درین و معنالی بیر سۆز دئییر:

داغ بیزده، یایلاق بیزده

عطری حیات قوخولو

یارپیزی بولاق بیزده

هئچ بیلمه دیک نیه سه

اۆزگه لرین تپه سیننه داغ دندیک

البته ائل اوغلو شاعردیر. شاعر قلبینین ایسه اؤز ایسته‌یی، اؤز خیالی وار. اونون کند حیاتی‌نین وورغونو اولان خیالی محبت میدانینا آتیلاراق بعضاً داغلار، بعضاً ایسه یاماجلار اوز توتاراق آذربایجانین گؤزل طبیعتی ایله نئجه دئیرلر دردله‌شیر. اونون بو دردله‌شمه‌سی تکجه اوره‌گینی بوشالتماق اوچون دئییل، اؤز خالق‌نین دقتینی حیاتین گؤزل گوشه‌سینه جلب ائتمکدیر. ائل اوغلونون بو شعرى اونون بوتون یارادیجیلیغینا خاراكتیریکدیر دئسم سهو ائتمه‌میش اولارام:

آ زیروها یاپیشیب اتکلریندن

کؤکسونه دیرمانان دومان اولایدیم

سورودن آرخایین، ائلدن آرخایین

بیر داشا سؤیکه‌نن چوبان اولایدیم

ایچه‌یدیم عطرینی گولون، یارپیزین

امه‌یدیم سودونو اری‌ین بوزون

او بولاق باشیندا یانان اولدوزون

قلبینه گیزلەنن گومان اولایدیم.

بؤیوک بیر انسان شعر حاققیندا دانیشارکن دئییر کی، «شعر ائله بیر صنعت اثریدیر کی، اونو اوخویان هله اونون معناسینی تامامیله باشا دوشمه‌سه بئله اونا جذب اولور، اوندان ذوق آلیر». من همین شعرى اوخویارکن او بؤیوک انسانین فیکریله راضیلاشدیم. باخ، گؤر شاعرین خیال یئلکنی سنی ده اؤزو ایله برابر هارالارا آپاریر.

سؤز یوخدورکی، ائل اوغلونون اصل الهام قایناغی آذربایجانین اولو خالقى و زنگین طبیعتیدیر. بس الهامین اؤزو نه دئمکدیر؟ شاعرین بو سؤالا وئردیگی جاوابی اوخویاندا حیران قالما یا بیلیمیرسن. گلین «الهام» ادلی شعریندن بیر پارچانی دینله‌یک:

الهام نه‌دیر؟

قانادلاریم!

قاناد نەدىر؟

يئرلە گۇيۇن آراسىندا

گاه سۇالىم، گاه جاوابىم!

الهام منىم

گاه جاوابسىز سورغولارىم

گاه سورغوسوز ندالارىم!

انسان اجتماعى بىر وارلىق اولدوغو اوچون يالنىز جمعيت داخىلىندە اۇز وارلىغىنى
ئېتوت يىتيرە بىلىر. چاغداش دونيامىزدا ايسە اونون سوسىيال وارلىغى محض مىلى
وارلىغىندا بوللورلاشیر. مىلى وارلىغىن سوبىئىكتىو جەتتى «اۇزونو درک ائتمە» دن
باشلاير. تصادفى دئىلىدیر كى، بىز اصل صنعتكارلارىمىزىن اثرلرىنى اوخوياركن
مىلى شعوروموزون مختلف يۇنلرىنىن اىضاحى ايله راستلاشیرىق. سۇز يوخ كى، ائل
اوغلو دا بىر شاعر كىمى همىن قايدادان كناردا قالا بىلمز. لاكىن شاعرىمىزىن
سجىتەوى جەتتى اونون بو مسئله يە، اۇزونو درك ائتمە مسئله سىنە «اۇزونو تنقىد»
يۇنوندىن ياناشماسىدىر:

اۇزگەرلر اوخودو قوش دىلى بىزە

آغلىمىز يئرلشدى قوش دىمىدىگىنە

چىرپىندى قلىبىمىز، دۇندو قلىبىمىز

سرچە اورەگىنە، قوش اورەگىنە

تورپاغا و طبعىتە باغلى اولدوغونو دفعەلرلە وورغولايان شاعر؛

اى سىنەمدە ياخاسىنى دىدن يول

آپار مىنى بىر بولاغىن باشىنا

ياخود؛

يوخ، مىنى اوزاغا آپارما الهام

تورپاغا باغلى يام، تورپاق يىرىمدىر.

دئيه اۋز ملى مۇقعينى آچىقلايىر. اونون، رئال حياتا گۇز يومان، گئىرچكلىگه خور
باخان آداملاردا خطاباً «هله» آدىلى شعريندهكى سۇزلىرى اصلينده اونون ملى
محكمه سينين چىخاردىغى قرار كىمى قىمتلندىرمك اولار:

ياشا خوليلارينلا

خولياسى شيرين دوستوم

بو حقيقى دونياميز

دئىلميش يئرين دوستوم.

اىل اوغلونون ياراتدىغى بديعى لۇحه لر اونون شعرلريندهكى گوجلۇ پوتتىكلىگى و
كۆپرەك رومانتيكلىگى گۇستىرير. بۇيوك فضولى مشهور بهاربه سينده دئىير:

شقايق آلنى زمين بوسدن اولوب مجروح

بنؤوشه قامتى اولدو تواضع ايله دوتا

اىل اوغلو ايسه «قونچا» يا خطاباً دئىير:

اى قونچا! آچما آغزىنى

بىر ده قان اولار، قان اولار.

دئىيلر كى، سىرر آچىلان-

يئرده قان اولار، قان اولار.

اۋز دوغما ديارينين داغلارنى وورغونجاسينا سئون شاعر آدامين تصورونده چوخ
اينجه و حظّ آلمالى دوغولار يارادير:

قىشدا گئىنمىشم قار كۆينه گىنى

پايىز، نارلىقلاردا نار كۆينه گىنى

يازدا اورە گىمين دار كۆينه گىنى

چىخاريب چۆللره آتميشام داغلارا

ياخود:

اٹله بیل کی، گئجهنین

ایسلاق کیپر یکلریندن

داغلارین اتگینه

اینجیلر سپهلندی.

ناغیللاردا دمیر عصا و دمیر چاریق گئییب الینده بوچا ایسته گینی آختارماق
عننه سی ائل اوغلونون شعرینده چوخ گؤزل و بدیعی شکیلده ایفاده ائدلمیشدیر:

دمیر چلیک یوندور موشام

غم بوچاسی کؤنلومده دیر

هله یول اوسته دور موشام.

هر بیر چیققیلتیدان دیسکینن، هر بیر هارایدان کؤوره لن اینجه قلبلی شاعر
انسانلیغی هدهله ین قانلی - قادالی محاربه لری ده گؤزدن یاییندیر میر:

ای دمیر پیلته لر! آلوولانمایین

قانادسیز آرزولار! داها یانمایین

سیز ای اراده لر! هئج اوسانمایین

سئوگی محبتی، سئوگی نغمه سی

صلحون گور سسی دیر، صلحون گور سسی.

شاعرین یارادیجیلیغیندا آذربایجان پوئزیاسینین گوجلو عننه سی، یارادیجیلیق
قابلیتی، بدیعی واسیطه لردن باجاریقلا استفاده ائتمک، پوئتیکیک، رومانتیکیک
خصوصیتلری اولدوقجا مازقلی و زنگیندیر. سؤموزو اونون «یئنه» شعریندن بیر
پارچانی وئرمکله بیتیریر و «ئل اوغلو» یا بو مقدس ایشینده اوغورلار آرزولاییرق:

یئنه یورد سالایدیق او یاستانچادا

یئنه او یاماجدان کولک اسهیدی

اوبانیب یوخودان سحر مئی نین

غفیل گلشیندن چیچک اسهیدی
بیر ده آلدادایدی نرگیزین هیمی
شاعر خیالیمی، شاعر فیکریمی
او داغلار قیزینین یایلیغی کیمی
سوروشوب چیگنینده اؤرپک اسهیدی.